

नेपाल सरकार र संयुक्त राज्य अमेरिकी सहयोग निकाय मिलेनियम च्यालेञ्ज कर्पोरेशन बीच
भएको अनुदान सहायता सम्झौता (मिलेनियम च्यालेञ्ज कम्प्याक्ट) र इण्डो-प्यासिफिक
स्ट्राटेजीका सम्बन्धमा सुझावसहितको प्रतिवेदन

१. कार्यदलको गठन

नेपाल सरकार र अमेरिकी सहयोग निकाय मिलेनियम च्यालेञ्ज कर्पोरेशन (एमसीसी)का बीच सेप्टेम्बर १४, २०१७ मा अनुदान सम्झौता भई त्यसको अनुमोदनका लागि प्रतिनिधिसभामा २०७६ सालको बर्षे अधिवेशनमा पेश भएपछि त्यसबारे सार्वजनिक बहस आरम्भ भयो । सम्झौतामा अन्तरनिहित कतिपय प्रावधानहरूका साथै त्यसको अमेरिकी हिन्द-प्रशान्त रणनीति (Indo-Pacific Strategy)- (आइपीएस) संगको अन्तरसम्बन्धबारे सार्वजनिक रूपमा विभिन्न चर्चा-परिचर्चा आरम्भ भयो । नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (नेकपा) को स्थायी कमिटी लगायत पार्टी पंक्तिमा पनि उक्त सम्झौताबारे गम्भीर चासो उत्पन्न भयो । यही पृष्ठभूमिमा नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (नेकपा) को २०७६ साल माघ १५ देखि १९ गतेसम्म काठमाण्डौमा सम्पन्न केन्द्रीय कमिटीको दोस्रो पूर्ण बैठकमा नेपाल सरकार र एमसीसीका बीच भएको सम्झौता र आइपीएसका सम्बन्धमा व्यापक छलफल भयो । यससम्बन्धमा गहन अध्ययन र विश्लेषण गरेरमात्र पार्टीले आवश्यक निर्णय गर्नुपर्छ र सोही निर्णय अनुरूप नेपाल सरकारले पनि निर्णय लिनुपर्छ भन्ने विचार बैठकमा व्यापकरूपमा प्रस्तुत भयो । सोही अनुरूप केन्द्रीय समितिको बैठकले नेपाल र अमेरिकाको एमसीसीका बीच सेप्टेम्बर १४, २०१७ मा भएको सम्झौता र आइपीएसका सम्बन्धमा अध्ययन गरी सुझावसहित प्रतिवेदन पेश गर्न केन्द्रीय सचिवालयका सदस्य वरिष्ठ नेता झलनाथ खनालको संयोजकत्वमा कार्यदल गठन गर्‍यो । कार्यदलका सदस्यहरूमा स्थायी समितिका सदस्यहरू भीमबहादुर रावल र प्रदीपकुमार ज्ञवाली रहनुभएको छ ।

२. कार्यदलको कार्यक्षेत्र र उद्देश्य

नेपाल सरकार र एमसीसीका बीच सेप्टेम्बर १४, २०१७ मा अनुदान सम्झौता भएको र एमसीसी अमेरिकाको सामरिक प्रकृतिको आइपीएस् संग अन्तरसम्बन्धित हो होइन भन्ने प्रश्न उठेकोले त्यसबारे अध्ययन गरी तथ्य निकर्षण गर्ने कार्यदलको उद्देश्य र कार्यक्षेत्र रहेको छ । साथै नेपाल सरकार र एमसीसीका बीच भएको सम्झौतामा उल्लेखित कतिपय प्रवाधानहरु नेपालको संविधान र कानून, स्वतन्त्र परराष्ट्र नीति, नेपालको राष्ट्रिय हित र स्वाधीनता अनुकूल छन् कि छैनन् भन्ने विषय उठेकोले तत्सम्बन्धमा अध्ययन गरी वास्तविकता खुट्याउने पनि अध्ययनको कार्यक्षेत्र र उद्देश्य रहेको छ ।

३. कार्यदलको सीमा

२०७६ साल माघ २० गते कार्यदल गठन भएको पत्र प्राप्त भएपछि जम्मा १० दिनको कार्यावधि तोकिएको थियो । त्यस अवधिमा सम्बन्धित सामग्रीहरुको अध्ययन गरी प्रतिवेदन तयार गर्न सम्भव नभएकोले कार्यदलको तर्फबाट २०७६ साल माघ २९ गतेदेखि थप १० दिनको समय माग गरिएको थियो । सोही अनुरूप समय प्राप्त भएको थियो । तर यति छोटो अवधिमा निकै लामो समयको अभ्यासबाट भएको एमसीसी सम्झौता र त्यससंग सम्बन्धित अनेकौं दस्तावेजहरु तथा आइपीस्बारे अध्ययन-विश्लेषण गरी सुझाव सहितको प्रतिवेदन दिने कार्य निकै चुनौतिपूर्ण रह्यो । नेपाल सरकार र एमसीसीका बीच भएको मूल सम्झौताका साथै सम्झौताको अनुसूची ६ तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन सम्झौताको अनुसूची १ मा उल्लेखित विद्युत प्रसारण योजना (यसको विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन सहित), सडक मरम्मत योजना (विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन सहित), योजना सहयोग सम्झौता (प्रोग्राम कोअपरेसन अग्रिमेण्ट), सीडीएफ् अग्रिमेण्ट, वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन योजना, फिजकल एजेण्ट सम्झौता, कार्यान्वयन योजना, एमसीसी जेन्डर इन्टिग्रेशन गाइडलाइन (लैङ्गिक एकीकरण निर्देशिका), प्रोक््युरमेण्ट एजेण्ट अग्रिमेण्ट, पुनर्वास कार्ययोजना (रिसेटलमेण्ट एक्शन प्लान), सामाजिक तथा लैङ्गिक एकीकरण योजना र

सहायक सम्भौता जस्ता कतिपय दस्तावेजहरु प्राप्त नभएका वा ढिलोमात्र उपलब्ध भएकाले तिनको अध्ययन गर्ने स्थिति रहेन । चर्चामा आएको नेपाल संयुक्त राज्य अमेरिका बीच भएको साभेदारी सम्भौता एबचतलभचकजण्ड वनचभभभलत० बारम्बार आग्रह गर्दा पनि उपलब्ध नभएकोले त्यसको एमसीसीसंग सम्बन्ध रहे वा नरहेको कुरा पनि हेर्न सकिएन । यस्तो अध्ययनको अभावमा विद्युत प्रसारण लाइनको संचालन कसले, कसरी र विद्युत प्रसारण वापत कति रकम उठाउने उद्देश्य राखेको छ भन्न सकिने स्थिति रहेन । त्यस्तै मरमत सम्भार गरिने सडकहरुको संचालन कसले कसरी गर्ने हो भन्ने विषयमा पनि विवेचना गर्नसकिने स्थिति रहेन ।

अमेरिकी आइपीएस भनै विस्तृत विषयको रुपमा छ । यससम्बन्धी धेरैजसो दस्तावेज र सामाग्रीहरु विद्युतीय माध्यमबाट कम्प्युटरमा भेटिन्छन् । तर कार्यदलको कार्यक्षेत्र र उद्देश्य समग्र आइपीएसको अध्ययन गर्ने नभई एमसीसीसंग त्यसको सम्बन्धको विषय मात्र हो । यस सन्दर्भमा अमेरिकी रक्षा मन्त्रालयद्वारा प्रकाशित सेप्टेम्बर २००२ को राष्ट्रिय सुरक्षा रणनीति एल्जभ ल्वतप्यलर्वा कभअगचप्तथ क्तचवतभनथ०, डिसेम्बर २०१७ को राष्ट्रिय सुरक्षा रणनीति एल्जभ ल्वतप्यलर्वा कभअगचप्तथ क्तचवतभनथ०, २०१८ को राष्ट्रिय रक्षा रणनीतिको सारांश, जून १, २०१९ को आइपीएस रणनीति प्रतिवेदन, नोभेम्बर ४, २०१९ को अमेरिकी विदेश मन्त्रालयद्वारा प्रकाशित स्वतन्त्र र खुला हिन्द-प्रशान्त क्षेत्र (A Free and Open Indo-Pacific) भन्ने दस्तावेजहरुको अध्ययन गरिएको छ । संयुक्त राज्य अमेरिकाको रक्षा र परराष्ट्र मन्त्रालयद्वारा प्रकाशित यी आधिकारिक दस्तावेजहरुलाई एमसीसीबारे के भनिएको छ भन्ने सीमाभित्र राखेर अध्ययन गरिएको छ । यसरी समय र कतिपय सामग्रीको अनुपलब्धताको सीमाभित्र रहनुपरेपनि मूलभूत दस्तावेजहरु तथा केही उल्लेखनीय औपचारिक धारणाहरुको गहन अध्ययन तथा विषयवस्तुको विश्लेषण गरी वस्तुतथ्यको आधारमा सुझाव प्रतिवेदन तयार गरिएको छ । समयको सीमाका कारण सम्बन्धित सरकारी कार्यालयबाट उपलब्ध हुननसकेका या ढिलोगरी प्राप्त दस्तावेज र पत्रहरु तथा आइपीएससम्बन्धी कतिपय दस्तावेजहरुको थप अध्ययन हुनु आवश्यक छ ।

४. नेपाल सरकार र अमेरिकी सहयोग निकाय मिलेनियम च्यालेञ्ज कर्पोरेशन बीच भएको अनुदान सहायता सम्झौता (मिलेनियम च्यालेञ्ज कम्प्याक्ट) ।

४.१. मिलेनियम च्यालेञ्ज कर्पोरेशन र मिलेनियम च्यालेञ्ज एक्ट, २००३

संयुक्त राज्य अमेरिकाको मिलेनियम च्यालेञ्ज एक्ट, २००३ अन्तर्गत एमसीसीको संचालनका लागि एउटा बोर्ड रहने व्यवस्था छ । यसको अध्यक्षमा विदेश मन्त्री (सेक्रेटरी अफ स्टेट) र प्रमुख कार्यकारी अधिकृतमा राष्ट्रपतिबाट नियुक्त व्यक्ति रहन्छन् (दफा ६० (५) । बोर्ड सदस्यहरूमा अर्थमन्त्री, युएसएआइडीका प्रशासक, प्रमुख कार्यकारी अधिकृत र वाणिज्य प्रतिनिधि सहित राष्ट्रपतिबाट मनोनित हुने चारजना (बहुमतले सिफारिस गरेका मध्येबाट एक, तल्लो सदनको अल्पमतका नेताले सिफारिस गरेको मध्ये एक, सिनेटको बहुमत प्राप्त पार्टीले सिफारिस गरेको मध्ये एक र अल्पमतबाट सिफारिस मध्ये एक) रहने प्रावधान छ ।

सेप्टेम्बर २००२ मा पहिलो पटक अमेरिकी राष्ट्रपतिबाट हस्ताक्षरित राष्ट्रिय सुरक्षा रणनीतिको प्रस्तावना तथा पृष्ठ २१ र २२ मा मिलेनियम च्यालेञ्ज अकाउण्टबारे उल्लेख गरिएको पाइन्छ । यसबारे तल उपशीर्षकमा चर्चा गरिएको छ । एमसीसी यही कानून अन्तर्गत सञ्चालित छ । एमसीसी अन्तर्गत मिलेनियम च्यालेञ्ज कम्प्याक्ट नामक कार्यक्रम निश्चित मापदण्डका आधारमा विभिन्न देशमा संचालन गरिने प्रावधान छ । यो कार्यक्रम संचालन गर्ने देशले पूर्ण कर छुटको प्रबन्ध गर्नुका साथै यस्ता मापदण्ड पूरा गर्नुपर्छ : बहुलवाद, समानता र कानूनी शासन, पारदर्शिता, मानव अधिकार, भ्रष्टाचार नियन्त्रण, महिला र बालबालिकाका क्षेत्रमा लगानी, जैविक विविधताको संरक्षण र प्राकृतिक स्रोतहरूको पारदर्शी र दिगो व्यवस्थापनका साथै नीजि सम्पत्तिको अधिकारको रक्षा । यसका साथै जनतामा लगानीलाई सुदृढ गर्ने तत्परता, नागरिकहरूलाई विश्व व्यापार र अन्तर्राष्ट्रिय पूँजी बजारमा सहभागी हुन प्रोत्साहन गरेको, नीजि क्षेत्रको विकासको प्रवर्द्धन गरेको र अर्थतन्त्रमा बजार शक्तिहरूलाई बलियो बनाएको हुनुपर्ने, सरकारको पारदर्शिता र जवाफदेहितालाई प्रोत्साहन गर्ने जस्ता कुरा उल्लेख गरिएका छन् । उक्त ऐनले एमसीसी

अमेरिकी संसदबाट कानूनद्वारा स्थापित एउटा संस्थानको रूपमा रहेको देखिन्छ । यस सहायता अन्तर्गत अनुदान प्राप्त गर्ने देशको लागि सैनिक सहायता वा सैनिक तालिम नपार्ने कुरा उल्लेख छ ।

दफा ६०७ (बी) (१) र (२) । एमसीसी अन्तर्गत संयुक्त राज्य अमेरिकाको कानून वा नीति उल्लंघन हुने तथा सेना, प्रहरी, मिलिसिया वा अर्धसैन्य संगठन वा इकाईको प्रशिक्षण वा सहयोगका रकम खर्च नपाइने व्यवस्था छ । राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय गैर सरकारी संघ संस्थाहरूलाई निर्वाध संचालन गर्न दिइएको (दफा ६०७ (डी) हुनुपर्ने जस्ता प्रावधान ऐनमा रहेका छन् । दफा ६११ (ए) मा अमेरिकाको राष्ट्रिय हितको सुरक्षा विपरीतको कुनै क्रियाकलापमा संलग्न रहेको भन्ने लागेमा प्रमुख कार्यकारी अधिकृतले बोर्डसंग परामर्श गरी सहयोगलाई आंशिक वा पूर्ण रूपमा स्थगित वा खारेज गर्नसक्ने प्रावधान छ ।

धारा ६०५ दिगो आर्थिक वृद्धि र गरिबी न्यूनीकरणमा सहयोग गरिने, सहयोग अनुदानका रूपमा सहयोगात्मक सम्झौता या करारद्वारा दिइने व्यवस्था छ । ऋण निषेध गरिएको छ । अमेरिकामा रोजगारीको अभाव सिर्जना गर्ने या अमेरिकी उत्पादनलाई विस्थापन गर्ने, वातावरणीय, स्वास्थ्य र सुरक्षा संकट निम्त्याउने जस्ता क्षेत्रमा पनि सहयोग निषेध गरिएको छ । धारा ६०६ ले सहयोगका लागि सन् २००४ लाई आधार वर्ष मानेर देशहरूको आयस्तरका आधारमा वर्गीकरण गरेको छ ।

४.१.१ प्रक्रिया

उपर्युक्त मापदण्डका आधारमा कार्यक्रम छनोट हुने तथा यो छनोट यस्तो प्रक्रियाबाट अधि बढाइने प्रावधान एमसीसीसम्बन्धी ऐनमा उल्लेखित छन्: आर्थिक वृद्धिको संभाव्यता र रकमको उपलब्धताका आधारमा सहयोग गर्ने । सहयोग प्राप्त गर्ने देशको छनोट गर्नु पूर्व सम्बन्धित देशमा नागरिक समाजका संगठन, विशेषतः विदेशी नागरिक समाजका संगठनलाई नियन्त्रण गर्नेसम्बन्धी, अभिव्यक्ति र सभासंगठन गर्नपाउने स्वतन्त्रता, इन्टरनेटको प्रयोग, विशेषतः विदेशी नागरिक समाजका संगठन, सम्बन्धी कानुनी व्यवस्थाको मूल्याङ्कन र विश्लेषण गरिने । बोर्डको प्रतिवेदन तथा अमेरिकी कांग्रेसको

सम्बन्धित समितिमा आवश्यक छलफल र निर्णयको प्रक्रियाबाट निर्णय गरिने । कम्प्याक्ट अन्तर्गतको कार्यक्रम अन्य दातृ संस्थाहरुको सहयोगलाई समन्वय गरी संचालन हुने । सहायता प्राप्त गर्ने देशले पनि निश्चित प्रतिशत बजेट विनियोजन गर्नु पर्ने ।

- कार्यक्रमको सम्पूर्ण कार्यमा कर छुट, ग्रामीण र शहरी गीरब र महिलाका लागि विशेष प्रबन्ध तथा निजी र स्वयंसेवी संस्था एवं व्यवसायी समुदायसँग परामर्श हुनुपर्ने ।
- कार्यक्रम बोर्डबाट अनुमोदन हुनुपर्ने र यसको अवधि पाँच वर्ष हुने तथा अन्तरसीमा सम्पर्क (कनेक्टिभिटी) जस्ता विषयमा थप सम्झौता पनि हुनसक्ने । यससम्बन्धी वार्षिक प्रतिवेदन राष्ट्रपतिले सदन समक्ष पेश गर्ने ।
- सम्बन्धित अमेरिकाको राष्ट्रिय सुरक्षाहित विरुद्धका गतिविधिमा संलग्न भएको या मापदण्ड पूरा नगरेको या अन्य दायित्वबाट पन्छिएको पाइएमा सम्झौता खारेज या स्थगन गर्नसकिने । तर पछि स्थिति सुधिएमा पुनःस्थापित हुनसक्ने (धारा ६११) ।

४.२ Nepal Growth Diagnostic (नेपालको आर्थिक बृद्धिको चिरफार)

नेपाल सरकार र एमसीसीका बीच सम्झौता हुनु अघि विभिन्न चरणमा विभिन्न कार्यहरु भएका देखिन्छन् । त्यस मध्ये मई १४, २०१४ मा नेपाल सरकार, अर्थमन्त्रालय र एमसीसीले संयुक्त रूपमा नेपालको समग्र आर्थिक विकासको अध्ययन गरी Nepal Growth Diagnostic (नेपालको आर्थिक बृद्धिको चिरफार) नामक प्रतिवेदन तयार पारेको देखिन्छ । यद्यपि यो अध्ययनको नेतृत्व एमसीसी र त्यसबाट खटाइएका अमेरिकीहरुले नै गरेको देखिन्छ । एकसय एघार पृष्ठ लामो त्यस प्रतिवेदनले नेपालको आर्थिक बृद्धिका बाधकहरु, समस्याहरु, आर्थिक विकास र बृद्धिको विगत र वर्तमान, लगानी गतिविधि, विप्रेषण, प्राकृतिक स्रोत, विद्युतिकरण, सिंचाई, जनशक्ति, स्वास्थ्य, पर्यटन, योजना कार्यान्वयन, पूँजीगत खर्चको स्थिति आदिलाई समेटेको छ । यसमा आधारित भएर सम्झौता अन्तर्गत योजना छनोटको कार्य गरिएको देखिन्छ । मुख्य बाधकमा नीतिगत अस्थिरता, नीतिगत कार्यान्वयन अनिश्चितता, उर्जाको अप्रयाप्त आपूर्ति महंगो यातायात तथा चुनौतीपूर्ण औद्योगिक सम्बन्ध र पुराना भइसकेका श्रम कानूनलाई लिइएको छ ।

४.३ सम्झौता तथा अनुदान सहायता र कार्यक्रम

नेपाल र संयुक्त राज्य अमेरिका बीच विगत ७० वर्षदेखि मैत्रीपूर्ण सम्बन्ध कायम भई नेपालले आर्थिक सहायता प्राप्त गर्दै आएको छ । एमसीसी अन्तर्गतको सम्झौता तथा पूर्वाधारका लागि अनुदान सहायता भने पहिलो पटक हुनलागेको हो । यस अघि यूएसएआइडीको माध्यमद्वारा अमेरिकाले आर्थिक सहायता उपलब्ध गराउँदै आएको थियो । नेपालमा सशस्त्र द्वन्द्व शान्ति प्रक्रियाको माध्यबाट रुपान्तरित हुने चरण आरम्भ भएपछि एमसीसी अन्तर्गत अमेरिकी आर्थिक सहायताको प्रक्रिया आरम्भ भएको देखिन्छ । अत्यन्त छोटो समयका लागि प्रधानमन्त्री हुनुभएका भलनाथ खनालसंग अमेरिकी दूतावासका अधिकारीहरूले नेपालको पूर्वाधार विकासको सम्बन्धमा सामान्य कुरा गरेका थिए । तर हाल एमसीसीसंग गरिएको सम्झौतामा उल्लेख भएजस्ता कुनै कुरा भएको थिएन । सन् २०१० देखि नै यस प्रक्रियामा विभिन्न चरणका वार्ता र सम्झौता अगाडि बढाइएको, विभिन्न अर्थविद् र विज्ञहरू सम्मिलित टोलीको अध्ययनका आधारमा पारस्परिक सहमतिबाट पहिचान गरिएका नेपालको प्राथमिकताका क्षेत्र-उर्जा र सडक, मा सहायता गर्ने सम्झौता भएको देखिन्छ । यस प्रक्रियामा जनवरी १९, २०१२ (माघ ५, २०६८) मा प्रधानमन्त्री डा. बाबुराम भट्टराईलाई एमसीसीको तर्फबाट प्रमुख कार्यकारी अधिकृत डेनियल डब्ल्यु योहानेसले लेखेको पत्रमा पहिलो पाइलाको रूपमा थ्रेसहोल्ड कार्यक्रम हुने कुरा उल्लेख गर्दै समन्वयको लागि एकजना उच्च अधिकृतलाई खटाउन आग्रह गरिएको देखिन्छ । सोही समयदेखि कार्यक्रमले औपचारिक रूप ग्रहण गरेको देखिन्छ । तत्पश्चात् निरन्तर विभिन्न चरण र तहमा आयोजनाबारे छलफल, वार्ता र सहमति गरिएको पाइन्छ । नेपाल सरकार र अमेरिकी सहयोग निकाय मिलेनियम च्यालेञ्ज कर्पोरेशन बीच भएको अनुदान सहायता सम्झौता (मिलेनियम च्यालेञ्ज कम्प्याक्ट) मा नेपाल सरकारको तर्फबाट अर्थमन्त्री ज्ञानेन्द्र बहादुर कार्की र संयुक्त राज्य अमेरिका मिलेनियम च्यालेञ्ज कर्पोरेशनको तर्फबाट कायम मुकायम प्रमुख कार्यकारी अधिकृत जोनाथन जि. नाशद्वारा सेप्टेम्बर १४, २०१७ मा वासिङ्गटन डि.सी. मा हस्ताक्षर गरिएको थियो । सात धारा, सात अनुसूची र ११

परिशिष्ट रहेको यो सम्झौतामा एमसीए-नेपाल, सञ्चालक समिति, सरकोकारवालाको समितिको गठन, सम्झौताको अनुगमन र मूल्याङ्कन, कर छुटका व्यवस्थाहरु लगायत उल्लेख गरिएका छन् । सम्झौता अन्तर्गत कार्यक्रम कार्यान्वयन सम्झौता लगायत अनेकौं थप सम्झौता हुने व्यवस्था गरिएको छ । सम्झौता अनुरूप अमेरिकाबाट नेपालले ५०० मिलियन अमेरिकी डलर (रु.५५ अर्ब) अनुदान सहायता उलपलब्ध गराउने र नेपाल सरकारको तर्फबाट १३० मिलियन अमेरिकी डलर (रु.१४ अर्ब) विजियोजन गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । यो रकमले काठमाण्डौको लप्सीफेदीदेखि रातमाटे, रातमाटेदेखि हेटौँडा, रातमाटेदेखि दमौली, दमौलीदेखि बुटवल हुँदै भारतीय सीमा (गोरखपुर) सम्मको ४०० के.भी.क्षमताको विद्युत प्रसारण लाइन तथा सडक मर्मत सम्भारसम्बन्धी परियोजनाको संचालन हुनेछ ।

उर्जा व्यापारलाई सहजीकरण गरी तथा नेपालको विद्युत ग्रिडमा विद्युत आपूर्तिको उपलब्धता तथा स्थिरतामा सुधार गरी उपभोग वृद्धि गर्ने र रणनीतिक सडक सञ्जालमा सडकको गुणस्तर कायम राख्ने परियोजनाको उद्देश्य रहेको छ । पाँच बर्ष संचालन गरिने भनिएको यो कार्यक्रमका लागि विद्युत नियमन आयोग ऐन लागु भइसकेको हुनुपर्ने, विद्युत प्रसारण लाइन निर्माण परियोजना राष्ट्रिय गौरवको परियोजना सूचीमा समावेश गरिनु पर्ने तथा एमसीसीलाई सार र रूपमा चित्त बुझ्दो गरी योजना तयार पारी पठाउनु पर्ने र त्यस्तो योजनामा भारत सरकारको समर्थन हुनुपर्ने पूर्व शर्तहरु राखिएका छन् । यी पूर्वशर्तहरु नेपाल सरकारको तर्फबाट पूरा गरिएका छन् । यद्यपि यस सम्झौताको धारा ७ मा प्रस्तुत सम्झौता र नेपालको राष्ट्रिय कानून बाझिएमा प्रस्तुत सम्झौता लागू हुनेछ भन्ने प्रावधान भएकोले यसको कार्यान्वयनका लागि नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को व्यवस्था अनुसार प्रतिनिधिसभाबाट अनुमोदन हुनुपर्ने छ ।

धारा ७ को दफा ७.२ मा सम्झौता लागू हुनुपूर्व पक्षहरुले सम्झौता कार्यान्वयनमा हस्ताक्षर गरेको तथा नेपाल सरकारले सरकारको प्रमुख प्रतिनिधि वा एमसीसीलाई स्वीकार्य रीतपूर्वक अख्तियार प्राप्त प्रतिनिधिले सम्झौता लागू गर्न माथि उल्लेख गरिएका पूर्वशर्तहरुका साथै आवश्यक आन्तरिक शर्तहरु पूरा गरेको हुनुपर्ने कुरा उल्लेख छ ।

सम्झौताको धारा ५, दफा ५.१ को (४) मा अमेरिकाको राष्ट्रिय सुरक्षाहित विपरीत क्रियाकलाप हुनुहुने कुरा उल्लेख छ, सम्झौता स्वयंमा कुनै सामरिक वा सैन्य सहयोग

वा गठजोडको विषय उल्लेख गरिएको छैन । तर संयुक्त राज्य अमेरिकाको समग्र राष्ट्रिय रक्षा, सुरक्षा तथा हिन्द-प्रशान्त रणनीतिसम्बन्धी दस्तावेजहरुमा एमसीसी त्यस्तो रणनीतिको अंग भएको कुरा उल्लेख गरिएको देखिन्छ ।

यस सन्दर्भमा २०७६ साल माघ ३ गते काठमाण्डौ स्थित अमेरिकी दूतावासद्वारा जारी १० बुँदे स्पष्टिकरणमा नेपालको आग्रहमा सन् २०१२ मा एमसीसी कम्प्याक्टको योजना विकास थालनी गरिएको, प्रत्येक सरकार र राजनीतिक दलद्वारा सत्तामा छँदा उक्त कार्यक्रम संचालन गर्न इच्छा व्यक्त गरिएको, विद्युत् प्रसारण लाइन निर्माण र सडकको स्तरोन्नति मार्फत विशुद्ध आर्थिक विकासमा सघाउने, कुनै सैन्य मामिलामा नजोडिएको, नेपालले कतैपनि सम्मिलित हुनुनपर्ने, ५० करोड डलर अनुदानमा कुनै स्वार्थ नरहेको र रकम पारदर्शी रुपमा नेपालको प्राथमिकताका क्षेत्रमा खर्च गरिने, परियोजनाहरुको कार्यान्वयनको नेतृत्व गर्न नेपालले नेपालीलाई नै काममा लगाउने, टेण्डर खुला र पारदर्शी हुने र संसदीय अनुमोदन आवश्यक हुने उल्लेख गरिएको छ । अमेरिकी एशिया-प्रशान्त रणनीतिको अंग भए, नभएको भन्ने खुलाइएको छैन ।

४.४. सम्झौताका समीक्षा गरिनुपर्ने प्रावधानहरु

४.४.१ धारा ५ (२) को ३ र ४ मा अमेरिकाको वर्तमान वा भविष्यमा लागु हुने कानून उल्लंघन गरेमा र राष्ट्रिय सुरक्षाहित विपरीतका क्रियाकलाप गरेमा भन्ने कुरा उल्लेख छ । यसको अर्थ स्पष्ट किसिमले खुलाउनु पर्छ । धारा ५ को बुँदा (३) मा अमेरिकी सरकारको वर्तमान र भविष्यमा लागु हुने प्रचलित कानून वा संयुक्त राज्य अमेरिकाको नीति, राष्ट्रिय सुरक्षाहित विपरीतका क्रियाकलाप र एमसीसी ऐनले अयोग्य ठहरिने कार्य गरेमा अमेरिकाले सम्झौता रद्द गर्नसक्ने प्रावधान राखिएको छ । भविष्यमा बन्ने कानून समेत मान्नु पर्ने लगायत खुला र व्यापक अर्थ लाग्ने गरी सम्झौता गर्न मिल्दैन ।

४.४.२ धारा ५.१ को अन्त्य, निलम्बन शीर्षकमा (क), (ख) तथा (ख) अन्तर्गत निलम्बन र अन्त्यका आधार सातवटा बुँदामा यसरी उल्लेख गरिएको छ :

एमसीसी वित्तीय व्यवस्थाको उपयोगका दौरानमा वर्तमान वा भविष्यमा लागु हुने प्रचलित कानून वा संयुक्त राज्य अमेरिकाको नीति उल्लंघन भएमा, कार्यक्रमको सम्पत्ति प्रयोग गर्ने कुनै व्यक्ति वा निकाय संयुक्त राज्य अमेरिकाको राष्ट्रिय सुरक्षा हित विपरीतका क्रियाकलापमा संलग्न भएमा, सम्झौताको अवधिमा कुनै घटना वा घटनाक्रमहरु घटेको कारणले सम्झौता अवधिमा कुनैपनि परियोजना उद्देश्यहरु प्राप्त नहुने अवस्था उत्पन्न भएमा, कार्यक्रमले संयुक्त राज्य अमेरिकाको वर्तमान वा भविष्यमा लागु हुने प्रचलित कानून वा सरकारको नीति उल्लंघन गरेमा, संयुक्त राज्य अमेरिकाको राष्ट्रिय सुरक्षा हित विपरीतका क्रियाकलापमा संलग्न भएमा ।

तर अनुसूची ४ को (२) (छ) मा “प्रस्तुत सम्झौताको दफा ५.१ बमोजिम एमसीसीले प्रस्तुत सम्झौता वा यस सम्झौताको कुनै व्यवस्था वा एमसीसी कोषलाई निलम्बन वा समाप्त गर्ने कुनैपनि कार्य वा अवस्थालाई निर्धारण गरेको छैन” भनिएको छ । यसरी धारा ५.१ को अन्त्य, निलम्बन शीर्षकका (क), (ख) तथा (ख) को व्यवस्था र अन्तर्गत निलम्बन र अन्त्यका आधार तथा अनुसूची ४ को (२) (छ) परस्पर बाकिने देखिन्छ । अतः यसलाई स्पष्ट पारिनुपर्छ ।

- ४.४.३ धारा ६ को (ग) मा कुनै अनुसूचीमा संशोधन गर्नुपरेमा नेपालको कानून बमोजिम कुनै प्रक्रिया (संसदमा पेश गर्ने लगायतका) को अवलम्बन गर्नुपर्ने प्रावधानको स्थानमा त्यस्तो प्रक्रिया अवलम्बन गर्नुपर्ने प्रावधान राखिनु पर्छ ।
- ४.४.४ धारा ६ को दफा ६.३ (ख) मा अन्य कुनै सम्झौता बाकिभएमा वा परस्पर असंगत भएमा यो सम्झौता लागु हुने भनिएकोमा अन्य सम्झौता भन्नाले (दुईपक्षीय वा नेपालको अन्य देशसंगको सम्झौता) केलाई भन्न खोजिएको हो स्पष्ट हुनुपर्छ ।
- ४.४.५ धारा ७ को दफा ७.१ मा “प्रस्तुत सम्झौता र नेपालको कानून बाकिभएमा प्रस्तुत सम्झौता लागू हुनेछ” भनी सम्झौतामा उल्लेखित कुनै कुराका सम्बन्धमा स्पष्ट गर्नुपर्ने भएमा “पक्षहरुले वार्ताद्वारा समानताको सिद्धान्त अनुरूप न्यायसंगत र उचित निर्णय लिनेछन्” भन्ने प्रावधान राखिनु पर्छ ।

- ४.४.६ अनुसूची १ को २ (घ) मा महिला र सीमान्तकृत समुदायको सहभागिता सुनिश्चित गर्नको लागि परियोजनालाई ठेकेदार र सडक विभागलाई प्रोत्साहित गर्ने भन्ने विषय नेपालको कानून अनुरूप हुने स्पष्ट पारिनुपर्छ ।
- ४.४.७ अनुसूची १ को ग. १. (क) मा एमसीए-नेपालको गठन गर्ने र त्यसले अन्य सम्झौता गर्नसक्ने प्रावधान रहेको छ । यस्तो सम्झौता गर्ने अधिकार नेपाल सरकारमा रहने व्यवस्था हुनुपर्छ ।
- ४.४.८ धारा ३, दफा ३.२. (च) मा “सरकारले आफ्नो तर्फबाट एमसीसीलाई बौद्धिक सम्पत्तिको कुनै अंश वा अंशहरू वा यस पश्चात् विकसित हुने एमसीसीले उपयुक्त देखेको कुनै माध्यममा जुनसुकै प्रयोजन (उत्पादन, पुनःउत्पादन, प्रकाशन, परिवर्तन, प्रयोग, सञ्चय, रूपान्तरण वा उपलब्ध गराउने अधिकार समेत) का लागि अविच्छिन्न, अपरिवर्तनीय, रोयल्टीरहित, विश्वव्यापी, पूर्णरूपमा भुक्तान गरिएको, हस्तान्तरण गर्नसक्ने अधिकार तथा प्रयोग गर्न वा गरेको हुन अनुमति प्रदान गर्दछ” भन्ने प्रावधान संशोधन गरी अमेरिकाले पाउनु पर्ने बौद्धिक सम्पत्तिको अधिकार अमेरिकाले र नेपालले पाउनु पर्ने बौद्धिक सम्पत्तिको अधिकार नेपालले पाउनु पर्ने प्रावधान राख्नुपर्छ । किनकि यो योजना नेपालमा लागु हुने हो र नेपालले पनि १४ अर्ब रुपैयाँ लगानी गर्नुपर्ने शर्त रहेको छ ।
- ४.४.९ अनुसूची १, ग. २. मा परियोजनामा नेपाल सरकारले राज्यका कुनै निकायलाई संलग्न गराउनु परेमा एमसीसीको स्वीकृति लिनुपर्ने कुरा हटाउनु पर्छ र नेपाल सरकारले कुनैपनि निकायको आवश्यकता परेमा समन्वय गरी खटाउन सक्ने राज्यको अधिकारलाई सुरक्षित राख्नुपर्छ ।
- ४.४.१० सम्झौता ५ वर्षको लागि भनी प्रचार गरिएतापनि सम्झौताको दफा ५.५ मा कायम रहने (सर्भाइवल) मा दफाहरू २.७, २.८, ३.२ (एफ), ३.७, ३.८, ५.२, ५.३, ५.४, र ६.४ सम्झौताको म्याद सकिएपछि पनि कायम रहने तथा २.८ सम्झौताको म्याद सकिएको १२० दिनसम्म कायम रहने कुरा उल्लेख छ । यसको स्थानमा आयोजनाको अवधि पाँच वर्षमात्र हुने स्पष्ट हुनुपर्छ ।
- ४.४.११ एमसीसी अन्तर्गत नागरिक समाज, गैरसरकारी संस्थाका प्रतिनिधिहरू अनिवार्य रूपमा नीतिनिर्माण प्रक्रियामा समावेश हुने तर तिनको छनौट सरकारले गर्न नपाउने र एमसीसी

सम्झौताले तोकेको प्रक्रियाबाट हुने । यसै बमोजिम अनुसूचि १ ग (१) (ख) मा सञ्चालक समितिमा सदस्य रहने व्यवस्था छ ।

५. सम्झौताका सन्दर्भमा विभिन्न समयमा नेपाल सरकार र एमसीसीका बीच भएका पत्राचार, कुराकानी तथा त्यसमा उल्लेख गरिएका प्रमुख विषय र बुँदा

५.१ जनवरी १९, २०१२ (माघ ५, २०६८) मा प्रधानमन्त्री डा. बाबुराम भट्टराईलाई एमसीसीको तर्फबाट प्रमुख कार्यकारी अधिकृत डेनियल डब्ल्यु योहानेसले लेखेको पत्रमा पहिलो पाइलाको रूपमा थ्रेसहोल्ड कार्यक्रम हुने कुरा उल्लेख गर्दै समन्वयको लागि एकजना उच्च अधिकृतलाई खटाउन आग्रह गरिएको पाइन्छ । अक्टुबर १९, २०१२ (कार्तिक ७, २०६९) मा अर्थमन्त्री वर्षमान पुन र अमेरिकी दूतावासका आर्थिक प्रमुख माइकल गोल्डम्यानका बीच एमसीसीबारे छलफल भएको थियो ।

५.२ मई २१, २०१३ मा एमसीसीको तर्फबाट डेभिड एटवेरीले अर्थसचिव शान्तराज सुवेदीलाई जून ९ देखि २१ सम्म चार सदस्यीय अमेरिकी प्रतिनिधि मण्डलले एमसीसीबारे छलफल गर्न नेपालको भ्रमण गर्ने र सो अवसरमा उच्चस्तरीय निर्देशक समिति र अर्थशास्त्रीहरूको टोलीसंग वार्ताको प्रबन्ध गर्न आग्रह गरिएको देखिन्छ । नेपाल सरकारले ६ सदस्यीय उच्चस्तरीय निर्देशक समिति र ६ सदस्यीय अर्थशास्त्रीको टोली गठन गरेको जानकारी अप्रिल २९, २०१२ मा यूएसआइडीका डेभिड सी. एटवेरीलाई लेखेको पत्रमा उल्लेख भएको देखिन्छ ।

५.३ जून ११, २०१९ मा एमसीसीको कम्प्याक्ट संचालन विभागका उपाध्यक्ष अन्थोनी बी. वेचरले अर्थमन्त्री डा. युवराज खतिवडालाई लेख्नुभएको पत्रमा सम्झौताको अनुसूची १ को (बी) (१) (एच्) को व्यवस्थामा संशोधन र परिवर्तन गरिएको जानकारी गराइएको भेटिएको छ । त्यस संशोधनमा संसदमा पेश गरिएको सम्झौतामा उक्त स्थानमा रहेको उर्जा मन्त्रालयको नाम नै हटाइनुका साथै नयाँ कानूनद्वारा विद्युत क्षेत्रको नियमनका लागि एउटा स्वतन्त्र संरचना बनाईने कुरा राखिएको छ ।

५.४ सेप्टेम्बर २९, २०१९ मा अर्थमन्त्रालयका सहसचिव श्रीकृष्ण नेपालद्वारा हस्ताक्षरित एमसीसीलाई पठाइएको पत्र

५.४.१ फेब्रुअरी ८, २०१९ मा नेपाल सरकार, मन्त्री परिषद्ले एमसीसी सम्झौतालाई अनुमोदनका लागि संसदमा पेश गर्ने निर्णय गरेको कुरा उल्लेख छ।

५.४.२ बुँदा नं. ३.४.३ मा संसदले एमसीसी सम्झौता अनुमोदन गर्न नदिएको अर्थ लाग्ने गरी आकस्मिक वाह्य परिस्थितिका कारण सरकारले सम्झौताको अनुमोदन गराउन नसकेकोमा अमेरिकी सरकारले नेपाल सरकारको सीमा बुझिदिने कुरा लेखिएको छ।

५.४.३ बुँदा नं. ३.४.६ मा संसदबाट अनुमोदन गर्न ढिलो हुँदा परराष्ट्र मन्त्रालयले एमसीसीको कुनैपनि काम रोकिन नदिने कुरा गरिएको छ।

५.४.४ बुँदा नं. ४ मा विद्युत प्रसारण लाइनको बारेमा भारतसंग कुरा भइरहेको र दुईपक्षीय विषय भएकोले समय सीमामा लचिलो हुन आग्रह गरिएको छ।

५.५ सेप्टेम्बर १०, २०१९ मा एमसीसी, अमेरिकाका कार्यवाहक उपाध्यक्ष क्यारोलाइन टी. नुयनले लेख्नुभएको पत्र

५.५.१ बुटवल-गोरखपुर अन्तरदेशीय विद्युत प्रसारण लाइनबारे नेपाल र भारतका बीचको सहमतिबारे चासो राखिएको र संयुक्त कार्य समूहको बैठकको निर्णयको माग गरिएको देखिन्छ।

५.६ जनवरी ३, २०१९ मा अर्थ मन्त्रालयले एमसीसीलाई पठाएको पत्रका यी कुराहरुबारे जानकारी र स्पष्ट हुनु आवश्यक छ :

५.६.१ पत्रको बुँदा नं. २.४ मा गोप्यता र संवेदनशील सूचना भंग भएकोप्रति मन्त्रालय र एमसीसीले गम्भीर रूपमा लिएको र त्यसलाई रोक्ने प्रबन्ध गर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ, यसलाई स्वरूपमा परिभाषित गरिनुपर्छ।

५.६.२ पत्रको बुँदा नं. ६.२ मा डिसेम्बर २८, २०१८ मा नै कार्यकारी निर्देशक र मानव श्रोत व्यवस्थापन प्रशासनको कार्यकारी निर्देशकको नियुक्ति गरिनुका साथै अन्य ६ जना कर्मचारीको दरबन्दीबारे निर्णय गरिएको कुरा उल्लेख छ। यी कर्मचारीहरु, सम्झौता संसदबाट अनुमोदन नै नभई नियुक्त गरिएका देखिन्छन्।

- ५.६.३ पत्रको अन्तमा एमसीसीलाई उच्च प्राथमिकता दिइएको भन्नेसम्मको भनाइलाई मान्न सकिने भएपनि हामी सम्भव भएको सबै काम गछौं भन्ने भाषा बढि देखिन्छ ।
- ५.७ डिसेम्बर २१, २०१८ मा एमसीसी, अमेरिकाको तर्फबाट सहायक उपाध्यक्ष क्यारोलिन टी. न्युनले लेखेको पत्र
- ५.७.१ बुँदा नं. २ मा सप्लीमेण्ट अग्रिमेण्ट (सहायक सम्झौता) को कुरा उल्लेख छ । त्यस्तो सम्झौताको जानकारी आवश्यक छ । ७.४.२ पत्रको पृष्ठ २ मा एमसीए- नेपाल बोर्डसंग गरिएका गोप्य सूचनाको आदानप्रदानलाई राम्ररी व्यवस्थापन गर्नुपर्ने कुरा स्पष्ट गरिनुपर्छ ।
- ५.७.२. नेपालले कार्यक्रम कार्यान्वयन सम्झौता (पीआइए) मा हस्ताक्षर गर्नुपर्ने कुरा गरिएको छ ।
- ५.८. अक्टुबर २, २०१८ मा एमसीसी, अमेरिकाको तर्फबाट क्यारोलिन टी. न्युनले अर्थसचिव डा. राजन खनाललाई लेखेको पत्रमा एमसीसी सम्झौता नेपालको संसदबाट अनुमोदन नभएसम्म अमेरिकाले दिने भनिएको रकम नदिइने कुरा उल्लेख छ । यस सन्दर्भमा सम्झौता नहुँदै परियोजना कार्यान्वयनको काम प्रारम्भ हुँदा प्रश्न उठ्ने स्थिति बनेको छ ।
- ५.९ अगस्त ३, २०१७ मा अर्थ मन्त्रालयले अमेरिकाको एमसीसीका कन्ट्री डाइरेक्टर हिमेश हुंगेललाई पठाएको पत्रमा एमसीसीलाई नेपालको मन्त्रपरिषदले स्वीकृति दिएको कुरा उल्लेख छ ।
- ५.१० जून १२, २०१९ मा एमसीसी, अमेरिकाका हिमेश हुंगेललाई अर्थमन्त्रालयले लेखेको पत्रमा अर्थ मन्त्रालयका सहसचिव बैकुण्ठ अर्यालको नेतृत्वमा नौ सदस्यीय वार्ता टोली गठन गरिएको जानकारी गराइएको छ । मिति २०७४।२।१८ मा वार्ता टोली गठनसम्बन्धी प्रस्ताव अर्थमन्त्रालयको तर्फबाट मन्त्रपरिषदमा पेश गरी २०७४।२।१९ (जून २, २०१७) मा स्वीकृत गरियो ।
- ५.११ अगस्त २९, २०१७ मा अमेरिकी एमसीसीका कार्यवाहक मुख्य कार्यकारी अधिकृत जोनाथन जी. नाशले अर्थमन्त्री ज्ञानेन्द्र बहादुर कार्कीलाई अमेरिका भ्रमणका लागि लेखेको पत्रमा तीन वर्षको कडा परिश्रम पछि सेप्टेम्बर १४, २०१७ मा वाशिंगटनमा सम्झौतामा हस्ताक्षर गरिने कुरा उल्लेख छ ।

- ५.१२ जुलाई २१, २०१७ मा एमसीसी, अमेरिकाको तर्फबाट हिमेश ढुंगेलले अर्थ मन्त्रालयका सहसचिव बैकुण्ठ अर्याललाई लेखेको पत्रमा नेपालका प्रधानमन्त्री, अर्थमन्त्री र परराष्ट्र मन्त्री तथा अमेरिकी एमसीसीका सहायक उपाध्यक्ष फतेमा समरका बीच भएको छलफल अनुसार दुवै देश सम्झौतामा हस्ताक्षर गर्न तयार भएको कुरा उल्लेख छ । यसै पत्रसाथ संलग्न एमसीसी सम्झौतामा केवल दुई अनुसूचि मात्र छन् ।
- ५.१३ मई ३१, २०१७ मा एमसीसी, अमेरिकाको तर्फबाट हिमेश ढुंगेलले लेखेको पत्रमा वाशिंगटन डी.सी. मा जून २६ देखि ३० सम्म एमसीसीबारे सम्झौता हुने, त्यसको लागि नेपाललाई मस्यौदा र कार्यसूची पठाइने, सम्झौताका लागि पठाइने टोली पूर्ण रूपमा अधिकार सम्पन्न हुनुपर्ने, सम्झौता अन्तिम हुने र त्यसमा पछि कुनै परिवर्तन नगरिने कुरा उल्लेख गरिएको छ । नौ वटा कार्यसूची पठाइएको थियो ।
- ५.१४ मार्च २३, २०१७ मा एमसीसीका हिमेश ढुंगेलले अर्थ मन्त्रालयका सहसचिव डिल्लिराज घिमिरेलाई लेखेको पत्रमा कम्प्याक्टको कानूनी हैसियत र अनुमोदनबारे कानूनी प्रबन्ध (लिगल ड्यु डिलिजेन्स) बारे लेखिएको छ । त्यसमा नेपालको कानून बमोजिम कानूनी हैसियत दिने, व्यवस्थापिका वा सर्वोच्च अदालतबाट अनुमोदन गर्नुपर्ने वा नपर्ने, सम्झौता नेपालको घरेलु कानूनभन्दा माथि हुने, कम्प्याक्टको घोषणा वा प्रकाशन गर्नुपर्ने वा नपर्नेबारे सुनिश्चित गर्न भनिएको छ । यस सँगै प्रश्नावली पठाइएको थियो भने अर्थ मन्त्रालयले मिति २०७३।११।३० मा एमसीसीको नयाँ बानेश्वर स्थित कार्यालयलाई पाँच पृष्ठ लामो प्रश्नावली भरेर पठाएको थियो ।
- ५.१५ नोभेम्बर २०, २०१६ मा एमसीसी, अमेरिकाको तर्फबाट मागारिट विलियम्स र क्याथरिन ओनिलले नेपाल सरकारलाई पठाएको पत्रमा कानूनी प्रबन्धका सम्बन्धमा सात पृष्ठ लामो प्रश्नावली समेत रहेको थियो । सो पत्रमा भियाना अभिसन्धि अनुरूपको अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौता हुनुपर्ने प्रस्ताव गरिएको र सम्झौताका प्रावधानहरू नेपालको कानूनभन्दा माथि हुने कुरा उल्लेख छ । सम्झौतामा रहनसक्ने विभिन्न विषयहरू समावेश छन् ।
- ५.१६ मार्च ८, २०१६ मा एमसीसी, अमेरिकाको तर्फबाट सहायक उपाध्यक्ष फतेमा जेड समरले अर्थमन्त्री विष्णु प्रसाद पौडेललाई लेखेको पत्रमा आयोजना छनौटका लागि विस्तृत समीक्षा गरिने कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

- ५.१७ अगस्त १०, २०१५ मा फतेमा जेड समरले अर्थमन्त्री डा. रामशरण महतलाई पठाएको पत्रमा अत्यन्त अनुभवी हिमेश ढुंगेललाई राष्ट्रिय निर्देशकका रूपमा नियुक्त गरी काठमाण्डौ पठाउने रणनीतिक निर्णय गरिएको र पल कैजर सेप्टेम्बरसम्म राष्ट्रिय टोलीको रूपमा नेपालमा रहने कुरा उल्लेख गरिएको छ ।
- ५.१८ मई ७, २०१५ मा एमसीसीका निमित्त सहायक उपाध्यक्ष जोनाथन ब्रुक्सले अर्थमन्त्री डा. रामशरण महतलाई पठाइएको पत्रमा विभिन्न सुभावाहरु दिदै तिनको कायान्वयन गर्न आग्रह गरिएको छ र कृष्ण ज्ञवालीलाई राष्ट्रिय संयोजक नियुक्त गरेकोमा खुशी व्यक्त गरिएको छ ।
- ५.१९ मार्च ४, २०१४ मा एमसीसीका सहायक उपाध्यक्ष थोमस केलीले अर्थसचिव शान्तराज सुवेदीलाई लेखेको पत्रमा संयुक्त रूपमा थ्रेसहोल्ड कार्यक्रम बनाउने र त्यसमा विद्युत प्रसारण लाईन र सडकलाई प्राथमिकतामा राख्ने कुरा गरिएको छ ।

६. मन्त्रपरिषद्मा पेश गरिएका प्रस्ताव र गरिएका निर्णय

- ६.१ एमसीसीको आग्रह अनुरूप मिति २०७५।६।१ मा लप्सीफेदी-बुटवल-भारतको सीमासम्मको विद्युत प्रसारण लाइनलाई राष्ट्रिय गौरवको आयोजनाको रूपमा मान्यता दिन मन्त्रपरिषद्मा प्रस्ताव पेश गरिएको र २०७५।६।५ मा सोही अनुरूप मन्त्रपरिषद्बाट निर्णय भएको ।
- ६.२ मिति २०७४।१२।१४ मा मिलेनियम च्यालेञ्ज एकाउण्ट नेपाल विकास समिति (गठन) आदेश, २०७४ स्वीकृत गर्ने प्रस्ताव अर्थमन्त्रालयबाट मन्त्रपरिषद्मा पेश भई २०७४।१२।२० मा स्वीकृत भएको ।
- ६.३ नेपाल सरकार र एमसीसी बीच भएको मिलेनियम च्यालेञ्ज कम्प्याक्ट अनुमोदनका लागि संघीय संसदमा पेश गर्ने निर्णयका लागि मिति २०७५।१०।११ मा मन्त्रपरिषद्मा प्रस्ताव पेश भई मिति २०७५।१०।२५ मा सोही अनुरूप निर्णय भएको ।
- ६.४ मिति २०७४।५।१८ मा एमसीसीसम्बन्धी सम्झौतामा हस्ताक्षर गर्न अर्थमन्त्री, अर्थमन्त्रालयका अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सहायता समन्वय महाशाखा र कानून तथा पारमर्श माहाशाखाका सहसचिवले अमेरिका भ्रमणमा जाने सम्बन्धमा मन्त्रपरिषद्मा प्रस्ताव पेश

भई सोही दिन स्वीकृत प्रस्तावमा पावर ट्रान्सपोर्टेशन सेक्टरका विभिन्न आयोजनाहरू कार्यान्वयनका लागि र विभिन्न सडकहरूको मर्मतका लागि ५०० मिलियन डलर प्राप्त हुने सम्झौतामा हस्ताक्षर गर्न जाने भनिएको र कुनै आयोजनाको नाम उल्लेख नगरिएको ।

६.५ मिति २०७४।४।१५ मा मन्त्रपरिषद्मा एमसीसीसम्बन्धी अनुदान सहायतालाई स्वीकृतिका लागि प्रस्ताव पेश गरिएको र मिति २०७४।४।१९ मा त्यसलाई स्वीकृत गरिएको । त्यस प्रस्तावमा केवल उर्जा र प्रसारण लाइन तथा विभिन्न सडकहरूको मर्मत र स्तरोन्नति गरिने कुरा मात्र उल्लेख भएको । आयोजनाहरूको नाम उल्लेख नभएको ।

६.६ एमसीसीका राष्ट्रिय संयोजक सहसचिव सूर्य प्रसाद आचार्य सचिव पदमा बढुवा भई पद रिक्त हुन आएकोले मिति २०७३।६।६ मा एमसीसीमा विज्ञको रुपमा कार्यरत तुलसी प्रसाद सिटौलालाई मासिक रु. २५०,००० पाउने गरी अर्थमन्त्रालयले मन्त्रपरिषद्मा प्रस्ताव पेश गरेको र सोही मितिमा प्रस्ताव स्वीकृत भएको ।

६.७ मिति २०७१।२।१ मा मन्त्रपरिषद्मा पेश गरिएको प्रस्तावमा राष्ट्रिय संयोजकमा पूर्व सचिव कृष्ण ज्ञवाली रहनुभएकोमा त्यसको साटो अर्थमन्त्री संयोजक रहने गरी नौ सदस्यीय निर्देशक समिति गठन गर्ने कुरा उल्लेख गरिएको । यस अन्तर्गत निजी क्षेत्र र नागरिक समाजको तर्फबाट रहने सदस्य मताधिकार प्राप्त सदस्य हुने तथा विषयगत मन्त्रालयका सचिवहरू र लगानी बोर्डका कार्यकारी निर्देशक आमन्त्रित सदस्यका रुपमा रहने प्रावधान राखिएको । यस प्रस्तावलाई मन्त्रपरिषद्ले २०७२।२।७ मा स्वीकृत गरेको ।

७. मन्त्रालयका आन्तरिक पत्र र निर्णयहरू

७.१ २०७५।९।१३ मा अर्थ मन्त्रालयले एमसीसी सम्झौता संसदबाट अनुमोदन गरिनुपर्ने सम्बन्धमा राय माग गरे अनुरूप कानून तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयले अर्थ मन्त्रालयलाई मिति २०७५।९।२६ मा लेखेको पत्रमा एमसीसी सम्झौतालाई संसदको सामान्य बहुमतबाट अनुमोदन गरिनुपर्ने भनी सचिवस्तरीय निर्णय गरी पठाएको ।

७.२ २०७३।२।१३ मा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय, मानव अधिकार प्रवर्द्धनको तर्फबाट लेखिएको पत्रमा विकास समिति गठन गर्न नमिल्ने निर्णय कार्यान्वयन गर्न कानून,

न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयलाई पत्र लेखिएको । सोही पत्रसंग व्यवस्थापिका संसद अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध तथा श्रम समितिको मिति २०७३।१।१२ को निर्णयको छाया प्रति संलग्न छ भनिएको ।

७.३ डिसेम्बर १३, २०१३ मा आर्थिक सल्लाहकार डा. चिरञ्जीवी नेपाल, सहसचिव डा. नारायण ढकाल र एमसीसीका जेरेमी इ.जे. स्ट्रेटफिल्ड र यूएसएआइडीका रेभ औलाकका बीच बैठक भई थ्रेसहोल्ड विकास प्रक्रियाका बारेमा बैठक भएको ।

७.४ २०७० साल कार्तिक (नोभेम्बर १, २०१३) मा एमसीसीको सहयोग प्राप्त गर्न नेपाल योग्य भएको प्रेस वक्तव्य अर्थ मन्त्रालयबाट जारी गरिएको ।

द. अर्थमन्त्रालय मार्फत संघीय गणतन्त्र नेपाल र एमसीसी मार्फत संयुक्त राज्य अमेरिका बीच भएको मिलेनियम च्यालेञ्ज कम्प्याक्ट (**Millennium Challenge Compact between The United States of America acting through The Millennium Challenge Corporation and The Federal Democratic Republic of Nepal acting through The Ministry of Finance**).

सन् २०१७ को सेप्टेम्बर महिनामा नेपाल सरकार तथा एमसीसी बीच भएको Millennium Challenge Compact (कम्प्याक्ट) का मूलभूत प्रावधानहरु नेपाल सरकार तथा एमसीसी बीच भएको सम्झौता तथा कार्यान्वयन सम्झौताका जस्तै नै छन् । केही नयाँ प्रकारका थप प्रावधानहरु यस प्रकार छन् :

द.१ धारा २, दफा २.७- सरकारले कम्प्याक्टमा उल्लेखित तथा पछि सरकारलाई लिखित रुपमा सूचित गरिने संयुक्त राज्य अमेरिकाको कानून वा नीति उल्लंघन हुने काममा उपयोग नहुने सुनिश्चित गर्ने ।

द.२ धारा ३, दफा ३.५- एमसीसीले समय-समयमा सरकारलाई लिखित सल्लाह दिनसक्ने र सरकारले कार्यक्रम कार्यान्वयनमा त्यस्तो सल्लाह उपयोग गर्नुपर्ने ।

द.३ धारा ५, दफा ५.२ (सी)- कार्यक्रम स्थगित वा रद्द भएमा वा म्याद सकिएमा कार्यक्रम कार्यान्वयन सम्झौता बमोजिम हुने ।

- ८.४ धारा ७, दफा ७.३- नेपाल सरकारले सबै आन्तरिक आवश्यकताहरू पूरा गरेको सुनिश्चित भएको पत्र एमसीसीले नेपाल सरकारलाई पठाएपछि सम्झौता लागू हुने ।
- ८.५ परिशिष्ट १, ए १ ए- एमसीसीको बोर्डले नेपालको कानूनी शासन र लोकतान्त्रिक संस्थाहरूको विकासमा गरेका प्रयत्नलाई स्वीकार्दै राजनीतिक स्थायित्व तथा आर्थिक वृद्धि भएको नेपाल संयुक्त राज्य अमेरिका र दक्षिण एसियाका लागि महत्वपूर्ण रहेको ।
- ८.६ परिशिष्ट १, बी, १, ए (iii) - एउटा स्वतन्त्र विद्युत नियमन आयोग गठन गर्नुका साथै स्वतन्त्र प्रसारण कम्पनीको स्थापना गर्ने । बी, १, एच्, (iii) - त्यस्तो निकायलाई नयाँ कानून ल्याई संचालन अनुमति (लाइसेन्स), प्रमाणपत्र दिने, विद्युत महसूल तोक्ने र नियम बनाउनसक्ने अधिकार दिने । बी, १, ई- नेपाल सरकार र एमसीसी संयुक्त राज्य अमेरिकी सरकार, नेपाली समुदाय र प्रमुख नीजि क्षेत्र, गैरसरकारी पात्रहरू र बहुपक्षीय लगायतका अन्य दातृ संस्थाहरू संगको परामर्श समेतको समावेशी प्रक्रियामा संलग्न रहने ।
- ८.७ बी, २, ए (ii) - सडक मर्मतका लागि नेपाल सरकारले एक भाग र अमेरिकी सरकारले दुई भाग रकम व्यहोर्ने । बी, २, एच् - आवश्यक परेमा सडक बोर्ड ऐन परिवर्तन गर्ने ।
- ८.८ सी, २- कुनैपनि परियोजना साभेदारको नियुक्तिलाई एमसीसीको स्वीकृति आवश्यक हुने र उसले पुनरावलोकन गर्ने ।

८.९ कम्प्याक्टका समीक्षा गरिनुपर्ने प्रावधानहरू

- ८.९.१ संयुक्त राज्य अमेरिकाको कानून वा नीति उल्लंघन हुने काममा रकमको उपयोग नहुने सुनिश्चित गर्ने तथा एमसीसीले समय-समयमा सरकारलाई लिखित सल्लाह दिनसक्ने र सरकारले कार्यक्रम कार्यान्वयनमा त्यस्तो सल्लाह उपयोग गर्नुपर्ने भन्ने प्रावधान धेरै व्यापक अर्थ लाग्नसक्ने देखिन्छ । यसलाई स्पष्ट भाषामा उल्लेख गरिनु उपयुक्त हुन्छ । त्यस्तै नेपाल सरकारले सबै आन्तरिक आवश्यकताहरू पूरा गरेको सुनिश्चित भएको पत्र एमसीसीले नेपाल सरकारलाई पठाएपछि सम्झौता लागू हुने भन्ने प्रावधान, नेपालको संसदबाट सम्झौता अनुमोदन भएपछि लागू हुने भन्ने प्रावधानसंग बाभिएको देखिन्छ ।

- ८.९.२ एमसीसीको बोर्डले नेपालको कानूनी शासन र लोकतान्त्रिक संस्थाहरुको विकास, राजनीतिक स्थायित्व तथा आर्थिक बृद्धि संयुक्त राज्य अमेरिका र दक्षिण एसियाका लागि महत्वपूर्ण रहेको भन्ने प्रावधान कार्यक्रम शुद्ध आर्थिक चरित्रको हुनेभएको सन्दर्भमा यहाँ आवश्यक पर्छ र भन्ने प्रश्न उत्पन्न हुन्छ ।
- ८.९.३ विद्युत उत्पादन, वितरण र महसूल निर्धारण समेत एउटा स्वतन्त्र निकाय र कम्पनीको जिम्मा लगाउने प्रावधान नेपालको संविधानको समाजवाद उन्मुख प्रणालीको मान्यतासंग मेल खाँदैन । साथै त्यस्तो कम्पनी स्वदेशी वा विदेशी कस्तो हुने हो भन्ने कुरा स्पष्ट नहुँदा नेपाल सरकारको ठूलो लगानी रहेको प्रसारण लाइन कुनै विदेशी कम्पनीको हातमा जानसक्ने सम्भावना हुन्छ । विद्युत प्रसारण र महसूल निर्धारण जस्तो विषय कुनै निजी कम्पनीको जिम्मा लगाउने नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (नेकपा) को नीति अनुकूल पनि देखिँदैन ।
- ८.९.४ कुनैपनि परियोजना साभेदारको नियुक्तिलाई एमसीसीको स्वीकृति आवश्यक हुने र उसले पुनरावलोकन गर्ने प्रावधानले नेपाल सरकारको निर्णयाधिकारलाई सीमित तुल्याउने देखिन्छ ।

नयाँ पत्रिका

९. कार्यक्रम कार्यान्वयन सम्झौता

नेपाल सरकार र एमसीसी बीच भएको मूल सम्झौताको कार्यान्वयनका लागि गरिएको कार्यक्रम कार्यान्वयन सम्झौताले थप व्याख्या र प्रबन्ध गरेको छ । एमसीसी सम्झौता अनुमोदनका लागि प्रतिनिधिसभामा पेश भइरहेको र सम्झौताको अनुमोदन हुन बाँकि रहेको बेला अर्थमन्त्री डा.युवराज खतिवडा र कम्प्याक्ट अपरेशनका उपाध्यक्ष अन्थोनी वेलचरद्वारा सेप्टेम्बर २०१९ मा कार्यान्वयन सम्झौतामा हस्ताक्षर भयो । यस सम्झौताले मूल सम्झौतामा उल्लेख गरिएका परियोजनाहरुको कार्यान्वयन तथा त्यससंग सम्बन्धित समग्र व्यवस्थापन पक्ष लगायतका विषयहरु समेटेको छ । सम्झौता संसदबाट अनुमोदन नभई त्यसको कार्यान्वयन गर्ने विस्तृत सम्झौता स्वयं विरोधाभासपूर्ण देखिन्छ । यस सम्झौताका विभिन्न धारा, दफा र उपदफाहरुमा गरिएका महत्वपूर्ण प्रावधानहरु यस प्रकार छन् :

९.१ धारा १ को १.२ (ए) मा नेपाल सरकारले सहायक सम्झौता (सप्लीमेण्ट अग्रिमेण्ट) (कार्यक्रम सकिएपछि कम्प्याक्टका गतिविधिसम्बन्धी शर्त, लेखपरीक्षण लगायतका अन्य जिम्मेवारीहरू) पूरा गर्नुपर्ने तथा आफ्नो अधिकार र जिम्मेवारी एमसीसी नेपाल लगायतका निकाय (इन्टिटीहरू) लाई सुम्पिनु पर्ने प्रावधान छ । सोही धाराको उपदफा (बी) (i) मा कार्यक्रमको सम्पत्ति (यासेट) जफत, बदर र नियन्त्रण गर्न र लियन (अन्य काममा प्रयोग गर्न) नपाइने कुरा सरकारले सुनिश्चित गर्नुपर्ने, (ii) मा कार्यक्रमको सम्पत्ति कसैलाई करार भाडामा दिन (लिज), एमसीसीको लिखित अनुमति बिना बेच्न, दिन नपाइने, आयोजना अवधिभर कार्यक्रम अन्तर्गत रहेको जग्गा नेपाल सरकारले बेच्न चाहेमा एमसीसीलाई यसको ब्याज स्वरूप बजार मूल्य समान क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने । पाँच वर्षमा कार्यक्रम समाप्त भएपछि, कार्यक्रमका सम्पत्तिको रूपमा रहेका बस्तुहरू कम्प्याक्टले अर्को पाँच वर्ष आफ्नो अधीनमा राख्न पाउने, त्यसपछि पनि त्यस्तो सम्पत्ति सरकारले सुधार गर्नुपरेमा एमसीसीको स्वीकृति लिनुपर्ने र बेच्न चाहेमा एम.सी.सी. लाई क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने व्यवस्था छ ।

(iii) मा पर्यावरणीय सुरक्षा र पुनर्वास लगायतका सामाजिक समस्या व्यवस्थापनका लागि सम्पूर्ण खर्च नेपाल सरकारले व्यहोर्नु पर्ने, (iv) मा सरकारले लैंगिक र सामाजिक समावेशिता सुनिश्चित गर्नुपर्ने (v) मा रणनीति सडक सञ्जालबारे कम्प्याक्टका शर्त अनुरूप प्रत्येक वर्षको अक्टुबर ३१ भित्र हेरफेर (डिफ्लक्शन) र सडकको अवस्थाबारे सरकारले एमसीसीलाई जानकारी गराउनु पर्ने र कार्यक्रम अन्तर्गत मरमतको काम शुरु नहुँदासम्म सरकारले प्रयाप्त मरमत गरिरहनु पर्ने कुरा उल्लेख छ ।

दफा १.२ (बी) (आई) ले यस सम्झौता अन्तर्गत संचालित कार्यक्रमका वस्तु सामग्रीहरू सरकारले अधीनमा लिन, जफत गर्न वा प्रयोग गर्न नपाउने र तत्सबन्धमा कुनै कानूनको प्रयोग गर्न नसक्ने अवस्था स्थापित गरेको छ । यस्ता सबै सम्पत्ति तथा सामग्री एमसीसीका अधीनमा रहने व्यवस्था गरिएको छ ।

९.२ धारा १, दफा १.३ (ए) मा सरकारले विकास बोर्डलाई कार्यक्रमको कार्यान्वयन र व्यवस्थापनका लागि असीमित रूपमा आफ्नो अधिकार र जिम्मेवारी दिने तर सम्झौता अनुरूपको दायित्व निर्वाह गर्ने अन्तिम जिम्मेवारी सरकारले पूरा गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

९.३ धारा १ को १.३ (बी)- एमसीए-नेपाललाई प्रदत्त अधिकार र जिम्मेवारीद्वारा नेपाल सरकारलाई पूर्ण रूपमा प्रतिबन्धन वा निग्रह (बाइन्ड) गर्ने शक्ति र अख्तियारी छ । सरकारले सम्झौता, कम्प्याक्ट, सहायक सम्झौता र कार्यक्रम निर्देशिकाका सबै दायित्व निर्वाह गर्नुपर्ने प्रवधान छ । सोही धाराको १.३ (ए) (ii) मा नेपाल सरकार र एमसीसी बीच जुलाई २०, २०१६ मा भएको एमेण्डेड एण्ड रिस्टेटेड इनिसियल इन्जेजमेण्ट टेक्निकल एसिसटेन्स ग्राण्ट अग्रिमेण्ट, मूल सम्झौता र अन्य सहायक सम्झौता अनुरूप नेपाल सरकारले काम गर्नुपर्ने तथा लेखा परीक्षण र सामानहरूको लागि हुने ठेक्का प्रक्रियामा संलग्न हुने बाहेक प्रदत्त अधिकार र जिम्मेवारी एमसीसीको लिखित अनुमति बिना नेपाल सरकारले कसैलाई पनि दिन नपाउने व्यवस्था छ । सोही धाराको दफा १.३ (बी) (i) ले एमसीए- नेपाललाई दिईएका अधिकारहरू र जिम्मेवारी पूरा गराउन सरकारलाई बन्धित तुल्याउने (To bind) भनिएको छ । दफा १.३ (बी)(ii) को व्यवस्थाले संझौता अन्तर्गतका सबै कार्यक्रम तथा परियोजनामा एमसीए-नेपालको एकलौटी निर्वाध अधिकार रहने, त्यसमा नेपाल सरकारको कुनै भूमिका नहुने र एमसीए-नेपालले एमसीसीको लिखित पूर्व अनुमति/सहमति बमोजिम गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । दफा १.३ (बी) (iii) अनुसार परियोजनाका सबै किसिमका काम कारवाइमा एमसीए-नेपालले नेपाल सरकारको प्रतिनिधित्व गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । प्रमाणिकरण गर्ने, प्रमाणपत्र जारी गर्ने तथा संरचना डिजाइन अनुमोदन गर्ने सबै कार्य एमसीए-नेपालले गर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

दफा १.३ (बी) (viii) मा एमसीए- नेपालले त्रुटी वा गल्ती कमजोरी गरी कुनै नोक्सानीको लागि क्षतिपूर्ति तिर्नुपर्ने अवस्था आयो भने, एमसीए- नेपालका तर्फबाट त्यस्तो क्षतिपूर्ति नेपाल सरकारले तिर्नुपर्ने प्रावधान राखिएको छ । यस्तो क्षतिपूर्ति तिर्दा एमसीसी कोषको रकम चलाउन नपाइने व्यवस्था छ ।

(iv) मा स्वायत्तता भन्ने उपशीर्षक अन्तर्गत यस्तो प्रावधान छ: कुनै पुनरावेदन नलाग्ने न्यायिक निर्णयले बाहेक सरकारको कुनैपनि निकायले एमसीए-नेपालमा कुनै कुरा परिवर्तन गर्न, जोड्न, अनुचित किसिमले प्रभावित गर्न र हटाउन नपाउने तथा सम्झौता र कम्प्याक्टको प्रावधान अनुरूप बाहेक एमसीए-नेपालको विस्तार, रोक, परिवर्तन गर्न नपाइने । एमसीए-नेपालले आन्तरिक नियमावली वा नियम (वाइलज) एमसीसी सन्तुष्ट

हुनेगरी बनाउने र गभर्निङ्ग डकुमेण्टस् (निर्देशिका) र गभर्नान्स गाइडलाइन्स (संचालन निर्देशिका) अनुरूप एमसीए-नेपालको संचालन गर्ने । यसै दफामा परियोजनाका सबै कर्मचारीहरू एमसीए-नेपालले नियुक्ति गर्ने प्रावधान छ । तर नियुक्ति गर्दा नागरिकता कुन देशको हो भनी हेर्नु नपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

(vi) मा सम्भौता र एमसीसीको निर्देशन समकक्षीले पालन नगरे कोष सम्भौता (फन्डेड अग्रिमेण्ट) लाई खारेज गर्ने अधिकार एमसीए-नेपालसंग रहने, (vii) मा एमसीसी सन्तुष्ट हुनेगरी उसको पूर्व स्वीकृति लिई एमसीए-नेपालले कार्यक्रमको सबै सम्पत्तिको बीमा गर्न एमसीसीको कोष प्रयोग गर्नसक्ने, (viii) मा एमसीए-नेपालमा कार्यरत कसैलाई चोटपटक लागे वा कुनै नोक्सानी भए नेपाल सरकारले क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने, (ix) मा एमसीए-नेपालले अधिकृत र कर्मचारीहरूमा जुनसुकै राष्ट्रियता र नागरिकता भएको व्यक्तिको भर्ति गर्नपाउने, र (x) मा कम्प्याक्टका लागि वस्तु, काम वा सेवा दिने विदेशी कर्मचारी (व्यक्ति वा फर्मका कर्मचारी) लाई निर्वाध प्रवेशाज्ञा र काम गर्ने अनुमति दिने ।

९.४ धारा २ दफा २.१- कार्यान्वयन कार्यक्रम कार्ययोजना, विस्तृत वित्तीय योजना, लेखापरीक्षण योजना र सामग्री प्राप्ति योजनासम्बन्धी दस्तवेजहरूको श्रृङ्खलाद्वारा पुनः विस्तृत बनाइने । यी सबै दस्तवेजहरू एमसीसीको चित्त बुझ्ने गरी बनाइने । सबै ठेक्कापट्टासम्बन्धी काम कारवाइमा एमसीसीको स्वीकृति आवश्यक हुने । परियोजनाको अनुमोदन एमसीसीले गर्ने, (क) कार्य योजना, (ख) विस्तृत वित्तीय योजना, (ग) लेखा योजना, (घ) सामग्री खरीद योजना जस्ता सबै योजना एमसीसीले पारीत गर्ने । एमसीए-नेपालले यस्ता योजनाका प्रस्ताव सिधै एमसीसीमा प्रस्तुत गर्ने । यी कुनै पनि योजना तर्जुमा गर्दा वा पारीत गर्दा नेपाल सरकारको सहमति आवश्यक नपर्ने । परियोजना कार्ययोजना (दफा २.१.(a), विस्तृत वित्तीय योजना (दफा २.१.(b), लेखा परीक्षण योजना (दफा २.१.(c), सामग्री खरीद योजना (दफा २.१.(d), वित्तीय जवाफदेहिता योजना (दफा २.२), वातवरणीय तथा सामाजिक कार्यसम्पादन योजना (दफा २.४), सामाजिक लैङ्गिक समावेशी योजना (दफा २.५) लगायत

कुनै पनि योजना तर्जुमा र पारीत गर्दा नेपाल सरकारको संलग्नता र सरोकार नरहने व्यवस्था गरिएको छ ।

दफा २.३ - एमसीसीको नीति अनुरूप अनुगमन हुने । दफा २.५- एमसीसीको नीति अनुरूप लैङ्गिक एकीकरण मार्गनिर्देशन बमोजिम एमसीए-नेपालले विस्तृत सामाजिक समावेशिता र लैङ्गिक एकीकरण योजना बनाउने । यसले न्यूनतम, महिला र अन्य कमजोर तथा प्रतिनिधित्वविहीन समूहसंग नियमित, अर्थपूर्ण र समावेशी परामर्श र योजनाको सामाजिक समावेशिता र लैङ्गिक समानतासम्बन्धी उद्देश्यका लागि सुनिश्चित कार्ययोजना निर्माण गर्ने ।

दफा २.६ (ए)-सबै ठेक्कापट्टा एमसीसी निर्देशिका अनुसार हुने । दफा २.८ (ए)- एमसीए-नेपालले एमसीसीलाई चित्त बुझ्ने गरी प्रतिवेदन निर्देशिका (रिपोर्टिङ्ग गाइडलाइन) अनुसार नियमित प्रतिवेदन पठाउने । दफा २.८ (बी) (ई)- एमसीसीको आग्रह अनुरूप एमसीए-नेपालले समय-समयमा प्रतिवेदन, दस्तावेज र सूचना पठाउने ।

दफा २.९ - रकमको निकासा, कार्यान्वयन योजना, बैंक, आयोजना साभेदार, साम्राग्रीको प्राप्ति, म्याटेरियल सम्भौता, गर्भनिर्णय दस्तावेज, एमसीए-नेपालमा र बोर्ड निर्देशकमा हेरफेर गर्न एमसीसीको लिखित स्वीकृति हुनुपर्ने ।

दफा २.९ (जी) - कुनै आदेश जारी गर्नुपर्दा, कुनै कानून निर्माण गर्दा, कुनै नियमावली जारी गर्दा, कुनै वडापत्र (चाट्टर) जारी गर्दा, करार संभौता गर्दा तथा एमसीए-नेपालको स्थापना, संरचना तथा प्रशासकीय ढाँचा निर्माण गर्दा, एमसीसीको पूर्व स्वीकृति लिनुपर्ने ।

दफा २.९ (जे) ले एमसीए- नेपालको बोर्ड सदस्य, अवलोकनकर्ता, बहालमा रहेको अध्यक्ष परिवर्तन गर्नुपर्दा, बोर्डको संख्या फेरवदल गर्दा, तथा एमसीए-नेपालको कर्मचारी परिवर्तन गर्दा एमसीसीको पूर्व सहमति लिनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

दफा २.१० (ए)-एमसीए- नेपालले फिजकल एजेन्ट एण्ड बैंक अग्रिमेट अनुरूप फिजकल एजेन्ट राख्ने र कुनै अन्यथा सहमति गरेमा बाहेक त्यस्तो एजेन्ट सरकारबाट स्वतन्त्र तैस्रो पक्ष हुने ।

दफा २.११ (ए)- एमसीए-नेपालले अमेरिकाले कम्प्याक्ट कार्यक्रममा दिएको योगदानबारे उपयुक्त प्रचार गर्ने तथा कार्यक्रमस्थल र कार्यक्रमको सम्पत्तिमा एमसीसीको ग्लोबल

मार्किङ्ग मापदण्ड अनुरूप लेखिने र त्यसलाई आयोजना समाप्त भएपछि एमसीसीको आग्रहमा सरकारले हटाउने । दफा (बी) (सी)- गोप्य भनिएको सूचना सार्वजनिक नगर्ने ।
दफा २.१२ (ए)- एमसीसीको प्रतिकचिन्ह (लोगो) र नाम एमसीए-नेपालको लागि नभई पूर्णतया एमसीसीको फाइदाको लागि प्रयोग गरिने । दफा २.१२ (बी) (सी)- एमसीसी, एमसीए-नेपालको प्रतिकचिन्हले अधिकतम कानूनी संरक्षण प्राप्त गर्ने ।

९.५ धारा ३ दफा ३.१ (बी) (i) - एमसीसीले रकमको निकास अस्वीकृत गर्न र घटाउन सक्ने । (ii) - रकमको निकासो सोभै पठाउने वा वस्तु, काम र सेवा उपलब्ध गराउने भन्ने कुरा पूर्णतया एमसीसीमा निर्भर रहने । (सी) (i) -एमसीसीलाई मान्य बैंकमा स्थानीय खाता खोल्ने । यही दफाको (iii) अनुसार स्वीकृत बैंक खातामा रहेको निक्षेपबाट प्राप्त ब्याज एमसीसीको खातामा दाखिल गरिने ।

९.६ धारा ४ को दफा ४.२ अन्तर्गतका विभिन्न बुँदाहरूमा कम्प्याक्ट कार्यक्रम पूरा वा आंशिकरूपमा बन्द भएमा तथा कार्यक्रमको अवधि समाप्त भएमा बैंकमा मौज्जात रकम एमसीसीलाई फर्काउनु पर्ने तथा कुनै वस्तु किनेको भए सो को बजार मूल्य बराबर नेपाल सरकारले अमेरिकी डलरमा नगद तिर्नुपर्ने प्रावधान छ ।

सोही दफाको उपदफा (ए)- कुनै कारणबस परियोजना खारेज भए वा निलम्बित भए वा समाप्त भएमा आंशिक वा समग्र जेसुकै भएपनि खर्चलाई निलम्बित गरिने । यस अन्तर्गतका सबै व्यवस्थाहरूले परियोजनाको पुनःसंचालन वा मूल्याङ्कनका संबन्धमा निर्णय गर्ने अख्तियारी एमसीसीलाई मात्र दिएको छ ।

दफा ४.२ (एच्)- सरकार र एमसीसीले कम्प्याक्टको गरिवी न्यून गर्ने प्रभाव कार्यक्रम सकिएको लामो समयपछि मात्र देखिने, कार्यक्रम पछिको अनुगमन र मूल्याङ्कन योजना बनाइने र यसको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने सबै खर्च नेपाल सरकारले व्यहोर्नुपर्ने । दफा ५.३- एमसीसीको लिखित अनुमतिबिना नेपाल सरकारले सम्झौता अन्तर्गतका अधिकार र दायित्व कसैलाई दिन, प्रत्यायोजन गर्न वा सम्झौता कार्यान्वयन गर्न दिन नपाउने ।

दफा ५.४ सम्झौतालाई पक्षहरू (सरकार र एमसीसी) ले लिखित सम्झौताद्वारा संशोधन गर्नसक्ने । गरिने परिवर्तनलाई संसदमा र नेपालको अन्य घरेलु प्रशासनिक प्रक्रियामा

लैजानु नपने । दफा १०.७ एमसीसीले सम्झौतालाई कुनै कारण नदिई आंशिक वा पूर्ण रूपमा खारेज गर्नसक्ने । साथै अमेरिकी हित र कानूनसम्मत नभएमा एमसीसी सहयोग रोकिने र सम्झौताको ५.१ (बी) आकर्षित हुने भएमा पनि सम्झौता तत्काल खारेज हुने ।

दफा ५.६- एमसीसीको नियम र यस संझौतामा रहेका व्यवस्था बाझिएमा एमसीसीको नियम लागु हुने व्यवस्था गरिएको छ । यसबाट एमसीए-नेपालको बोर्ड एमसीसीका नियम मातहतमा रहेको देखिन्छ ।

दफा ५.७ - एमसीसीले कुनै कारण दिई वा नदिई यो संझौता ३० दिनको सूचना दिई रद्द गर्नसक्ने व्यवस्था छ । तर सरकारले भने एमसीसीको नियम ५.१ (ए) बमोजिम मात्र रद्द गर्नसक्ने व्यवस्था छ, र त्यस अन्तर्गत अनेकौं दायित्वहरु नेपालले बहन गर्नुपर्छ ।

एमसीसीले संझौता रद्द गर्दा हुने नोक्सानीको क्षतिपूर्तिका बारेमा केही उल्लेख छैन । दफा ५.१० - यो अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका सिद्धान्त अनुसारको अन्तरराष्ट्रिय सम्झौता हुने भनी घोषणा गरिएको छ । तसर्थ कम्प्याक्टका सिद्धान्त बमोजिम व्याख्या हुने बताइएको छ र साथै अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका सिद्धान्तबाट शासित हुने भनिएको छ ।

९.७ अनुसूची २ मा कार्यक्रमका लागि एमसीसीले रकम उपलब्ध गराउनु अघि नेपाल सरकारले पूरा गर्नुपर्ने शर्तहरु राखिएका छन् । ती शर्तहरुमा नेपालले यी कामहरु गरेको हुनुपर्ने भन्ने उल्लेख छ :

९.७.१ खण्ड ए- विस्तृत सामाजिक र लैङ्गिक एकीकरण योजना र अनुगमन र मूल्याङ्कनको विकास एवं स्वीकृति, एमसीसीको चित्त बुझ्ने गरी वातावरण तथा सामाजिक व्यवस्थापन प्रणाली, वातावरणीय तथा सामाजिक प्रभाव मूल्याङ्कन र वातावरण तथा सामाजिक व्यवस्थापन योजना, स्वास्थ्य र सुरक्षा व्यवस्थापन योजना, एमसीसी समापनको योजना र योजना सहयोग सम्झौता ।

खण्ड बी-एमसीसीलाई सार र रूपमा चित्त बुझ्दो गरी सरकारले सम्झौताको अनुसूचीमा नेपाल-भारत सीमा र गोरखपुर लगायतका स्थानमा निर्माण हुने विद्युत प्रसार लाइनका बारेमा सुनिश्चित भएको हुनुपर्ने, आवश्यक जंगल कटानको लागि स्वीकृति दिइसकेको हुनुपर्ने र एमसीसीलाई चित्त बुझ्दो हुनेगरी हेटौडा-लप्सीफेदी ४०० केभीए प्रसारण लाइनअनुरूप आवश्यक पर्ने सबस्टेशनको स्तरोन्नतिका लागि रकम विनियोन गरिएको

हुनुपर्ने । खण्ड सी- एमसीसीलाई चित्त बुझने गरी आगामी वर्षमा सडक मरमतको लागि ४ करोड ७५ लाख अमेरिकी डलर विनियोजन गरिएको हुनुपर्ने र त्यसपछिको वर्षमा क्रमशः ५ करोड ५० लाख र ६ करोड २५ लाख अमेरिकी डलर विनियोजन गरिएको हुनुपर्ने ।

९.७.२ अनुसूची ४ ए सामान्य सिद्धान्त- नेपाल सरकारले विनियोजन गर्ने रकम एमसीसीको अनुदान जस्तै हुनेछ । नेपाल सरकारले त्यसलाई कम्प्याक्ट शर्त अनुसार खर्च गर्न निःशर्त अनुदानका रूपमा उपलब्ध गराउने ।

९.८ कार्यान्वयन सम्झौताका सम्बन्धमा उत्पन्न प्रश्न र स्पष्ट हुनुपर्ने प्रावधानहरू

९.८.१ नेपाल सरकारले आफ्नो अधिकार र जिम्मेवारी एमसीसी नेपाल लगायतका निकाय (इन्टिटीहरू) लाई सुम्पिनु पर्ने । सरकारले जिम्मेवारी पूरा गर्ने प्रयोजनका लागि सबै किसिमका आवश्यक कार्यहरू तदारुकताका साथ गर्नुपर्ने, तर एमसीसीलाई कुनै त्यस्तो दायित्व छैन । सरकारको तर्फबाट गर्नुपर्ने कार्यहरू प्रत्यायोजित गर्नुपर्ने दायित्व यस दफाले तोकेको छ । यस प्रावधानको व्याख्या सरकारलाई सबै किसिमका अख्तियारबाट बेहक गर्ने प्रयोजनका लागि गर्नसकिने तथा सार्वभौम राज्यको अधिकारमाथि नियन्त्रण हुनसक्ने भन्ने प्रश्न उठ्नसक्ने हुन्छ ।

९.८.२ यस कार्यक्रम अन्तर्गतका सम्पत्तिमा नेपालको कुनै हकदावी र स्वामित्व नरहने देखिन्छ । त्यस्तो सम्पत्ति कहिलेसम्म कार्यक्रमका सम्पत्ति रहने हुन् भन्ने उल्लेख छैन । सम्पत्ति भन्नाले जायजथा, मालवस्तु वा सम्पत्ति (वास्तविक, भौतिक, अभौतिक) भनी परिभाषित गरिएको छ । आयोजनाले चर्चने जग्गा, प्रसारण लाईन, खम्बाहरू, सब स्टेसनमा जडित मेसिनहरू सबै सम्पत्तिको परिभाषामा समेटिने देखिन्छ । यस प्रावधानले राज्यको कानून प्रणालीलाई निष्क्रिय बनाउने त होइन भन्ने प्रश्न उब्जिएको छ ।

९.८.३ नेपाल सरकारप्रति एमसीए-नेपाल उत्तरदायी हुने, नेपाल सरकारको निर्देशन, सुपरिवेक्षण, अनुगमन र समन्वयको प्रावधान हुनुपर्छ र कार्यान्वयनमा अनावश्यक नियन्त्रण र हस्तक्षेप नगर्ने व्यवस्था उचित नै हुने भएपनि उक्त कुनै काम गर्ननपाउने गरी

सरकारलाई बन्धित तुल्याउने प्रावधान उपयुक्त हुँदैन । कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि एमसीसीसंग समन्वय गर्ने तथा सरकारले सहजिकरण एवं सहयोग गर्नुका साथै निम्नलिखित प्रावधानहरूलाई सोही अनुरूप पुनः व्यवस्थित गर्नुपर्छ :

९.८.३.१ एमसीए-नेपालले असीमित अधिकार र जिम्मेवारी प्राप्त गर्ने तथा नेपाल सरकारलाई बन्धित (Bind) गर्ने प्रावधानले एमसीए- नेपाललाई विकास बोर्डको नामाकरण गरी, नेपाल सरकारको कार्यक्रम संचालन गर्ने मुख्य (प्राईमरी) एजेन्ट घोषित गर्दै, कार्यक्रम संचालन गर्ने, प्रबर्धन गर्ने र अनुगमन गर्ने लगायत सरकारका सबै अधिकार दिईएको छ । सरकारले आफ्नो अधिकार यस निकायलाई प्रत्यायोजन गर्न सक्छ तर सरकारका अधिकारहरू संभौताद्वारा गठित निकायलाई दिने व्यवस्था नेपाल कानूनमा छैन । यस व्यवस्थाले एमसीए- नेपाल सरकारका तर्फबाट काम गर्ने निकाय भन्दा सरकारका अधिकार प्रयोग गरी सरकार सरह काम गर्ने निकायको रूपमा रहने स्थिति सिर्जना हुनसक्ने देखिन्छ । संविधान अन्तर्गत कार्यकारी अधिकार प्रयोग गर्ने सरकारलाई संभौता बमोजिम गठन हुने निकायले बन्धनमा राख्ने अधिकार प्राप्त गर्नसक्दैन । सम्भौतामा यस्ता प्रावधान राखिदैन । यस्तो प्रावधान नेपालको संविधान र कानूनसंग मेल पनि खाँदैन ।

९.८.३.२ सबै कार्यक्रम तथा परियोजनामा एमसीए-नेपालको एकलौटी निर्वाध अधिकार रहने, त्यसमा नेपाल सरकारको कुनै भूमिका नहुने र एमसीए-नेपालले एमसीसीको लिखित पूर्व अनुमति/सहमति बमोजिम गर्नुपर्ने व्यवस्था एमसीए-नेपाल, नेपाल सरकारप्रति नभई एमसीसीप्रति उत्तरदायी हुने स्थिति सिर्जना हुने देखिन्छ ।

९.८.३.३ परियोजनाहरूमा प्रमाणिकरण गर्ने, प्रमाणपत्र जारी गर्ने तथा संरचनाको खाका (डिजाइन) अनुमोदनको सबै कार्य एमसीए-नेपालले गर्ने व्यवस्थाले नेपाल सरकारको सबै किसिमको संलग्नतालाई विस्थापित गर्नसक्ने देखिन्छ ।

९.८.३.४ एमसीए-नेपालबाट कुनै त्रुटी वा गल्ती कमजोरी भई कुनै नोक्सानीको लागि क्षतिपूर्ति तिर्नुपर्ने अवस्था आयो भने, एमसीए- नेपालका तर्फबाट त्यस्तो क्षतिपूर्ति नेपाल सरकारले तिर्नुपर्ने प्रावधान रहेको छ । काम सबै एमसीए-नेपालले गर्ने, ती परियोजनामा नेपाल सरकारको अनुगमन र सुपरिवेक्षणको अधिकार पनि नहुने, तर एमसीए-नेपालले गरेका नोक्सानीमा नेपाल सरकारले क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने दायित्व हुने व्यवस्था न्यायोचित देखिन्छ ।

- ९.८.३.५ स्वायत्तता भन्ने उपशीर्षक अन्तर्गतको प्रावधानले एमसीए-नेपालले गरेका कुनै निर्णयलाई परिवर्तन र फेदवदल गर्न नपाउने, दुषित तवरले प्रभावित गर्न र हटाउनु नपाउने भनी सरकारको भूमिकालाई स्वीकार गरिएको छैन । कार्यकारी सरकारले संभौतामा यस्तो प्रावधान स्वीकार गरी सार्वभौम हक त्याग गर्ने कार्य कुनैपनि देशले गर्दैन ।
- ९.८.३.६ परियोजनाका सबै कर्मचारीहरु एमसीए-नेपालले नियुक्ति गर्ने र नियुक्ति गर्दा नागरिकता कुन देशको हो भनी हेर्नु नपर्ने व्यवस्थाको तात्पर्य परियोजनाबाट सरकार बाहिरिने र परियोजनाको संचालन विदेशी बाटै गरिने देखिन्छ । खण्ड (५) मा विदेशी कामदारलाई सहज ढंगबाट प्रवेशाज्ञा उपलब्ध गराउने दायित्व सरकारमा राखिएको छ । यस्ता विदेशीहरु परियोजना अवधिभर नेपालमा बस्न पाउने व्यवस्थाबाट कामदारहरु विदेशी हुने देखिन्छ । परियोजनामा काम गर्ने मानिसको सम्बन्धमा नेपाल कानून बमोजिम हुने व्यवस्था हुनुपर्छ ।
- ९.८.३.७ कार्यान्वयन कार्यक्रम कार्ययोजना, विस्तृत वित्तीय योजना, लेखापरीक्षण योजना र सामग्री प्राप्ति योजनासम्बन्धमा नेपाल सरकारले जानकारी माग गर्न नसक्ने, योजनामा फेरवदल गर्न नपाउने, एमसीसीको अनुमतिमा एमसीए-नेपालले कार्यान्वयन गर्ने प्रावधानले सरकारको भूमिका नरहने देखिन्छ ।
- ९.८.३.८ ठेक्कापट्टा, कार्यान्वयन योजना, आयोजना साभेदार, सामग्रीको प्राप्ति र बोर्ड निर्देशिकामा हेरफेर गर्नुपर्दा एमसीसीको लिखित स्वीकृति लिनुपर्ने जस्ता प्रावधानले सरकार एमसीसीद्वारा निर्देशित हुनुपर्ने देखिन्छ ।
- ९.८.३.९ कुनै आदेश, कानून, नियमावली जारी गर्दा, करार सम्भौता गर्दा एमसीए-नेपालको ढाँचा, तथा संरचना निर्माण गर्दा एमसीसीको पूर्वस्वीकृति लिनुपर्ने शर्तहरु रहेका छन् । विद्युत प्रसारण लाइनको स्थापना, सब स्टेसन निर्माण गर्दा तथा विद्युत किनबेच गर्दा, विद्युत परियोजना संभौता गर्दा, तथा विद्युत कानून निर्माण गर्दा एमसीसीको पूर्व सहमति लिनुपर्ने प्रावधान छ । नेपालले एमसीए-नेपालमा कुनै परिवर्तन गर्न नसक्ने अवस्था यस प्रावधानले गरेको छ । यसबाट परियोजनाको समग्र प्रक्रियामा नेपाल सरकारको भूमिका नरहने त होइन भन्ने उठेको छ ।

- ९.८.३.१० सामान्यतया बोर्ड अध्यक्ष, सदस्य, संख्या, अवलोकनकर्ता र एमसीए-नेपालको कर्मचारी परिवर्तन नगरिने प्रावधान परियोजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयन र निर्वाध संचालनका लागि स्वाभाविक हुने भएतापनि फिजकल एजेण्ट कुनै अन्यथा सहमति गरेमा बाहेक सरकारबाट स्वतन्त्र तैस्रो पक्ष हुने व्यवस्थाका साथै उक्त कार्यमा नेपाल सरकारसंग कुनै परामर्श नगरिने कुरा उचित हुनसक्छ र?
- ९.८.३.११ एमसीसीको प्रतिकचिन्ह (लोगो) र नाम एमसीए-नेपालको लागि नभई पूर्णतया एमसीसीको फाइदाको लागि प्रयोग गरिने, त्यसले अधिकतम कानूनी संरक्षण प्राप्त गर्ने प्रावधानले एमसीए-नेपाल विकास ऐन अन्तर्गत सरकारको मातहतमा गठन नभएको निकाय भन्ने अर्थ लाग्छ । परियोजनामा नेपाल सरकारको पनि प्रतिकचिन्ह राखिने व्यवस्था किन नगर्ने ?
- ९.८.३.१२ एमसीसीको नीति अनुरूप लैङ्गिक एकीकरण मार्गनिर्देशन बमोजिम एमसीए-नेपालले विस्तृत सामाजिक समावेशिता र लैङ्गिक एकीकरण योजना बनाउने विषय नेपालको कानून बमोजिम हुनुपर्छ ।
- ९.८.३.१३ रकमको निकास अस्वीकृत गर्न र घटाउन, भुक्तानी दिन एमसीसीलाई मान्य बैंकमा स्थानीय खाता खोल्न पूर्णतया एमसीसीमा निर्भर रहने तथा बैंक खातामा रहेको निक्षेपबाट प्राप्त व्याज एमसीसीको खातामा दाखिल गर्ने प्रावधान रहेको छ तर सामान्यतः अनुदानको रकम सम्पूर्णरूपमा आयोजनामा खर्च हुनुपर्ने हो । कम्प्याक्ट कार्यक्रम पूरा वा आंशिकरूपमा बदर वा कार्यक्रमको अवधि समाप्त भएमा बैंकमा मौज्जात रकम एमसीसीलाई फर्काउनु पर्ने तथा कुनै वस्तु किनेको भए सो को बजार मूल्य बराबर नेपाल सरकारले अमेरिकी डलरमा नगद तिर्नुपर्ने प्रावधान छ । परियोजनाको पुनःसंचालन वा मूल्याङ्कनका संम्बन्धमा निर्णय गर्ने अख्तियार एमसीसीलाई मात्र दिएको छ । नेपाल सरकारको अनुदान पनि एमसीए-नेपालद्वारा निलम्बित हुने व्यवस्था छ । यस्तो रकम एमसीसीको निर्णयविना नेपाल सरकारले फिर्ता लिन पनि कठिन हुने देखिन्छ । यसमा नेपाल सरकारले उपलब्ध गराउने रकम खर्च नहुने अवस्थामा स्वतः नेपाल सरकारले प्राप्त गर्ने व्यवस्था हुनुपर्ने होइन र ?
- ९.८.३.१४ एमसीसीको पूर्व स्वीकृतिविना नेपाल सरकारले यस संभौता अन्तर्गतका अधिकार वा दायित्वलाई अरु कसैलाई दिन, प्रत्यायोजित गर्न वा करार गर्न पाउने छैन भन्ने प्रावधान

परियोजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको सन्दर्भमा उचित देखिएपनि पारस्परिक समानताको मान्यता अनुरूप आपसी परामर्शबाट त्यसको तय किन नगरिने ?

९.८.३.१५ सम्झौतामा गरिने परिवर्तनलाई संसदमा र नेपालको अन्य घरेलु प्रशासनिक प्रक्रियामा लैजानु नपर्ने प्रावधान रहेको छ । आयोजना कार्यान्वयन सम्झौताको संशोधनको विषय नेपाल कानूनलाई प्रभावित नगर्ने अवस्थामा संसदमा पेश गरिरहनु नपर्ने प्रावधान उचित देखिएपनि घरेलु प्रशासनिक प्रक्रियामा लैजानु नपर्ने व्यवस्था उचित ठहर्नुपर्ने सकिन्छ । एमसीसीले सम्झौतालाई कुनै कारण नदिई आंशिक वा पूर्ण रूपमा ३० दिनको सूचना दिई रद्द गर्नसक्ने तर सरकारले एमसीसीको नियम ५.१ (ए) बमोजिम मात्र रद्द गर्नसक्ने र जसअनुसार अनेकौं दायित्वहरु नेपालले बहन गर्नुपर्ने, अमेरिकी हित र कानूनसम्मत नभएमा एमसीसी सहयोग रोकिने, एमसीसीको नियम लागु हुने भन्ने मूल सम्झौताको व्यवस्था यस सम्झौतामा पनि दोहोरिएको छ ।

९.८.४ सम्झौतालाई अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका सिद्धान्तबाट शासित हुने भन्ने प्रावधान यहाँ पनि दोहोरिएको छ । तर यो एउटा परियोजनासँग सम्बन्धित दुईपक्षीय करार वा संझौता हो । भियना कन्भेन्सन अनल अफ ट्रिटी अनुसार यो सन्धी अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरुको निर्माण गर्ने संझौता तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरु मातहतका संझौतापत्रमा मात्र लागु हुन्छ (धारा ५) । एमसीसी अन्तर्राष्ट्रिय संस्था होइन, राष्ट्रिय संस्थान हो । अतः यस्तो संस्थानले गरेको संझौता अन्तर्राष्ट्रिय कानूनबाट शासित हुँदैन । संसदले नेपालको सार्वभौम अधिकार कटौती गर्ने प्रावधानहरुलाई वैधानिकता प्रदान गर्नसक्दैन ।

९.८.५ नेपाल सरकारले विनियोजन गर्ने रकम एमसीसीको अनुदान जस्तै हुने र नेपाल सरकारले त्यसलाई कम्प्याक्ट शर्त अनुसार खर्च गर्न निःशर्त अनुदानका रूपमा उपलब्ध गराउने प्रावधान समेत राखिएको छ । परियोजना नेपालको लागि संचालन हुने तर यस्तो प्रावधान किन भन्ने प्रश्न उत्पन्न हुन्छ ।

१०. एमसीए-नेपाल, आन्तरिक संचालन नियम, २०७५ (इन्टरनल कन्डक्ट बाइलज, २०१९)

धारा २, दफा २.२- एमसीए-नेपाललाई निम्नलिखित अधिकार र कानूनी क्षमता हुने :

- १०.१ निर्धारित अधिकार र जिम्मेवारी पूरा गर्न नेपाल सरकारलाई ती अधिकार र जिम्मेवारीमा पूर्णतया बाध्यकारी (वाइन्ड) तुल्याउने, आफ्नो नाममा सम्पत्ति राख्ने र हटाउने, मुद्दा गर्ने, अरुसंग सम्झौता गर्ने र आयोजना सहयोग सम्झौता गरी आयोजना साभेदार ल्याउने ।
- १०.२ धारा ३ दफा ३.१ एमसीए-नेपाल बोर्डबाट परिचालित हुने । बोर्ड स्वतन्त्र र अधिकारसम्पन्न हुने । बोर्डको निर्णय उचित न्यायिक अख्तियारी भएको न्यायिक अधिकारीले बाहेक कुनै सरकारी निकायले पुनरावलोकन गर्नसक्ने । दफा ३.७ (बी)- एमसीसीको आवासीय निर्देशक मताधिकारविनाको बोर्ड सदस्यका रूपमा रहने । दफा ३.८ (बी)- निजी क्षेत्र र नागरिक समाजबाट प्रतिनिधित्व गर्ने दुईजना सम्बन्धित गैरसरकारी नागरिक समाज र निजीक्षेत्रका संगठनद्वारा स्थापित पारदर्शी प्रक्रियाद्वारा चयन गरिने । दफा ३.१०- बोर्डको अध्यक्ष अर्थसचिव हुने । दफा ३.१२ (iv)- अत्यन्त जरुरी विषयमा बोर्डले औपचारिक बैठकविना निर्णय गर्नसक्ने ।
- १०.३ धारा ५ दफा ५.१ देखि ५.५- सरोकारवाला (स्टेकहोल्डर) कमिटी निर्माण गर्ने । यसमा आयोजना क्षेत्रका प्रदेश र स्थानीय सरकारका प्रतिनिधिहरू रहने । त्यसमा रहने गैरसरकारी संस्था, नागरिक समाज र निजी क्षेत्रका प्रतिनिधिहरूको छनौट सरकारले नगरी एमसीसीको सहमति अनुरूप सरोकारवालाहरूको समितिले गर्ने ।
- १०.४ धारा ६ दफा ६.१ (बी)- सबै बोर्ड सदस्य, कर्मचारी र सरोकारवालहरूको एमसीए-नेपाल प्रति अविभाज्य निष्ठा (ल्योयल्टी) हुनुपर्ने । दफा ६.२- सार्वजनिक हुने भनिएका बाहेक अन्य सबै कुरा गोप्य राख्नुपर्ने । दफा ६.३ सार्वजनिक हुने सामाग्री वेभ साइटमा राखिने र ईमेल सुझाव पेटिका राखिने । दफा ६.४ एमसीए-नेपालद्वारा नियुक्त र एमसीसीद्वारा स्वीकृत एउटा स्वतन्त्र वाह्य लेखा परीक्षकले लेखापरीक्षण गर्ने तर यो प्रावधानले नेपालको महालेखापरीक्षकको कार्यालयलाई लेखापरीक्षण गर्नबाट बाहिर नराख्ने ।
- १०.५ धारा ७ दफा ७.१- पचहत्तर प्रतिशत बोर्ड सदस्यको सहमतिबाट बोर्ड बैठकले सम्झौता, कम्प्याक्ट र कार्यान्वयन सम्झौतासंग नबाभिने गरी नियम (वाइलज) र अन्य कुनै संचालक (गर्भनिङ्ग) दस्तावेज परिवर्तन, संशोधन र खारेज गर्नसक्ने तर त्यसमा एमसीसीको स्वीकृति हुनुपर्ने ।

१०.६ ध्यान दिनु र सुधार गर्नुपर्ने प्रावधानहरू

१०.६.१ निर्धारित अधिकार र जिम्मेवारी पूरा गर्न नेपाल सरकारलाई पूर्णतया बन्धित (बाइन्ड) तुल्याउने तथा अरुसंग आयोजना सहयोग सम्भौता गरी आयोजना साभेदार ल्याउने प्रावधान सरकारको निर्णयाधिकार र राष्ट्रिय हितको प्रतिकूल देखिन्छ ।

१०.६.२. एमसीए-नेपालको बोर्ड नेपाल सरकारबाट स्वतन्त्र हुने, त्यसको निर्णय न्यायालयबाहेक कुनै सरकारी निकायले पुनरावलोकन गर्नसक्ने, बोर्ड तथा प्रदेश र स्थानीय तहमा गठन हुने सरोकारवालाहरूको समिति सदस्यमा रहने निजि र गैरसरकारी संगठन क्षेत्रका प्रतिनिधिहरूको चयन सरकारले गर्नपाउने र एमसीसीको सहमति अनुरूप हुने, पचहत्तर प्रतिशत बोर्ड सदस्यको सहमतिबाट बोर्ड बैठकले सम्भौता, कम्प्याक्ट र कार्यान्वयन सम्भौतासंग नबाभिने गरी नियम (वाइलज) र अन्य कुनै संचालक (गर्भनिङ्ग) दस्तावेज परिवर्तन, संशोधन र खारेज गर्नसक्ने तर त्यसमा एमसीसीको स्वीकृति हुनुपर्ने व्यवस्थाले नेपाल सरकारको भूमिका तथा नेपाल राज्यको निर्णयाधिकारलाई कमजोर तुल्याउने देखिन्छ ।

नयाँ पत्रिका

११. अमेण्डेड एण्ड रिइस्टेटेड इन्सियल इङ्गेजमेण्ट टेक्निकल असिस्टेन्स ग्राण्ट अग्रिमेण्ट, जुलाई २०, २०१६ - कार्यान्वयन संक्षेप (एमसीसीको तर्फबाट निमित्त उपाध्यक्ष काइ किम - *Kyeh Kim* र नेपाल सरकारको तर्फबाट अर्थमन्त्रालयका सहसचिव बैकुण्ठ अर्यालद्वारा हस्ताक्षरित)

११.१ धारा १ दफा १.१- अमेरिकाले १ करोड ७५ लाख डलर अनुदान दिने र नेपालले २ लाख २० हजार ५०० डलर त्यसमा राख्नु पर्ने । दफा ३.१- सामान, काम र सेवा अमेरिकी सरकारको संघीय वस्तु प्राप्ति नियम अनुसार एमसीसीले व्यवस्थापन गर्ने । रकम उर्जा, सडक यातायात, आयोजना व्यवस्थापन र कम्प्याक्ट विकास योजना तथा कर्मचारी, कार्यालय र भ्रमणमा खर्च गरिने ।

११.२ धारा ४ मा अनुदानको व्यवस्थापन, नियन्त्रण तथा निकाससम्बन्धी सम्पूर्ण अधिकार एमसीसीमा निहित गरिएको ।

११.३ धारा ५ दफा ५.१ (बी)- यो सम्झौता कुनै अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौता वा नेपाल सरकारको कुनै प्रतिवद्धता (अब्लिगेशन) वा कुनै नेपाली कानूनसंग बाभिएको छैन र बाभिकने छैन । (यो व्यवस्था एमसीसी सम्झौतामा हटाइएको छ) । दफा ५.२ (सी)-सम्झौताको कार्यान्वयन अन्तरगत गर्नुपर्ने कुनै कामलाई सरकारले गैरकानूनी बनाए वा त्यसमा अवरोध भए सम्झौता भंग गर्नसक्ने एकलौटी अधिकार एमसीसीमा रहने । दफा ५.२ (एफ)- पुनरावेदन नलाग्ने गरी कुनै न्यायिक निर्णय भएकोमा बाहेक कुनैपनि सरकारी निकायले स्वीकृत निकायको निर्णय परिवर्तन, परिमार्जन, अनुचित रूपमा प्रभावित, नियन्त्रण नगर्ने कुरा नेपाल सरकारले सुनिश्चित गरेको । दफा ५.२ (के) सबै प्रकारका करबाट मुक्ति ।

११.४ धारा ७ दफा ७.१ र ७.२ मा अनुदानको स्थगन र खारेजीको सम्पूर्ण अधिकार एमसीसीलाई दिइएको । दफा ७.२ (iv) - आंशिक वा पूर्ण अनुदान रकम प्राप्त गर्ने सरकार वा कुनै निकाय अमेरिकाको सुरक्षा स्वार्थ विपरीतका क्रियाकलापमा संलग्न भएको देखिए सहायता खारेज हुने ।

११.५ धारा ८ दफा ८.१ (ए)- कानूनका कुनै सिद्धान्तमा असर नपर्ने गरी यो सम्झौतामा न्यूयोर्क राज्यको कानून लागु हुने (यसलाई सम्झौतामा परिवर्तन गरी अमेरिकी कानून बनाइएको छ) । दफा ८.६ - एमसीसीका सबै बहालवाला र भूतपूर्व कर्मचारीहरु सम्झौताका गतिविधि वा गर्नुपर्ने तर नगरिएका कार्यबाट सिर्जना हुने दावी वा क्षतिबाट नेपालका सबै अदालतहरुको क्षेत्राधिकारबाट उन्मुक्त हुने । दफा ८.९ (ए) - प्रमुख प्रतिनिधिका बीचको लिखित सम्झौताद्वारा यस सम्झौतामा संशोधन हुनसक्ने । दफा ८.१२ - सम्झौताको अवधि समाप्त भएपछि पनि नौ वटा प्रावधानहरु कायमै रहने ।

११.६ ध्यान दिनुपर्ने प्रावधानहरु

- ११.६.१ सामान, काम र सेवा अमेरिकी सरकारको संघीय वस्तुको प्राप्ति नियम अनुसार एमसीसीले व्यवस्थापन गर्ने, अनुदानको व्यवस्थापन, नियन्त्रण तथा निकाससम्बन्धी सम्पूर्ण अधिकार एमसीसीमा निहित रहने । नेपाल सरकारको भूमिका किन नरहने ?
- ११.६.२ एमसीसीमा सम्झौता भंग गर्नसक्ने एकलौटी अधिकार, अमेरिकाको सुरक्षा स्वार्थ विपरीतका क्रियाकलापमा संलग्न भएको देखिए सम्झौता खारेज हुने, एमसीसीका सबै बहालवाला र भूतपूर्व कर्मचारीहरु सम्झौताका गतिविधि वा गर्नुपर्ने तर नगरिएका कार्यबाट सिर्जना हुने दावी वा क्षतिबाट नेपालका सबै अदालतहरुको क्षेत्राधिकारबाट उन्मुक्त हुने र सम्झौताको अवधि समाप्त भएपछि पनि नौ वटा प्रावधानहरु कायमै रहने व्यवस्थाको सम्बन्धमा थप स्पष्टता र व्याख्या आवश्यक देखिएको छ ।
- ११.६.३ कानूनका कुनै सिद्धान्तमा असर नपर्ने गरी यो सम्झौतामा न्यूयोर्क राज्यको कानून लागु हुने भन्ने प्रावधानले नेपालको कानून लागु हुनुपर्ने सम्बन्धमा अन्योल उत्पन्न हुनसक्ने भएकोले यसबारे स्पष्ट हुनुपर्ने देखिन्छ ।

नयाँ पत्रिका

१२. मिलेनियम च्यालेञ्च कर्पोरेशन (एमसीसी) तथा हिन्द-प्रशान्त रणनीति

नेपाल सरकार र एमसीसी बीच भएको सम्झौतामा सेना, प्रहरी, मिलिसिया, राष्ट्रिय सुरक्षा वा अन्य अर्धसैनिक सङ्गठन वा इकाईको प्रशिक्षण वा सहयोगमा अनुदानको रकम खर्च गर्ननपाइने भन्ने उल्लेख छ । त्यस्तै एमसीसीसम्बन्धी ऐनमा पनि सैनिक सहयोग वा सैन्य तालिममा खर्च गर्न निषेध गरिएको तथा आर्थिक बृद्धि, गरिवी उन्मुलन, सुशासन, आर्थिक स्वतन्त्रता र जनतामा लगानीका लागि रकम खर्च गरिने कुरा रहेको माथि नै उल्लेख भइसकेको छ । तर सैनिक सहयोग र सैन्य तालिममा रकम खर्च गर्ननपाउने भन्नु र सैनिक रणनीतिको अंग हुनु वा नहुनु एउटै विषय होइन । एमसीसी अन्तर्गतका कार्यक्रमहरुलाई अमेरिकी रक्षा मन्त्रालयका रक्षा र सुरक्षा रणनीतिसम्बन्धी प्रतिवेदनहरुमा यसरी उल्लेख गरिएको छ :

१२.१ सन् १९८६ मा रक्षा मन्त्रालयको पुनःसंरचनासम्बन्धी (Department of Defense of Reorganization Act, 1986) ऐनद्वारा निर्देशित हुँदै सर्वप्रथम ४३औं अमेरिकी राष्ट्रपति जर्ज डब्ल्यु बुशद्वारा सेप्टेम्बर २००२ मा अमेरिकी राष्ट्रिय सुरक्षा रणनीतिसम्बन्धी प्रतिवेदन प्रकाशित भयो । राष्ट्रपतिद्वारा हस्ताक्षरित त्यसको भूमिकामा भनिएको छ, “संयुक्त राज्य अमेरिकाले मिलेनियम च्यालेञ्ज अकाउण्ट मार्फत न्यायोचित किसिमले शासन गर्ने, जनतामा लगानी गर्ने र आर्थिक स्वतन्त्रतालाई प्रोत्साहन दिने देशहरूलाई ठूलो विकास सहायता दिनेछ ।” (“The United States will deliver greater development assistance through the New Millennium Challenge Account to nations that govern justly, invest in their people, and encourage economic freedom.”)

सोही रणनीतिको पृष्ठ २१ र २२ मा मिलेनियम च्यालेञ्ज अकाउण्टबारे चर्चा गरिएको छ र पृष्ठ २२ मा भनिएको छ, “मिलेनियम च्यालेञ्ज अकाउण्टले साँचो अर्थमा नीतिगत परिवर्तन गरेर देखाउने देशहरूलाई पुरस्कृत गर्नेछ र सुधार नगर्नेहरूलाई चुनौती दिनेछ” (“The Millennium Challenge Account will reward countries that have demonstrated real policy change and challenge those that have not to implement reforms”).

(हेर्नुहोस्, <https://georgewbushwhitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/nss7.html>)

समग्रतामा रणनीतिको मूल उद्देश्य अमेरिकी राष्ट्रिय दृष्टिकोण र हित अनुकूल विश्वव्यापी रूपमा स्वतन्त्रता, लोकतन्त्र र स्वतन्त्र व्यवसायमा जोड दिनुका साथै अमेरिकालाई सैनिक र आर्थिक रूपमा सुदृढ तुल्याउनु रहेको देखिन्छ ।

१२.२. अमेरिकी विदेश मन्त्रालय (Department of State) द्वारा नोभेम्बर ४, २०१९ मा प्रकाशित स्वतन्त्र र खुला हिन्द-प्रशान्त (A FREE AND OPEN INDO-PACIFIC: Advancing a Shared Vision) भन्ने दस्तावेजको पृष्ठ १३ मा एमसीसी हिन्द-प्रशान्त रणनीतिको अंग भएको कुरा यसरी खुलाइएको छ: “हालसम्म, ट्रम्प प्रशासनको आरम्भदेखि हिन्द-प्रशान्त रणनीतिको आर्थिक खम्बाको निम्ति विदेश मन्त्रालय र यूएसएआइडीको माध्यमबाट २.९ अर्ब डलर तथा यूएस मिलेनियम च्यालेञ्ज कर्पोरेशन (एमसीसी) र

ओभरसिज निजी लगानी संस्थान (Overseas Private Investment Corporation - OPIC) लगायतका संस्थाहरूको माध्यमबाट करोडौं सहायता राखिएको छ”।

("To date, support has included \$2.9 billion through the Department of State and USAID for the economic pillar of the Indo-Pacific strategy since the beginning of the Trump Administration, and hundreds of millions more through other agencies, including the U.S. Millennium Challenge Corporation (MCC) and the Overseas Private Investment Corporation (OPIC").

<http://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/Free-and-Open-Indo-Pacific-4Nov2019.pdf>.

१२.३ अमेरिकी रक्षा मन्त्रालयद्वारा डिसेम्बर २०१७ मा प्रकाशित राष्ट्रिय सुरक्षा रणनीतिको पृष्ठ ३९ मा एमसीसीबारे यस्तो लेखिएको छ :

“संयुक्त राज्य कूटनीति र सहयोगलाई राज्यहरूले शासकीय र कानुनी शासनको सुधार तथा दिगो विकासका लागि छनौट गर्न उपयोग गर्नेछ। यो हामीले पहिलेदेखि नै मिलेनियम च्यालेञ्ज कर्पोरेशन मार्फत गरेका छौं। यस अन्तर्गत सुधारप्रति प्रतिबद्ध र आयोजनाहरूको अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने देशहरूको छनौट हुन्छ।” (The United States will use diplomacy and assistance to encourage states to make choices that improve governance, rule of law, and sustainable development. We already do this through the Millennium Challenge Corporation, which selects countries that are committed to reform and then monitors and evaluates their projects”).

१२.४ जून १, २०१९ मा अमेरिकी रक्षा मन्त्रालयद्वारा प्रकाशित इन्डो-प्यासिफिक रणनीति प्रतिवेदनको पृष्ठ ३८ मा यस अन्तर्गतको राज्य साभेदारी कार्यक्रममा संलग्न हुने देशमा नेपाल सबभन्दा पछिल्लो रहेको कुरा उल्लेख छ। सोही प्रतिवेदनको पृष्ठ ३६ मा यसो भनिएको छ :

“संयुक्त राज्य अमेरिका नेपालसंग रक्षा सम्बन्धको विस्तार चाहन्छ । यो मानवाधिकार/लोकतान्त्रिक सुधार, शान्ति स्थापना कार्य, रक्षा व्यवसायिकरण, स्थल शक्ति क्षमता र प्रति आतंकवादमा केन्द्रीत छ । हाम्रो बढ्दो रक्षा साभेदारी जून २०१८ मा संयुक्त राज्यको प्यासिफिक नेतृत्व रहेको स्थल सैन्य वार्ता र नेपालसंगको उच्चस्तरीय सैनिक संवादमा देख्न सकिन्छ । हाम्रो रक्षा सम्बन्धलाई अझ अघि बढाउन यो वर्ष नेपालमा संयुक्त राज्यको हिन्द-प्यासिफिक कमाण्डर तथा दक्षिण र दक्षिणपूर्व एशियाका लागि उपसहायक रक्षामन्त्रीको उच्च तहका भ्रमण भइसकेका छन् ।” (“The United States seeks to expand our defense relationship with Nepal, focused on HA/DR, peacekeeping operations, defense professionalization, ground force capacity, and counter-terrorism. Our growing defense partnership can be seen in the establishment of the U.S. Army Pacific-led Land Forces Talks in June 2018, our senior-most military dialogue with Nepal. This year has already seen several senior-level visits to Nepal by the USINDOPACOM Commander and Deputy Assistant Secretary of Defense for South and Southeast Asia to further advance our defense relationship".)

यही प्रतिवेदनको “क्षेत्रीय सन्दर्भमा रणनीति” भन्ने शीर्षक अन्तर्गत पृष्ठ ४५ देखि विस्तृत रूपमा कुन देशसंग कस्तो व्यवहार गर्ने भन्ने बारे स्पष्ट पारिएको छ ।

१२.५ एमसीसी अन्तर्गत भएको सम्झौता अमेरिकी इण्डो-प्यासिफिक रणनीतिको अंग भएको अमेरिकी मन्त्री र अधिकारीहरुको भनाई सार्वजनिक भएको छ । मई १४, २०१९ मा नेपाल भ्रमणमा आउनुभएका अमेरिकाको स्टेट डिपार्टमेण्टका दक्षिण एशियाका लागि निमित्त उपसहायक मन्त्री (सेक्रेटरी) डेभिड जे रान्ज (David J. Ranz) ले नेपालका लागि एम्सीसी कार्यक्रम इण्डो-प्यासिफिक रणनीतिको अत्यन्त महत्वपूर्ण थालनी भएको कुरा केही छानिएका पत्रकारहरुसंगको अन्तरक्रिया कार्यक्रममा भन्नुभएको थियो । उहाँले भन्नुभएका अन्य कुराहरु यस्ता थिए: यस कार्यक्रमले नेपालको उर्जा क्षेत्रको विकास मात्र होइन क्षेत्रीय सम्पर्क (कनेक्टिभिटी) मा अभिवृद्धि गर्नेछ । यस्तो क्षेत्रीय सम्पर्क

इण्डो-प्यासिफिक रणनीतिको अत्यन्त महत्वपूर्ण पक्ष हो । नेपाल समेत हिन्द-प्रशान्त क्षेत्रमा स्वतन्त्र, खुला र नियम आधारित प्रणाली सुनिश्चित गर्न अमेरिकी सरकारको सम्पूर्ण प्रयास रहेको छ । यस्तो प्रयास आर्थिक, सुरक्षा र शासकीय मामिलामा केन्द्रित छ । यही पहलको आधारमा हिन्द-प्रशान्त सोच अनुरूपको प्राप्तिको लागि अमेरिकाले विभिन्न कार्यक्रम आरम्भ गरेको छ । (हिमालयन टाइम्स, मई १५, २०१९)
<http://thehimalayantimes.com/nepal/millennium-challenge-corporation-compact-programme-important-initiative-under...>

अर्का अमेरिकी विदेश सहायक राज्यमन्त्री एलिस वेल्स (Alice Wells) ले भियतनाम भ्रमणको क्रममा भन्नुभएको थियो, “मिलेनियम च्यालेन्ज कर्पोरेशन (एमसीसी) अन्तर्गत नेपाललाई प्रदान गरिने ५०० मिलियन डलरको अनुदान समग्र हिन्द-प्रशान्त रणनीतिको भाग हो” (अन्नपूर्ण पोष्ट, फेब्रुअरी १०, २०१९) । त्यस्तै हालै काठमाण्डौ स्थित अमेरिकी दूतावासका अधिकारी कार्ल रोजर्सले एमसीसी हिन्द-प्रशान्त रणनीतिको अंग भएको स्पष्ट गर्नुभएको थियो ।

उपर्युक्त कुराहरुले नेपालको स्वतन्त्र परराष्ट्र नीतिमा के प्रभाव पार्छ र नेपाल जस्तो संवेदनशील भूराजनीतिमा रहेको देश अमेरिका जस्तो शक्तिशाली देशको सामरिक वृत्त र स्वार्थमा परेमा भविष्यमा कस्ता प्रभावहरु उत्पन्न हुन्छन् भन्ने कुराको गहिरो विश्लेषण र मूल्याङ्कन अत्यावश्यक छ । कुनैपनि सैनिक वा राजनीतिक शक्ति गठबन्धनमा सामेल हुने वा कसैको सुरक्षा छाटा अन्तर्गत रहने कुरा नेपालको संविधान तथा नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीको नीति र सिद्धान्त अनुसार अमान्य छ ।

१३. सान्दर्भिक वाह्य अनुभवहरु

एमसिसीले हालसम्म ४९ देशहरुमा लगानी गरेको र त्यसमा अफ्रिकाका १३, एसिया प्रशान्त क्षेत्रका २६ र ल्याटिन अमेरिकाका १० देश रहेका छन् । ती मध्ये ३२ देशमा कम्प्याक्ट कार्यक्रम संचालन गर्नु पूर्वको थ्रेस होल्ड कार्यक्रम संचालन गरिएको देखिन्छ । यस कार्यक्रम अन्तर्गत ४७ कम्प्याक्ट कार्यक्रम सम्पन्न र दुई बन्द भएका, १३

प्रक्रियामा र ११ कार्यान्वयनको अवस्थामा रहेका, तीनमा हस्ताक्षर भएको, एक स्थगित र दुई रद्द भएका छन् ।

एमसीसी अन्तर्गतका कार्यक्रमको स्वरूप विभिन्न देशहरूमा फरक-फरक देखिन्छ । तर अमेरिकाको लक्ष्य र रणनीति भने समान देखिन्छ । नेपालका लागि ध्यान दिन उचित केही देशहरूको अनुभव यसप्रकार छः

१३.१ एमसीसीसंग सबभन्दा पहिले सम्झौता गर्ने देश अफ्रिकी महादेशमा रहेको अल्पविकसित देश मडागास्कर हो । हिन्द महासागरमा अवस्थित टापु देश माडागास्कर कृषि तथा प्राकृतिक भ्यानिला , टिटानियम र पेट्रोलियम जस्ता स्रोतले धनी छ । मडागास्करले अप्रिल २००४ मा चार वर्षका लागि ११० मिलियन डलरको बजेट लगानी हुनेगरी भूमि, कृषिव्यवसाय र वित्तीय आयोजनासंचालन गर्न सम्झौता गरेको थियो । कृषिमा लगानी गर्ने भन्दै भूमिसुधार आरम्भ गरिएको थियो । यस अन्तर्गत जग्गा विदेशी कम्पनीलाई दिने विषयमा जनआक्रोश फैलियो र सैनिक विद्रोह भयो । फलस्वरूप २००९ मा एमसीसीसंगको सम्झौता रद्द भयो ।

१३.२ सुन लगायतका बहुमूल्य खनीज रहेको अल्पविकसित अफ्रिकी देश माली र एमसीसीका बीच सन् २००६ मा त्यहाँ प्रमुख सिंचाई आयोजना अन्तर्गत भूमि व्यवस्था नीति लागू गरियो । त्यस नीतिलाई देशको प्रचलित नियम-कानूनभन्दा माथि राखिएको थियो । यस अन्तर्गत विक्री नहुँदासम्म सबै जग्गा एमसीए-मालीको स्वामित्वमा रहने र विभिन्न चरणमा जग्गाको क्षेत्रफल तोकी विक्री गर्ने योजना थियो । प्रथम चरणमा त्यही जग्गामा बस्ने व्यक्तिहरूले एमसीए-मालीसंग जग्गा किन्नु पर्ने व्यवस्था गरियो । जग्गा किन्न नसक्ने जनता विस्थापित हुनेभएपछि व्यापक विरोध भयो । तेस्रो चरणमा जग्गा किन्ने व्यक्ति मालीको नागरिक हुनुपर्ने व्यवस्थाले देशको जग्गा ठूला विदेशी पूँजीपतिको स्वामित्वमा रहने तथा साना र विपन्न किसानहरूले जग्गा पाउन नसक्ने स्थिति उत्पन्न भयो । अन्ततः सैनिक विद्रोह भई २०१२ मा कार्यक्र रद्द भयो ।

निकारागुवा (२००५), बेनिन (२००६), घाना (२००६), लेसोथो (२००७), मोजाम्बिक (२००७), मंगोलिया (२००७), बुर्किनाफासो (२००८) र एमसीसीका बीच

भएका सम्झौताहरुमा पनि भूमिसुधार र सम्पत्तिको स्वामित्व सहितको कार्यक्रम रहेको पाइन्छ। यी देशहरुमा भूमिको निजीकरण गरी विदेशी पूँजीपतिहरुको स्वामित्व स्थापित हुने कार्यक्रमको स्वरूप रहेको देखिन्छ।

घानाले सन् २०१४ मा एमसीसीसंग हस्ताक्षर गरेको विद्युत् प्रसारण लाईनसम्बन्धी सम्झौता राष्ट्रिय हित अनुकूल नभएको भन्दै २०१९ मा रद्द गरेको थियो। लगानीकर्ताले ८० प्रतिशत नाफा खोजेकोमा घानाले आफ्नो हिस्सा ५१ माग गरेको तर एमसीसीले सो कुरा नमानेकोले उक्त कार्यक्रम रद्द भएको थियो।

बेनिनमा एमसीसीसंगको सम्झौता अन्तर्गत भूमिसम्बन्धी नयाँ नीति ल्याइयो र जग्गाको भूउपग्रहमार्फत नापी गरियो। त्यसपछि लगानीकर्ताहरुले विदेशबाट समेत जग्गा किन्नसक्ने व्यवस्था भई साना किसानहरु विस्थापित हुने स्थिति उत्पन्न भयो।

१३.३. श्रीलङ्कामा एमसीसीसंगको सम्झौता कार्यक्रमबारे विरोध र विवाद भएपछि प्रधानमन्त्री महिन्दा राजापाक्साद्वारा कोलोम्बो विश्व विद्यालयका प्राध्यापकको संयोजकत्वमा अध्ययन टोली बनाई कार्यक्रम स्थगित गरिएको थियो। हालै त्यहाँको मन्त्रपरिषदले सम्झौता खारेज गरी अमेरिकाले सम्झौतामा संशोधन गरी नयाँ प्रस्ताव पठाएमा वार्ता गर्नसकिने कुरा गरेको छ। उक्त विरोध र विवाद एमसीसी सम्झौतासँगै पारित हुनुपर्ने भनिएका National Physical Plan 2050 (NPP), Counter Terrorism Act (CTA), Acquisition and Cross Servicing Agreement (ACSA), Status of Forces Agreement (SOFA) सम्झौता तथा विधेयकहरूसँग पनि सम्बन्धित छ। श्रीलंकाली राष्ट्रपति सिरिसेनाले आफु समक्ष उक्त सम्झौताको जम्मा आठ पृष्ठमात्र पेश गरिएको र हाल ५० भन्दा बढी अनुसूचीहरु भएको ८३ पृष्ठ लामो सम्झौताबारे आफुलाई थाहा नभएको भनी भन्नुभएको कुरो सार्वजनिक भएको छ। श्रीलङ्कामा एमसीसी सम्झौताले ४८ करोड अमेरिकी डलर खर्च हुने गरी भूमि व्यवस्थापन र सडक पूर्वाधार क्षेत्रमा परियोजना प्रस्ताव गरेको थियो। यसमा भूमिको विषय सबैभन्दा विवादित बन्यो। भूमि व्यवस्थापनको मूल उद्देश्य जग्गाजमिनको स्थानिक (Spatial) अर्थात् अवस्थिति र नापीसम्बन्धी र स्वामित्वसम्बन्धी जानकारीलाई सर्वसुलभ बनाई ओभरलैण्डमा परेकाजग्गाबाट पनि आर्थिक लाभ लिने र सबैका लागि जग्गाको किनबेच प्रक्रियालाई सहज बनाउने रहेको थियो।

यसका लागि देशभरीको जग्गाको नापनक्साको विद्युतीय तथ्याङ्क तयार गर्ने, जग्गाको मूल्य निर्धारण विधि विकास गर्ने, जग्गाको स्वामित्व सरकारमा दर्ता हुने विद्यमान सामान्य प्रणाली (Deeds system) बाट विस्तृत विवरण सहितको दर्ता प्रणाली (Title registration system) मा रूपान्तरण गर्ने र राष्ट्रिय भूमि व्यवस्थापन नीति निर्माण गर्ने भन्ने रहेको देखिन्छ । यसका लागि जग्गाको विवरणसम्बन्धी कानून तथा जग्गासम्बन्धी विशेष प्रावधान- State Land Bank Bill and a Land (Special Provisions), ल्याइने, सार्वजनिक जग्गा कुनै एउटा निकाय अन्तर्गत आउने र त्यसलाई विदेशी लगायत निजी लगानीकर्तालाई उपलब्ध गराइने भन्ने छ ।

जब विपन्नवर्गका जग्गाधनी सामु जग्गा बिक्री गर्ने विकल्प आउँछ, ढिलो चाँडो उनीहरू जग्गा बिक्री गरी भूमिहीनमा परिणत हुने कुरा विश्वभरकै अनुभवले देखाउँछन् । किनभने प्रायः उनीहरू आर्थिक अभाव र ऋणसँग संघर्षरत हुन्छन् । तसर्थ, नियत जेसुकै भएपनि परिणामतः एमसीसीले प्रस्तावित गरेजस्तो उक्त भूमि नीतिले जग्गाको स्वामित्व केही सीमित देशी विदेशी पूँजीपतिको हातमा पुऱ्याउने देखिन्छ ।

१३.४ सन् २००७ मा एमसीसी र मंगोलियाका बीच भएको सम्झौतामा रेल यातायातमा सहायता गर्ने भनिएकोमा मंगोलियाको उलानबटोर रेल्वेमा ५० प्रतिशत रुसको स्वामित्व भएकोले रुसको विरोध पश्चात् उक्त रकम सम्पत्तिको हक, स्वास्थ्य, व्यवसायिक शिक्षा, उर्जा, वातावरणमा खर्च गर्न सम्झौतामा संशोधन गरिएको थियो ।

सारमा, एमसीसी लागू भएका ४९ देशका अनुभवहरू मिश्रित खालका छन् । कुनै मुलुकका परियोजना सफल भएर त्यसले अर्थतन्त्रमा सकारात्मक योगदान गरेको देखिन्छ भने कहीं यसले विवाद सिर्जना गरेको देखिन्छ । दुईवटा मुलुकमा भने यो रद्द भएको छ ।

१४. निष्कर्ष र सुझावहरू

उपर्युक्त विभिन्न प्रकरणमा एमसीसी, एमसीए-नेपाल तथा आइपीएससम्बन्धी दस्तावेज र सामाग्रीको अध्ययन विश्लेषणबाट निम्नलिखित निष्कर्ष र सुझावहरू प्रस्तुत गरिएको छ :

१४.१ नेपालको परराष्ट्र नीति, संयुक्त राष्ट्र संघको बडापत्र, पञ्चशील र असंलग्नताका सिद्धान्तहरू तथा नेपालको संविधानद्वारा निर्दिष्ट राष्ट्रिय हितका आधारभूत मान्यताहरूबाट निर्देशित हुँदै आएको छ । आर्थिक सहायता लिने लगायत नेपालको वाह्य सम्बन्ध सबैसँग मित्रता कायम गर्ने, कसैसँग वैरभाव नराख्ने, विश्व शान्तिका मान्यताहरूलाई सहयोग र प्रवर्द्धन गर्ने, कुनै पनि सैन्य गठबन्धन या शक्ति राष्ट्रहरूको प्रतिष्पर्धाबाट अलग रहने नेपालको अविचलित नीतिमाथि आधारित रहनु पर्दछ । स्वतन्त्र र सन्तुलित नीतिमाथि आधारित रहेर छिमेकी मित्र राष्ट्रहरू, अन्य मित्र एवं विकास साभेदार राष्ट्र र संस्थाहरूसँग सम्बन्ध कायम गर्दै त्यसलाई विस्तार र सुदृढ गर्ने नेपालले अवलम्बन गर्दै आएको नीति अनुरूप हुनुपर्दछ ।

१४.२ नेपालले आर्थिक समृद्धिको लागि मित्र राष्ट्र तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघ-संस्थाहरूबाट आर्थिक ऋण र अनुदान लिदै आएको छ । नेपाल जस्तो आर्थिक विकासका लागि पूँजीगत र प्राविधिक स्रोतको न्यूनता रहेको देशका निम्ति यस्ता सहायताहरू धेरै महत्वपूर्ण हुने गर्छन् । यस्तो सहायताले राष्ट्रिय आवश्यकता र स्रोतको न्यूनताबीचको अन्तर कम गर्न, देशको विश्वसनीयता वृद्धि गर्न तथा लगानी र व्यवसायका लागि अनुकूल स्थिति रहेको सन्देश सम्प्रेषण गर्न र आधुनिक प्रविधिमाफत विकास कार्यमा गति दिन पनि सहयोग पुऱ्याउँछ । यस्तो सहायता कुनै देशको राजनीतिक मान्यता वा शासन व्यवस्थाको स्वरूप हेरेर निर्धारण गर्ने वा आफुसँग समान धारणा राख्नेहरूसँग मात्र त्यस्तो सम्बन्ध कायम गर्ने भन्ने मान्यता नेपालले राखेको छैन । नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीले पनि त्यस्तो विचार र मान्यता राख्दैन । तर यस्तो सहायता दाताहरूको इच्छा या प्राथमिकतामाथि आधारित नभएर राष्ट्रिय हित र आवश्यकता तथा प्राथमिकताका क्षेत्र अनुकूल हुनुपर्दछ । नेपालको संविधानले परिकल्पना गरेको समाजवाद उन्मुख र आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र एवं दिगो शान्ति, सुशासन, विकास र समृद्धिलाई सघाउने हुनुपर्दछ । सार्वभौमिक समानताको मान्यता अनुरूप हुनुपर्दछ । विगतमा यस्तो मान्यता खण्डित वा कमजोर हुने गरी भएका सम्झौता र सहमतिका नकारात्मक परिणाम एवं अनुभवहरूबाट पाठ सिक्नु पर्छ ।

१४.३ नेपाल र संयुक्त राज्य अमेरिकाबीच घनिष्ठ मित्रतापूर्ण सम्बन्ध रहँदै आएको छ । नेपालको सामाजिक आर्थिक विकासमा अमेरिकाले दुईपक्षीय र बहुपक्षीय संयन्त्रहरूमाफत

महत्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउँदै आएको छ । एमसीसीसंगको सम्झौताबाट नेपालको उर्जा र सडक पूर्वाधारको क्षेत्रमा प्रस्तावित ५० करोड डलरको आर्थिक सहायता पूर्वाधारका क्षेत्रमा अहिलेसम्म अमेरिकाको सबैभन्दा ठूलो सहायता हो । यद्यपि यो अनुदान सामान्य दुईपक्षीय अनुदान नभई अमेरिकाको विश्वव्यापी रणनीति र कार्यक्रम अन्तरगत रहेको देखिन्छ । यस्तो सहायताको बारेमा निर्णय गर्दा यसको पृष्ठभूमि, सम्झौता र सहमतिका समग्र पक्ष तथा सम्बन्धका सबै आयामलाई ध्यान दिइनु पर्छ ।

१४.४ कुनैपनि वाह्य ऋण र अनुदान राष्ट्रिय सार्वभौमिकता, स्वाधीनता, स्वाभिमान र हित अनुकूल हुनुपर्छ भन्नु कुनै देशप्रति कुनै पूर्वाग्रह राखिएको अर्थ लाग्दैन । आफ्नो देशको हित र सुरक्षाको कुरा गर्नु कुनै देशसंगको सम्बन्ध विगान्न खोजेको भन्ने तर्क गर्नु अनुचित हुन्छ । संसारका सबै देशहरूले वाह्य पूँजी र प्रविधि आफ्नो हितका लागि उपयोग गर्दछन् । यसो गर्नु वाह्य पूँजी, प्रविधि र सहयोगलाई अस्वीकार वा हतोत्साही गर्न खोजेको भन्ने अर्थ लाग्दैन । समाजवाद उन्मुख राजनीतिक व्यवस्था, स्वतन्त्र परराष्ट्र नीति, आत्मनिर्भर अर्थतन्त्रको परिकल्पना गरेको नेपालको शासन व्यवस्थाले वाह्य एकाधिकार तथा कुनैपनि किसिमको शक्ति राष्ट्रहरूसंगको सामरिक वा राजनीतिक गठबन्धन र हस्तक्षेपलाई स्वीकार गर्दैन । नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (नेकपा) को लक्ष्य, उद्देश्य र कार्यक्रम पनि त्यस्तै रहेको छ । वर्तमान विश्वमा सबै देशहरूले आफ्नो हित अनुकूल नै अन्य देशहरूसंग सम्बन्ध कायम र कारोबार गर्दछन् । राष्ट्रिय स्वाधीनता र स्वाभिमान सबैको लागि सर्वाधिक महत्वको हुन्छ । नेपाल सरकार र एमसीसीका बीच भएको आर्थिक अनुदान सहायता सम्झौता पनि नेपालले हालसम्म अवलम्बन गर्दै आएको स्वतन्त्र परराष्ट्र नीति तथा सबै राष्ट्रहरूसंग मित्रता र सार्वभौमिक समानताको मान्यता अनुरूप नै हुनुपर्छ । यससंग मेल नखाने मूल सम्झौता र सहायक सम्झौताका प्रावधानहरू संशोधन वा परिवर्तन हुनुपर्छ ।

१४.५ नेपाल सरकार र एमसीसी बीचको सम्झौता र नेपालको कानूनको अन्तरसम्बन्धबारे सम्झौतामा उल्लेख गरिएका कतिपय व्यवस्था अन्योल उत्पन्न गर्ने किसिमका र त्रुटिपूर्ण छन् । सम्झौता अन्तरगतको कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने क्रममा सम्झौताका प्रावधानहरू प्रभावी हुने र त्यस हदसम्म सम्बन्धित मुलुकका कानूनहरू लागू नहुने विषय स्वाभाविक नै भएपनि यसबाट नेपालका अन्य कानूनी प्रबन्धहरू प्रभावित नहुने कुरा सुनिश्चित गरिनुपर्छ

तथा वर्तमान र भविष्यमा बन्ने अमेरिकी कानून लागू हुने भनी गरिएको त्रुटिपूर्ण व्यवस्था सच्याइनु पर्दछ ।

सम्झौताका प्रावधानहरु नेपालको कानूनसंग बाझिएमा वा असंगत भएमा राष्ट्रिय कानूनभन्दा माथि हुने तथा नेपालमा अमेरिकी कानून लागू हुने कुरा हटाई सम्झौतामा लेखिएका कुराका हकमा सोही बमोजिम र सम्झौतामा नलेखिएका कुराका हकमा नेपालको कानून बमोजिम हुनेछ भन्ने स्पष्ट प्रावधान हुनु पर्छ ।

विभिन्न देश तथा संस्थाहरुका बीच हुने करार र सम्झौतामा उल्लेखित प्रावधानको कानुनी व्याख्या र विवाद उत्पन्न हुने स्थितिमा मध्यस्थता वा विवादको समाधान गर्ने प्रयोजनका लागि कुनै अन्य देशको कानून बमोजिम गरिने प्रचलन भएपनि त्यस्ता सम्झौतामा कुनै एक पक्ष देशको विद्यमान तथा भविष्यमा बन्ने कानून मान्नु पर्ने र कुनै अर्को पक्ष देशको कानून पूर्णतः निस्क्रय हुने भन्ने प्रावधान कुनैपनि सार्वभौम देशको लागि मान्य हुँदैन । सम्झौतामा अमेरिकी कानून भूतप्रभावी हुने कुरा समेत उल्लेख छ ।

१४.६ सन् २००२ देखि नै एमसीसी तथा त्यस अन्तर्गत संचालन हुने मिलेनियम च्यालेञ्ज कम्प्याक्ट र मिलेनियम च्यालेञ्ज अकाउण्ट अमेरिकी राष्ट्रिय सुरक्षा र रक्षानीति अन्तर्गत बगाडि बढाइएको देखिन्छ । विभिन्न समयमा अमेरिकी रक्षा मन्त्रालयद्वारा प्रकाशित सुरक्षा र रक्षा रणनीतिसम्बन्धी प्रतिवेदनहरुमा उक्त कुरा उल्लेख गरिएको छ । साथै अमेरिकी अधिकारीहरुबाट त्यस्ता अभिव्यक्तिहरु सार्वजनिक भएका छन् । सुरक्षा र रक्षा नीति अन्तर्गत नै हिन्द-प्रशान्त रणनीति ल्याइएको पाइन्छ । यो अमेरिकाको तीव्र प्रतिस्पर्धा रहेका देशहरुतर्फ परिलक्षित रहेको कुरा स्पष्ट रूपमा उल्लेख छ । यसरी अमेरिकी राष्ट्रिय सुरक्षा र रक्षा रणनीतिको एउटा मत्वपूर्ण अंगको रूपमा हिन्द-प्रशान्त रणनीति ल्याइएको देखिन्छ भने यी सबै रणनीतिको अंगको रूपमा एमसीसी अन्तर्गतको कार्यक्रम संचालन गरिएको देखिन्छ । यस अर्थमा यी सबै अन्तरसम्बन्धित देखिन्छन् । कुनै देशले नेपाललाई दिने आर्थिक सहायता वा ऋणको वृहत्तर उद्देश्य दातृ राष्ट्रको सामान्य राष्ट्रिय सुरक्षा नीति वा हितसंग गाँसिएको भन्ने मात्र नभई सम्झौताका विभिन्न प्रावधानहरु नेपाललाई बन्धित र निर्देशित गर्ने किसिमका छन् ।

एमसीसीको कार्यक्रम आर्थिक योजनासंग सम्बन्धित देखिएपनि यो अमेरिकी सरकारको सुरक्षा लक्ष्य र कार्यक्रमसंग घनिष्ठ रूपमा जोडिएको देखिन्छ । नेपालको संविधान र स्वतन्त्र परराष्ट्र नीतिले सामरिक रूपमा कुनै मित्र राष्ट्रका विरुद्ध वा विरुद्ध गएको अर्थ लाग्ने किसिमले कुनै अर्को देशसंग सामरिक र रणनीतिक लगायतको गठजोड वा संलग्नतामा सरिक हुने अनुमति दिदैन । देशको संवेदनशील भूराजनीति तथा नेपाल र नेपाली जनताको हितको दृष्टिबाट पनि त्यस्तो संलग्नता उचित हुँदैन । अतः एमसीसी अन्तर्गत नेपाललाई प्राप्त हुने अनुदान अमेरिकी सामरिक र रणनीतिक लक्ष्य अन्तर्गत आईपीएससंग सम्बन्धित नभएको र नहुने कुरा सुनिश्चित हुनेगरी नेपाल र अमेरिकाका बीच औपचारिक पत्राचारद्वारा प्रष्ट गरिनुपर्छ । यस विषयमा नेपाल सरकार, परराष्ट्र मन्त्रालयले आवश्यक पहल गर्नुपर्छ ।

१४.७ नेपालमा उत्पादन हुने विद्युत उर्जालाई राष्ट्रिय आवश्यकता पूरा गरी वचत भएको परिमाण विदेशमा बेच्न सकिनेमा कसैको विमति हुनसक्दैन । तर यस्तो व्यापार राष्ट्रिय हितलाई सर्वोपरी राख्दै पारदर्शी किसिमले गरिनु पर्छ । तर सम्झौतामा विद्युत प्रसारण लाइनको संचालन के-कसरी हुन्छ भन्ने कुरा स्पष्ट छैन । सन् २०१५ मा नेपाल विद्युत प्राधिकरण अन्तर्गत विश्व बैंकको सहयोगमा राष्ट्रिय प्रसारण लाईनको गुरुयोजनालाई एमसीसीसंगको सम्झौता हुने प्रक्रिया अगाडि बढेपछि संशोधन गरी सम्झौतामा उल्लेखित प्रसारण लाईनको प्रस्ताव समावेश गरिएको देखिन्छ । यसरी संशोधन गर्दा प्रसारण लाईन निकै घुमाइएको छ । त्यस्तै प्रसारण लाईनबाट विद्युत उर्जा भारत निर्यात गरिए वापत शुल्क कसले, कसरी र कति उठाउने भन्ने स्पष्ट छैन । स्वतन्त्र निजी कम्पनी खोलेर त्यसलाई विद्युत उत्पादन र वितरणको अनुमतिपत्र दिनपाउने र महसूल निर्धारणको अधिकार हुने अर्थ लाग्ने किसिमका प्रावधानहरू रहेका छन् । यस्तो संवेदनशील राष्ट्रिय सरोकारको विषयलाई स्पष्ट र सुनिश्चित तुल्याइनु पर्छ । निर्मित विद्युत प्रसारण लाईन नेपाल सरकारलाई हस्तान्तरण गरी राष्ट्रिय आवश्यकता अनुरूप संचालन हुने स्पष्ट प्रावधान हुनुपर्छ । त्यस्तै मरमत सम्भार गरिने भनिएका सडकहरू त्यस्तो मरमत सम्भार पछि तुरन्तै नेपाल सरकारलाई हस्तान्तरण गरी संचालन गरिने कुरा प्रष्ट हुनु आवश्यक छ । पूर्वाधार विकासको नाममा राष्ट्रिय हित र स्वाधीनतामा पर्नसक्ने प्रभावलाई सदैव

ध्यान दिइनु पर्छ । किनकि पूर्वाधारको विकास पनि देशलाई सुदृढ बनाउनकै लागि आवश्यक हुन्छ ।

१४.८ निर्धारित परियोजनामा नेपाललाई दिइने अनुदान र नेपालले गर्ने योगदानमा पारस्परिक समानताको आधारमा नेपालको स्वामित्व रहनेगरी मूल सम्झौता र त्यसको आधारमा गरिएका सबै सम्झौताहरूलाई संशोधन गरिनु पर्छ । मूल सम्झौतामा नै सबै नीतिगत र निर्णायक विषय समावेश गरी त्यसको आधारमा कार्यान्वयनको प्रक्रियासंग सम्बन्धित विषयमा मात्र अन्य व्यवस्थाहरू हुनुपर्छ । एउटा सम्झौता संगै अनेकौं सम्झौता गरी ती सम्झौताहरूमा नयाँ कुराहरू समावेश हुने स्थिति रहनु हुँदैन ।

१४.९ एमसीसी अनुदान अन्तर्गत नेपालमा संचालन हुने आयोजना पाँच वर्षको लागि भएकाले निर्मित संरचनाहरू आयोजना पूरा हुनेवित्तिकै सम्पूर्ण रूपमा नेपाललाई हस्तान्तरण गर्ने प्रावधान सुनिश्चित गरिनुपर्छ । मूल सम्झौता र त्यस अन्तर्गत भएका सबै सम्झौताहरूमा पारस्परिक समानता अनुरूपको भाषा प्रयोग गरिनुपर्छ ।

१४.१० अन्तर्राष्ट्रिय सन्धी, सम्झौता र दुईपक्षीय आर्थिक सहायता सम्बन्धी करार सम्झौताको स्पष्ट व्याख्यासहित कस्ता विषय संसदको दुई तिहाई बहुमतले पारित गर्ने, कस्ता विषय प्रतिनिधिसभाको सामान्य बहुमतले पारित गर्ने र कस्ता विषयमा मन्त्रपरिषद्को निर्णय पर्याप्त हुने विषय संविधानमा नै उल्लेख गरिएको छ । यसमा कुनै द्विविधा रहनु हुँदैन । आवश्यक परे पार्टीमा छलफल गरिनुपर्छ । सामान्यतः नेपालको कानून अन्तर्गत नेपालले दुई पक्षीय रूपमा विकास आयोजनाका लागि गर्ने सम्झौता निश्चित अवधिको लागि हुने करार सम्झौताका रूपमा रहेका हुन्छन् । नेपाल र एमसीसी बीच भएको सम्झौतालाई अन्तर्राष्ट्रिय कानून अन्तर्गत भएको सम्झौताका रूपमा संसदबाट अनुमोदन गराउनु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ । यो सम्झौता नेपालको कानूनभन्दा माथि रहने प्रावधानको कारण संसदमा पेश गर्नुपर्ने अवस्था उत्पन्न भएको देखिन्छ । यसले भविष्यमा अन्य दातृ राष्ट्रहरूसँग गरिने सबै विकास सहायता सम्झौतालाई अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौता मान्नुपर्ने र ती सबैमा नेपालको कानून निस्क्रिय हुनसक्ने नजिर स्थापना हुनसक्ने र यसले नेपाललाई अतिरिक्त दायित्व थपिदिने र देशको शासन प्रणाली लगायतका विषयमा जटिलता उत्पन्न गर्ने हुनसक्छ । यस्ता कुराहरूलाई समयमै स्पष्ट पारिनु पर्छ ।

१४.११ कार्यक्रम अन्तर्गतका आयोजनाहरूमा नेपाली कम्पनीहरूले कर्मचारी र कामदार भर्तिको लागि काम गर्नपाउने तथा विदेशी नागरिकहरूका लागि केवल नेपालमा उपलब्ध नहुने जनशक्ति आवश्यक हुने स्थानमा मात्र काम गर्नपाउने व्यवस्था गरिनु पर्छ । त्यस्तै नेपालमा प्राप्त हुने आवश्यक निर्माण र अन्य सामग्री नेपालकै प्रयोग हुने व्यवस्था हुनुपर्छ । विदेशबाट आयात हुने वस्तुहरूमा कर र भन्सार छुट हुने भएतापनि आयातित मालसामानलाई नेपाल सरकारको सम्बन्धित निकायले भन्सार विन्दुमा आवश्यक जाँचबुझ गर्ने व्यवस्था हुनुपर्छ ।

१४.१२ सम्झौता प्रतिनिधिसभामा अनुमोदनका लागि पेश भइरहेको र अनुमोदन भइनसकेको अवस्थामा अर्थमन्त्री डा. युवराज खतिवडा र एमसीसीको कम्प्याक्ट संचालन विभागका उपाध्यक्ष अन्थोनी बी. वेल्चरका बीच सेप्टेम्बर २०१९ मा कार्यान्वयन सम्झौतामा हस्ताक्षर भएको छ । यसका साथै जून ११, २०१९ मा एमसीसीको कम्प्याक्ट संचालन विभागका उपाध्यक्ष अन्थोनी बी. वेल्चरले अर्थमन्त्री डा. युवराज खतिवडालाई लेख्नुभएको पत्रमा सम्झौताको अनुसूची १ को (बी) (१) (एच्) को व्यवस्थामा संशोधन र परिवर्तन गरिएको कुरा उल्लेख गर्दै त्यसमा संसदमा पेश गरिएको सम्झौतामा रहेको उर्जा मन्त्रालयको नाम हटाइनुका साथै नयाँ कानूनद्वारा विद्युत क्षेत्रको नियमनका लागि एउटा स्वतन्त्र संरचना बनाइने कुरा राखिएको छ । यस प्रकारको संरचनाको औचित्य वा अनौचित्य आफैमा छलफलको विषय हो । सम्झौता संसदमा अनुमोदनलागि पेश भइरहेको अवस्थामा उक्त प्रकारको कार्यले निर्णय प्रक्रियाका दृष्टिबाट संसदको विशेषाधिकारको हनन हुने र अर्कोतर्फ भविष्यमा यसरी नै नेपालको संसद र प्रशासनिक प्रक्रियामा नगर्दै सम्झौतामा संशोधन गर्नसकिने व्यवस्था नेपालका लागि हितकर नहुने देखिन्छ ।

१४.१३ नेपाल सरकार र एमसीसी सम्झौता संसदबाट अनुमोदन हुने वा नहुने विषयको अन्तिम टुंगो नलाग्दै आयोजना कार्यान्वयनको काम अगाडि बढाइनु कानूनी र व्यवहारिक दुवै दृष्टिले अनुचित हुन्छ । नेपालको शासन प्रशासनलाई नै असक्षम र अनुपयुक्त भन्ने अर्थ लाग्नेगरी सम्झौताबारे अन्तिम निर्णय नहुँदै त्यस अन्तर्गत गरिनुपर्ने कार्य पहिले नै आरम्भ गर्ने काम कुरा गर्नु भन्ने देशलाई अरुले भने बमोजिम गर्न बाध्य तुल्याउनु ठहरिन्छ । नेपालले कुनैपनि देशसंग कुनै आयोजनाबारे सम्झौता गर्दा त्यस्तो सम्झौतामा अन्तिम

निर्णय नहुँदै कार्यान्वयनमा लैजाने नीति र कामले अनुपयुक्त नजीर स्थापित गर्दछ । यस्तो कहीं पनि गरिदैन । अतः सम्झौताबारे अन्तिम निर्णय नहुँदासम्म कम्प्याक्टका कुनैपनि कार्य अगाडि बढाइनु हुन्न । साभेदार र तिनको संलग्नतातथा सहायक सम्झौता गर्दै जाने भनिएकोमा त्यसमा के विषय वा प्रावधान रहने भन्ने कुरा स्पष्ट हुनुपर्छ । साथै प्राप्त हुनसकेका वा ढिलो गरी प्राप्त दस्तावेजहरुको थप अध्ययन गरिनुपर्छ ।

१४.१४ प्रस्तुत सम्झौताहरु र यसका कतिपय सहायक सम्झौताहरु हेर्दा नेपालको तर्फबाट पर्याप्त तयारी, अध्ययन अनुसन्धान र आफ्ना दृष्टिकोणहरु स्पष्ट राख्नमा कमी रहेको देखिन्छ । फलस्वरूप सम्झौतामा प्रयुक्त कतिपय भाषा, शब्द, शब्दावली र प्रावधानहरुमा कमजोरीहरु रहन गएका छन् । मुलुकको आर्थिक सामाजिक क्षेत्रमा दूरगामी प्रभाव पार्ने यस्ता सम्झौताहरुमा नेपालको तर्फबाट वार्ताका लागि पर्याप्त पूर्व तयारी गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

नेपालले अब उप्रान्त कुनैपनि देशसंग आर्थिक अनुदान र ऋण प्राप्त गर्दा सर्वप्रथम संविधान, कानून र राष्ट्रिय स्वाधीनता र स्वाभिमान अनुकूल भएको नभएको कुरा गम्भीर रूपमा विश्लेषण गरेर मात्र स्वीकार गर्ने प्रणाली र परिपाटीलाई बलियो बनाउँदै त्यसको दृढतापूर्वक अनुशरण गर्नुपर्छ । दीर्घकालीन रूपमा प्रभाव पार्ने वाह्य आर्थिक सहायता र ऋणबारे निर्णय गर्नु पूर्व राष्ट्रिय हितलाई केन्द्रभागमा राख्दै पार्टीको उच्च तहमा समेत गम्भीर परामर्श र छलफल गरी सुविचारित निर्णय गर्ने परिपाटी अवलम्बन गरिनु पर्छ । यस्तो छलफल पश्चात् निर्णय गरिसकेपछि त्यसको दृढतापूर्वक कार्यान्वयन गर्ने प्रणालीको विकास गरिनु पर्दछ । नेपालले कहाँबाट कति रकम प्राप्त गर्छ भन्ने कुरामा सर्वप्रथम त्यसले नेपालको नीति र हितको कति साधना गर्छ भन्ने कुरामा राम्ररी ध्यान दिइनु पर्छ । यसतर्फ विचार नपुऱ्याई वाह्य सहयोगको चक्रमा परेका देशहरुको स्थितिबाट शिक्षा लिइनु पर्छ । यस्ता संवेदनशील विषयहरुलाई अगाडि बढाउँदा राष्ट्रिय हित, स्वाधीनता, स्वाभिमान तथा मित्र राष्ट्रहरुसँगको सम्बन्ध र कुटनीतिक मर्यादालाई गम्भीर रूपमा लिइनु पर्दछ ।

१४.१५ एमसीए-नेपाल सोभै एमसीसीबाट निर्देशित र परिचालित नभई नेपाल सरकारद्वारा संचालित र निर्देशित हुने व्यवस्था गरिनु पर्छ । नेपाल सरकारको अधिकार र भूमिकालाई यथोचित स्थान दिदै त्यसलाई कुनैपनि अर्थमा निषेध गरिनु हुन्न । कार्यक्रमका सबै

गतिविधिहरू नेपाल सरकारको सहभागिता, अनुगमन र निरीक्षणको दायरामा रहनु पर्छ । नेपाल सरकार र अमेरिकी सहयोग नियोग मिलेनियम च्यालेञ्ज कर्पोरेशन बीच भएको अनुदान सहायता सम्झौता तथा त्यस अन्तर्गत गरिएका कार्यक्रम कार्यान्वयन सम्झौता लगायतका सम्झौताहरूमा माथि प्रकरण ४.४, ५.६, ८.९, ९.८, १०.६, ११.६ र १२ मा लेखिएका कुरामा गम्भीर ध्यान दिई त्यस सम्बन्धमा आवश्यक संशोधन, सुधार र परिमार्जन गर्नु आवश्यक छ । यसो गरेर मात्र सम्झौतालाई संसदबाट अनुमोदन गर्ने वा अगाडि बढाउने कार्य गरिनु पर्छ ।

१४.१६ कुनैपनि देशले अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध संचालनका सबै पक्षमा अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध संचालनको जिम्मेवारी प्राप्त परराष्ट्रिय मन्त्रालयको जानकारी, विश्लेषण, परामर्श र निर्णयको आधारमा काम गर्दछन् । यो अत्यन्त स्वाभाविक हो । तर नेपालमा वाट्य आर्थिक सहायता लगायत कतिपय अन्तर्राष्ट्रिय सहायता तथा सम्बन्धका विषयमा परराष्ट्र मन्त्रालयको संलग्नता नहुने मात्र होइन त्यस मन्त्रालयलाई जानकारी समेत नहुने स्थिति रहँदै आएको छ । यस्तो स्थिति रहनु उचित हुँदैन । अतः अब उप्रान्त वाट्य सम्बन्धका सबै विषयमा परराष्ट्र मन्त्रालयको भूमिका र संलग्नता हुनपर्ने व्यवस्था गरिनु पर्छ ।

नयाँ पत्रिका

१५. कार्यदलका सदस्य प्रदीपकुमार ज्ञवालीको फरक मत

प्रस्तुत विषयका कतिपय विश्लेषण र निष्कर्षहरू लगायत प्रश्नहरूमा मेरा आफ्ना पृथक बुझाइ, अध्ययन र मान्यता रहेको तथा त्यसलाई स्पष्ट पार्नु आवश्यक ठानेकोले कतिपय प्रश्नमा मेरा भिन्न रायसहित समग्र विषयमा आफ्नो दृष्टिकोण देहाय बमोजिम प्रस्तुत गरेको छु ।

१. सन्दर्भ

नेपालले असंलग्नता, पञ्चशीलता एवं संयुक्त राष्ट्र संघको बडापत्रले निर्दिष्ट गरेका सिद्धान्तहरूमाथि आधारित स्वतन्त्र र सन्तुलित परराष्ट्र नीति अवलम्बन गर्दै आएको छ । नेपालको संविधानमा राष्ट्रिय हितका आधारभूत मान्यताहरूलाई निर्दिष्ट गरिएसँगै परराष्ट्र नीति सञ्चालनका लागि स्पष्ट संवैधानिक दिशा निर्देश समेत प्राप्त भएको छ । राष्ट्रिय हितलाई केन्द्रबिन्दुमा राख्दै सबैसँग मित्रता कायम गर्ने, कसैसँग वैरभाव नराख्ने, विश्व शान्तिका मान्यताहरूलाई सहयोग र प्रवर्द्धन गर्ने, कुनै पनि सैन्य गठबन्धन या शक्ति राष्ट्र-प्रतिस्पर्धाबाट अलग रहने र अन्तरराष्ट्रिय सम्बन्धहरूको आधार न्याय एवं अन्तर्राष्ट्रिय उत्तरदायित्वमाथि आधारित हुनु पर्ने मान्यतामाथि उभिएर हामीले छिमेकी मित्र राष्ट्रहरू, विकास साभेदारहरू र अन्य मित्र राष्ट्रहरूसँग सम्बन्ध स्थापना, विस्तार र सुदृढ गर्दै आएका छौं । आर्थिक सहायता लगायत हाम्रा सबै वाह्य सम्बन्धहरूका मूल आधार पनि यिनै सिद्धान्तहरू नै हुन् ।

अल्पविकसित एवं विकासशील मुलुकहरूले सामना गर्नु परिरहेको स्रोतको न्यूनतालाई संवोधन गर्न वाह्य आर्थिक सहयोगको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ । आधिकारिक विकास सहायता (ओडिए), वित्तीय र प्राविधिक अनुदान, सहूलियतपूर्ण ऋण र प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी (एफडिआई) लगायत विभिन्न स्वरूपका वाह्य स्रोतहरूले सम्बन्धित मुलुकको आवश्यकता र स्रोतको न्यूनता बीचको अन्तरलाई पूर्ति गर्न, उच्चस्तरको प्रविधि र व्यवस्थापन मार्फत् सम्बन्धित मुलुकको क्षमता अभिवृद्धि गर्न, आर्थिक वृद्धिलाई तीव्रता दिन र विश्व आर्थिक वृत्तमा पहुँचलाई प्रवर्द्धन गर्न सहयोग पुऱ्याउँछन् ।

यसै दृष्टिकोणका आधारमा नेपालले विभिन्न मित्र राष्ट्रहरु एवं बहुपक्षीय दातृ संस्थाहरुबाट आर्थिक एवं प्राविधिक सहायता लिंदै आएको छ । यस्ता राष्ट्र एवं संस्थाहरुबाट सहायता प्राप्त गर्ने क्रममा कतिपय अनावश्यक शर्तहरु राखिने गरिएको एवं त्यस्तो सहायताको सही उपयोग हुन सकेन र अपेक्षित मात्रामा प्रभावकारी हुन सकेन भन्ने जस्ता प्रश्नहरु उठ्ने गरेको भएतापनि यस्तो सहायता आवश्यक छ भन्ने बारेमा भने कुनै दुई मत रहेको पाइँदैन । वाह्य सहायताको प्राथमिकता, स्वरूप र प्रभावकारिताका सम्बन्धमा नेपाल सरकारले विभिन्न नीति, शर्त र मापदण्ड तर्जुमा गर्दै आएको छ । यस्तो सहायता दाताहरुको इच्छा या प्राथमिकतामाथि आधारित नभएर मुलुकको राष्ट्रिय आवश्यकता, प्राथमिकता निर्धारण गरिएको क्षेत्र र राष्ट्रिय हित अनुकूल हुनु पर्ने र नेपालको संविधानले परिकल्पना गरेको समाजवाद उन्मुख र आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र एवं दिगो शान्ति, सुशासन, विकास र समृद्धिलाई सघाउने खालको हुनु पर्दछ भन्ने कुरामा भने कुनै विवाद हुन सक्दैन । संयुक्त राज्य अमेरिका नेपालको महत्वपूर्ण विकास साझेदार हो । दौत्य सम्बन्ध कायम भए यताको सात दशकभन्दा लामो अवधिमा अमेरिकाले द्विपक्षीय र बहुपक्षीय संयन्त्रहरुमार्फत् नेपालको शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात, सञ्चार, औलो उन्मूलन, कृषि, वन र उर्जा लगायत क्षेत्रमा महत्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउँदै आएको छ । नेपालका लागि पर्यटकहरुको तेस्रो ठूलो स्रोत मुलुकका रूपमा रहेको अमेरिकाले विभिन्न नेपाली वस्तुहरुलाई सहूलियतपूर्ण बजार सुविधा पनि उपलब्ध गराउँदै आएको छ । मिलेनियम च्यालेञ्ज कर्पोरेशन मार्फत् नेपालको उर्जा र सडक पूर्वाधारको क्षेत्रमा प्रस्तावित ५० करोड डलरको आर्थिक सहायता अमेरिकाले पूर्वाधारका क्षेत्रमा अहिलेसम्म गरेको सबैभन्दा ठूलो आर्थिक सहायता हो ।

२. मिलेनियम च्यालेञ्ज कर्पोरेशन (एमसिसी)

एमसिसी स्थापनाको पृष्ठभूमि हेर्दा अल्पविकसित र विकासशील मुलुकहरुको आर्थिक विकासमा विकसित मुलुकहरुले सहयोग बढाउनु पर्ने भनी निरन्तर उठेको आवाज, सेप्टेम्बर ११ को घटनापछि सिर्जित विशेष परिस्थिति र अन्तरराष्ट्रिय सहयोगका प्रचलित स्वरूप र ढाँचाभन्दा फरक ढङ्गले क्रियाशील हुने अमेरिकी चाहना मुख्य देखिन्छन् । अमेरिकी राष्ट्रपति जर्ज डब्लु. बुशले सन् २००२ को मार्च १४ मा वासिङ्टन डिसीमा आयोजित 'इन्टर अमेरिकन डेभलपमेन्ट बैङ्क' को कार्यक्रममा एमसिसी स्थापनाको घोषणा गर्दै

भनेका थिए: आज म विश्वव्यापी विकासका लागि नयाँ सम्झौताका निम्ति आह्वान गर्छु, जसमा धनी र गरिब दुबै राष्ट्रका लागि नयाँ उत्तरदायित्व परिभाषित भएको हुने छ । विकसित मुलुकबाट हुने अझ ठूलो सहयोग विकासशील मुलुकहरूको अझ ठूलो जवाफदेहितासँग जोडिनु पर्छ । संयुक्त राज्य (अमेरिका) ले उदाहरणद्वारा अगुवाइ गर्नेछ । हामीले हाम्रो विकास सहायतालाई आगामी तीन बजेट शृङ्खलामा पाँच अरब डलरले वृद्धि गर्नेछौं । यो सहयोग मैले सदनसमक्ष प्रस्तुत गरेको बजेटमा रहेको विद्यमान सहयोग अनुरोधभन्दा माथि र परको विषय हो ।.....यो कोष नयाँ मिलेनियम च्यालेञ्ज एकाउन्टमा जानेछ । यस अकाउन्टमा, अरु प्रयाशका अतिरिक्त हामी एड्स विरुद्धको हाम्रो सङ्घर्षलाई अझ विस्तार गर्नेछौं, हामी विकासशील राष्ट्रहरूका युवाहरूका लागि कम्प्युटर शिक्षा ल्याउने छौं, हामीले अफ्रिकी व्यवसाय र जनतालाई तिनीहरूका वस्तु विदेशमा व्यापारका लागि सहयोग गर्ने छौं, इस्लामिक र अफ्रिकी मुलुकका विद्यार्थीहरूलाई पाठ्य पुस्तक र तालिम प्रदान गर्नेछौं, जहाँ सर्वाधिक भोकभरी छ, त्यहाँ विज्ञान र प्रविधिको शक्ति लागू गरेर उत्पादन वृद्धि गर्न सघाउने छौं ।...यस थप प्रतिवद्धताका बदलामा विकासशील देशहरूले सुधार र विकासलाई प्रभावकारी र दिगो बनाउने खालका नीतिहरू अवलम्बन गर्नु भन्ने अपेक्षा गर्दछौं ।' त्यसमा उनले विकासशील देशहरूमा सुशासन, भ्रष्टाचारको उन्मूलन, मानव अधिकारको सम्मान, विधिको शासनको परिपालन, शिक्षा, स्वास्थ्य र खोपमा थप लगानी हुनु पर्नेमा जोड दिएका छन् ।

एमसिसीको सन्दर्भ त्यसै वर्षको अन्त्यतिर जारी अमेरिकी प्रतिरक्षा रणनीति, २००२ मा पनि उल्लेख भएको देखिन्छ ।

राष्ट्रपतिको त्यसै घोषणामाथि आधारित भएर एमसिसी सम्बन्धी ऐन, २००३ बनेको देखिन्छ । अमेरिकी संसदबाट पारित 'मिलेनियम च्यालेञ्ज कर्पोरेशन एक्ट' द्वारा स्थापित भएको एमसिसी विशेष संरचनाको रूपमा रहेको छ । उक्त ऐन अनुसार एमसिसीको अध्यक्षमा अमेरिकी विदेशमन्त्री रहने, यसको सञ्चालक समितिमा अमेरिकी संसदका दुबै सदनका सत्ता र प्रतिपक्ष (बहुमत र अल्पमत) का प्रतिनिधि रहने व्यवस्था छ । त्यसमा रक्षा मन्त्रालय या रक्षा सम्बद्ध कुनै पदाधिकारी नरहने एवं ऐन स्वयंले एमसिसीको कुनै पनि

स्रोत सैन्य तालिम या गतिविधिमा प्रयोग गर्न निषेध गरेको व्यवस्थाबाट यसलाई आर्थिक सहायता संयन्त्रका रूपमा स्थापना र विकास गर्न खोजेको स्पष्ट देखिन्छ ।

एमसिसीले हालसम्म कुल ४९ राष्ट्रमा लगानी गरेको एमसिसीको आधिकारिक वेभपेजमा उल्लेख छ । यसमध्ये अफ्रिकी मुलुकहरु -१३, एसिया प्रशान्त क्षेत्रका मुलुकहरु- २६ र ल्याटिन अमेरिकी मुलुकहरु १० वटा रहेका छन् । तीमध्ये थ्रेस होल्ड कार्यक्रम ३२ वटा र कम्प्याक्ट ४७ वटा रहेका छन् । सम्झौता भएकामध्ये सम्पन्न भएका परियोजना ४७ वटा, बन्द भएका २ वटा, प्रक्रियामा रहेका १३ वटा, कार्यान्वयनको क्रममा रहेका ११ वटा, हस्ताक्षर मात्र भएका ३ वटा र स्थगन भएका १ एवं रद्द भएका २ वटा रहेका छन् । कार्यक्रमको विस्तार हेर्दा यसले हिन्द- प्रशान्त क्षेत्र मात्र नभएर विश्वका विभिन्न भूभागहरु समेटेको, पूर्वाधार लगायत विभिन्न क्षेत्रमा लगानी भएको र धेरै जसो मुलुकमा कार्यक्रम सम्पन्न भएको देखिन्छ भने केही ठाउँमा विवाद भएको एवं मदागास्कर र मालीमा रद्द भएको देखिन्छ । सम्झौता भएको पहिलो मुलुक मदागास्कर (जसले अप्रिल २००५ मा भूमि, कृषि व्यवसाय र वित्तीय प्रोजेक्टका लागि ४ वर्षका लागि ११० मिलियनको सम्झौता गरेको थियो र पछि सम्झौता संशोधन गरेर ५ वर्ष बनाइएको थियो) मा निर्वाचित राष्ट्रपतिलाई अपदस्थ गर्दै सैन्य विद्रोह भएपछि २००९ मा कार्यक्रम रद्द गरिएको देखिन्छ । अफ्रिकाकै अर्को देश मालीमा कृषिमा उत्पादकत्व वृद्धि र व्यापार र बजारसम्म पहुँचका लागि अलातोना सिचाइ आयोजना र बामाको सेनाउ विमानस्थलका लागि खर्च गर्ने गरी ४६० मिलियन डलरको सम्झौता भएको र २००६ देखि २०१२ सम्म गरेर ६ वर्षसम्म कार्यक्रम चलेको देखिन्छ । तर सैनिक विद्रोह पश्चात् २०१२ मा कार्यक्रम रद्द भयो ।

३. नेपाल र एमसिसी

सशस्त्र द्वन्द्वको समाप्ति र नेपालमा लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको स्थापनासँगै नेपालले विकासका लागि विभिन्न अन्तरराष्ट्रिय सहायताहरुको खोजी र परिचालन गर्ने क्रममा सन् २०१० देखि एमसिसीसँग प्रत्यक्ष/परोक्ष सम्पर्क राखेको देखिन्छ । यस क्रममा अमेरिका स्थित नेपाली राजदूतावासले एमसिसी मुख्यालयसँग सम्पर्क गरेको र तत्कालीन प्रधानमन्त्री श्री भलनाथ खनालको कार्यकालमा एमसिसीको टिमसँग भएको छलफलमा नेपालको पूर्वाधार क्षेत्र,

विशेष गरेर विद्युत् प्रसारण (ट्रान्समिशन लाइन) निर्माणमा अमेरिकी सहायता परिचालन गर्ने विषयमा प्रारम्भिक कुराकानी भएको देखिन्छ ।

एमसिसी परियोजनामा सहभागी हुन विभिन्न मापदण्डहरू पूरा गर्नु पर्ने व्यवस्था छ । विभिन्न मापदण्डहरू पूरा गर्दै नेपाल सन् २०११ मा थ्रेस होल्ड कार्यक्रमका लागि योग्य ठहरिएको र २०१२ को सुरुमै त्यस सम्बन्धी औपचारिक पत्राचार भएको देखिन्छ । त्यस यता झण्डै ६ वर्ष विभिन्न सरकारहरूको कार्यकालमा विभिन्न चरणका वार्ताहरू भएर सम्झौता प्रक्रिया अगाडि बढेको छ । परियोजनाको छनोट सम्बन्धित मुलुकको आवश्यकताका आधारमा गरिने र आर्थिक वृद्धिमा सहयोग पुग्ने क्षेत्रमा मात्रै सहायता रकम परिचालन गरिने व्यवस्था अनुसार नेपालको आर्थिक विकास र वृद्धिका मुख्य बाधक पक्षहरू पहिचान गर्न विभिन्न अर्थविद् र विज्ञहरू सम्मिलित टोली गठन गरिएको थियो । उक्त विज्ञ टोलीको स्वतन्त्र अध्ययनको निष्कर्षका रूपमा मई १४, २०१४ मा प्रकाशित गरिएको प्रतिवेदन ...Nepal Growth Diagnostic' ले नेपालको विकासको मुख्य बाधक विषयका रूपमा नीतिगत अस्थिरता र कार्यान्वयन अनिश्चितता, उर्जाको अपर्याप्त आपूर्ति, महङ्गो यातायात र चुनौतीपूर्ण श्रम सम्बन्ध एवं पुराना श्रम कानूनहरूलाई पहिचान गरेको थियो । अन्य बाधक पक्षहरू राजनीतिक प्रकृतिका भएका र उर्जा नै नेपालको आर्थिक विकासको मुख्य पक्ष हुन सक्ने अध्ययन-प्रतिवेदनको निष्कर्षका आधारमा एमसिसी अन्तरगत सम्पन्न गर्ने भनिएको ३०० किमी हाइभोल्टेज ट्रान्समिशन लाइन र केही महत्वपूर्ण सडक सुधारको कार्यक्रम छनोट भएको देखिन्छ ।

सन् २०१७ सेप्टेम्बरमा एमसिसीसँग सम्झौता गर्नु पूर्व नेपालले विभिन्न प्रक्रियाहरू पार गरेको छ । परियोजनामा छनोट हुन पूरा गर्नु पर्ने विभिन्न मापदण्डहरू पूरा गरेको छ । यस क्रममा थ्रेसहोल्ड कार्यक्रम त लागू समेत भइसकेको छ । सम्झौताका बारेमा कुनै पनि निष्कर्षमा पुग्नु पूर्व यसको पृष्ठभूमि, यस क्रममा विभिन्न सरकारहरूले खेलेका भूमिका र मुलुकको आवश्यकताको आलोकमा समेत राखेर विश्लेषण गरिनु पर्छ ।

४. वाह्य सहायता सम्झौता, परराष्ट्र सम्बन्ध र मुलुकको विश्वसनीयता

कुनै पनि द्विपक्षीय या बहुपक्षीय दातृ निकाय या विकास साझेदार मुलुकसँग समझदारी गर्नु पूर्व लामो प्रक्रियाबाट गुज्रिनु पर्ने हुन्छ । कुनै पनि दातृ निकाय या मुलुकले हाम्रो

जस्तो मुलुकसँग व्यवहार गर्दा नीतिगत निरन्तरता, निर्णयको सुसङ्गति र भविष्यमा अन्यथा नगरिने कुराको अपेक्षा गरेका हुन्छन् नै । सामान्यतया सरकार परिवर्तनले यस्ता सहयोग सम्झौताहरूमा तात्त्विक अन्तर पर्दैन र पर्नु पनि हुँदैन । वर्षौं लगाएर तयार गरिएका या सम्झौता गरिएका विषयहरूलाई कार्यान्वयनमा जाने बेलामा विवादित बनाइयो, विलम्ब या व्यवधान खडा गरियो र मित्र राष्ट्रहरूसँगको सम्बन्धबारे नै अन्यौल उत्पन्न हुने गरी वहस गरियो भने त्यसले मुलुकको विश्वसनीयतामाथि नै गंभीर प्रश्नचिह्न खडा हुने स्थिति पैदा हुन्छ । हिजो आफैले प्राथमिकता निर्धारण गरेर छनोट गरेको परियोजनामा आज प्रश्नचिह्न खडा हुन्छ भने आज हामीले गरेका सहमति भोलिका दिनमा कार्यान्वयन हुन्छन् भन्ने विश्वास कसरी दिलाउन सकिन्छ ?

एमसिसीको विषयलाई लिएर कतिपय नेताहरूले दिएका अभिव्यक्तिहरूले हाम्रो परराष्ट्र सम्बन्ध, हाम्रा आर्थिक नीति र कुटनीतिक मर्यादामाथि नै प्रश्न उठ्ने स्थिति बनेको छ । अमेरिकाले अवलम्बन गरेका सबै नीति, मान्यता या गतिविधिमा हाम्रो समान दृष्टिकोण हुनु पर्छ भन्ने छैन । स्वतन्त्र र सार्वभौम राष्ट्रका हैसियतमा हामी स्वतन्त्र परराष्ट्र नीति र वाह्य सम्बन्ध अवलम्बन गर्छौं । सबैसँग मित्रता कायम गर्ने, कसैसँग वैरभाव नराख्ने नीतिका आधारमा हामी सम्बन्धहरूलाई परिचालन गर्छौं । इस्यु विशेषमा मतभिन्नता हुन सक्छ, तर 'समान सोच राख्ने' (लाइक माइण्डेड) हरूसँग मात्रै सम्बन्ध राख्ने र अरूसँग दूरी कायम गर्ने नीति अनुचित मात्रै छैन, हानीकारक पनि छ । चलिरहेका कतिपय वहस, आक्षेप र अतिरञ्जित प्रचारहरूले विविधीकरण, विस्तारीकरण र सन्तुलित बन्दै गएको हाम्रो कुटनीतिक सम्बन्धलाई समेत असहज बनाइरहेको छ । हामीले हिँड्न खोजेको बाटोकै बारेमा अन्यौल सिर्जना गरेको छ ।

विगतमा खास-खास परियोजनामा चालिएका हाम्रा अपरिपक्व कदमले नेपालको उर्जा विकासलाई वर्षौं पछ्याडि धकेलेको यथार्थवाट हामीले पाठ सिक्नै पर्छ । आज फर्केर हेर्दा देख्न सक्छौं- त्यतिबेलाका हाम्रा कतिपय तर्क तथ्यसम्मत कम, भावनात्मक बढी थिए । हामीले फेरि त्यस्तो गल्ती दोहोर्‍याउनु हुँदैन ।

हाम्रो विकासका लागि हाम्रा आफ्नै स्रोतहरू पर्याप्त छन्, किन चाहियो वाह्य सहयोग ? भन्ने तर्क त गर्न सकिन्छ । अर्को तर्क पनि गर्न सकिन्छ- उर्जा व्यापार गर्ने चीज होइन,

आन्तरिक खपत गर्न चीज हो । तर यस्ता तर्कले हाम्रो विकास प्रयाशलाई सहयोग पुर्याउँदैनन् । मुलुकको विकासका लागि आन्तरिक स्रोतहरूको परिचालन नै मुख्य आधार हो भन्ने कुरामा द्विविधा छैन । तर वाह्य पुँजी, प्रविधि र सहायताको सहयोगी भूमिकालाई अस्वीकार या निरुत्साहित गर्नु अनुचित मात्रै होइन, हानीकारक पनि छ । विश्वव्यापीकरण र अन्तरआवद्धताको यस एक्काइसौं शताब्दीमा यस्ता सोचहरू प्रत्युत्पादक हुने कुरा विभिन्न देशको उदाहरणबाट स्पष्ट हुन्छ । राष्ट्रिय हित भने सर्वोपरि हुनुपर्छ र यसमा कुनै सम्झौता हुन सक्दैन ।

५. विकसित देशहरूका रणनीति र आधिकारिक विकास सहायता (ओडिए)

सम्झौताका बारेमा सर्वाधिक बहस र विवादमा ल्याइएको विषय अमेरिकाको हिन्द प्रशान्त रणनीति (इण्डो प्यासेफिक स्ट्राटेजी) सँग यसको अन्तरसम्बन्धको विषय हो । यस विषयमा निष्कर्षमा पुग्नु अघि केही तथ्यहरूलाई विश्लेषण गरिनु पर्छ ।

एमसिसीको अवधारणाको घोषणा सन् २००२ को मार्चमा अमेरिकी राष्ट्रपति जर्ज डब्लु. बुशले अमेरिकी 'इन्टर अमेरिकन डेभलपमेन्ट बैङ्क' को कार्यक्रममा गरेको सन्दर्भ माथि नै उल्लेख भइसकेको छ, जबकि इण्डो प्यासेफिक स्ट्राटेजीको अवधारणा अमेरिकी राष्ट्रपति डोनाल्ड ट्रम्पबाट सन् २०१७ को नभेम्बरमा भियतनामको दा नाङ्गमा आयोजित 'एसिया प्यासिफिक इकोनोमिक फोरम' का प्रतिनिधिहरूका बीचमा औपचारिक रूपमा प्रस्तुत भएको थियो । औपचारिक रूपमा यो अवधारणा अगाडि सारिनु भन्दा दुई महिना अगावै सन् २०१७ को सेप्टेम्बरमा नेपाल र एमसिसीबीच सम्झौता भएको थियो ।

पछि तर्जुमा गरिएको कुनै एक देशको रणनीतिले अर्को देशसँग यस अघि नै सम्पन्न भएको द्विपक्षीय सम्झौतामाथि भूतप्रभावी परिणाम ल्याउन सक्छ भन्ने आशंकाको कुनै वस्तुनिष्ठ आधार देखिँदैन । त्यस पछाडि अमेरिकासँग गरिएका कुनै पनि पूरक सम्झौता या वार्ताको क्रममा नेपाललाई उक्त रणनीतिसँग आवद्ध हुन, रणनीतिमा उल्लेख भएको अमेरिकी दृष्टिकोण अनुसार नेपाललाई आफ्ना मित्र राष्ट्रहरूसँगको सम्बन्धमा पुनर्विचार गर्न या सम्झौतामा उल्लेख भएभन्दा बढी र परका कुनै जिम्मेवारी बहन गर्न भनिएको छैन । नेपाललाई त्यसो भनिन सक्ने कुरा पनि भएन या नेपालले तदनुरूप गर्नु पर्ने बाध्यता आइपर्ने विषय पनि भएन ।

अमेरिकाको कुनै नीति या रणनीतिले एमसिसीसँग गरिएको सम्झौताभन्दा बाहिर गएर नेपालमाथि कुनै थप कानुनी दायित्व सिर्जना गर्न सक्दैन । नेपालको जवाफदेहिता त्यति विषयमा मात्रै सीमित हुन्छ, जसमा हामीले सम्झौतामार्फत् प्रतिवद्धता जनाएका छौं । एमसिसी अन्तरगतको सहायता रकमलाई अमेरिकी राष्ट्रिय सुरक्षा हित विपरीत प्रयोग गरिने छैन भन्ने सम्झौताको व्यवस्थालाई हामी सुरक्षा रणनीतिको अङ्ग भयौं या हुने छौं भन्ने अर्थ लाग्ने गरी व्याख्या गर्न मिल्दैन । त्यसैले यस विषयलाई अनावश्यक रूपमा अतिरञ्जित गर्नु आवश्यक देखिँदैन ।

राष्ट्रिय सुरक्षा या सुरक्षा रणनीति एउटा वृहद् अवधारणा हो । परिवर्तित सन्दर्भमा यसभित्र सामरिक पक्षहरूका अतिरिक्त मानवीय सुरक्षा, जनस्वास्थ्य, वातावरणीय सुरक्षा र जलवायु परिवर्तन, प्राकृतिक स्रोत साधनहरूको संरक्षण र विकास जस्ता पक्षहरू समेत समेटिएका हुन्छन् । नेपालको राष्ट्रिय सुरक्षा नीतिमा पनि प्रायः यी सबै विषयहरू समेटिएका छन् । विकसित देश या दातृ राष्ट्रहरूले आफूहरूले गर्ने विकास सहायतालाई पनि राष्ट्रिय सुरक्षा रणनीति या नीतिको व्यापक दायरामा समेटेको देखिन्छ ।

उदाहरणका लागि, संयुक्त अधिराज्य (बेलायत) को 'राष्ट्रिय सुरक्षा रणनीति र रणनीतिक प्रतिरक्षा एवं सुरक्षा पुनरावलोकन' मा भनिएको छ- 'संयुक्त अधिराज्यको विकास सहायताले हाम्रो दीर्घकालीन राष्ट्रिय सुरक्षा र समृद्धिमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ । विदेशमा गरिबी र अस्थिरताको सामना गर्नु भनेको हामीले सामना गरिरहेका रोग, आप्रवासन र आतङ्कवाद लगायतका विश्वव्यापी चुनौतीका मूलभूत कारणलाई सामना गर्नु भनेको हो । अन्तर्राष्ट्रिय विकास नियोग (डिएफआइडी) ले आफ्नो बजेटको कम्तीमा ५० प्रतिशत हाम्रो राष्ट्रिय सुरक्षासँग प्रत्यक्ष जोडिएका नाजुक राज्य र क्षेत्रहरू एवं दक्षिण एसिया, मध्यपूर्व र अफ्रिकाका मुलुकहरूमा खर्च गर्ने छ । बेलायतको आधिकारिक विकास सहायतासम्बन्धी नयाँ रणनीतिले हाम्रा प्राथमिकताहरूलाई थप विस्तृत रूपमा निर्धारण गर्ने छ र हाम्रो सहायता विश्वका सबैभन्दा गरिबहरूका लागि एवं बेलायतको राष्ट्रिय हितका लागि उपलब्ध गराउने कुरा सुनिश्चित गर्ने छ ।

त्यस्तै, जापानको राष्ट्रिय सुरक्षा रणनीतिको अध्याय ५ मा रहेको 'विश्वव्यापी मुद्दाहरूको समाधानका लागि सर्वव्यापी मूल्यमाथि आधारित सहयोगको सुदृढीकरण' शीर्षकमा 'गरिबी,

उर्जा समस्या, फराकिलो बन्दै गएको विषमता, जलवायु परिवर्तन, प्राकृतिक विपत्ति, खाद्य सम्बन्धी समस्या जस्ता अन्तर्राष्ट्रिय समुदायको शान्ति र स्थायित्वलाई अवरोध गर्न सक्ने विषयको समाधानका लागि आधिकारिक विकास सहायता (इम्ब) को सक्रिय र रणनीतिक उपयोग गर्ने' कुरा उल्लेख गरिएको छ । यसमा सहस्राब्दी विकास लक्ष्य र त्यसपछिका विकास लक्ष्य हासिल गर्न गरिबी निवारण, विश्व स्वास्थ्य, शिक्षा र खानेपानी जस्ता विषयमा योगदान गर्ने कुरालाई राष्ट्रिय सुरक्षा अवधारणाभित्र समेटिएको छ ।

त्यसैगरी, भारतको मार्च २०१९ मा प्रकाशित राष्ट्रिय सुरक्षा रणनीतिको 'छिमेकसँग सहयोग शीर्षकमा 'आपसी हितहरुको राम्रो सामञ्जस्यता सिर्जना गर्न सकियो भने दिगो सम्बन्ध हासिल हुन सक्नेछ । भारतले आफ्नो सफ्ट पावरलाई राम्रो सदुपयोग गर्नु पर्छ, रेल र सडक सम्पर्क सञ्जाल (कनेक्टिभिटी)मा उल्लेख्य सुधार गर्नु पर्छ र क्षेत्रीय व्यापार वृद्धि गर्नु पर्छ । शिक्षा, वाणिज्य र पर्यटनका लागि जनताको आवागमनलाई सहज तुल्याउने कुरालाई सुरक्षाको साँघुरो दृष्टिबाट हेरिनु हुँदैन, परन्तु यसलाई समग्र क्षेत्रलाई नै सँगै तुल्याउने हिसाबले ग्रहण गरिनु पर्छ । जलवायु परिवर्तन जस्तो सबै देशलाई प्रभावित गर्ने मुद्दालाई साझा विषय बनाइनु पर्छ ।

भन्नुको तात्पर्य- सुरक्षाको परिवर्तित सन्दर्भभित्र अहिले विकास सहायता पनि जोडिने गरिएको छ । त्यसैले सुरक्षा रणनीति सम्बन्धी दस्तावेजमा उल्लेख भएकै कारणले त्यसरी प्राप्त हुने सहायतालाई कुनै मुलुकको सामरिक रणनीतिको अङ्ग मान्ने कुरा सान्दर्भिक हुन सक्दैन । मूल कुरा, त्यससँग कुनै सामरिक स्वार्थ र शर्तहरु जोडिएका छन् कि छैनन् भनेर छुट्याउने, यसले कुनै अतिरिक्त दायित्व सिर्जना गर्छ कि गर्दैन भनेर सजग हुने र आफ्नो राष्ट्रिय प्राथमिकतामा केन्द्रित गर्ने कुरा सुनिश्चित गर्ने हो ।

निश्चय नै, अमेरिकी सुरक्षा रणनीतिसँग सम्बन्धित दस्तावेजहरुमा एमसिसीको चर्चा गरिएको पाइन्छ । त्यसो त, ती दस्तावेजहरुमा 'हालसम्म, ट्रम्प प्रशासनको आरम्भदेखि हिन्द-प्रशान्त रणनीतिको आर्थिक खम्बाको निम्ति विदेश मन्त्रालय र यूएसएआइडीको माध्यमबाट २.९ अर्ब डलर तथा यूएस मिलेनियम च्यालेञ्ज कर्पोरेशन (एमसीसी) र ओभरसिज निजी लगानी संस्थान (Overseas Private Investment Corporation (OPIC) लगायतका संस्थाहरुको माध्यमबाट करोडौं सहायता राखिएको छ ।' भनेर

एमसिसी मात्रै होइन, अमेरिकी अन्तर्राष्ट्रिय विकास नियोग (युएसएआइडी) को पनि उल्लेख गरिएको छ । यत्तिकै आधारमा सन् १९५९ देखि नै नेपालको विकासमा क्रियाशील युएसएआइडीलाई पनि हिन्द-प्रशान्त रणनीतिको अङ्ग मान्ने र त्यसमार्फत् प्राप्त सहायतामा पुनर्विचार गर्ने भन्ने प्रश्न उत्पन्न हुन्छ र ? यदि कुनै मुलुकको राष्ट्रिय सुरक्षा रणनीतिमा उल्लेख भएकै कारण द्विपक्षीय वा बहुपक्षीय सहायतालाई रणनीतिको अङ्ग मानेर अग्राह्य ठहर्‍याउने नीति लिने हो भने हामीले अन्य विकसित मुलुकको आर्थिक सहयोगमाथि पनि पुनर्विचार गर्नु पर्ने हुन्छ । जुन अनुचित मात्रै होइन, गलत पनि हुने छ । अमेरिकाको स्टेट डिपार्टमेण्टका दक्षिण एशियाका लागि निमित्त उपसहायक मन्त्री (सेक्रेटरी) डेभिड जे रान्ज र अमेरिकी विदेश सहायक राज्यमन्त्री एलिस वेल्स सहित कतिपय अमेरिकी पदाधिकारीहरूले हिन्द-प्रशान्त रणनीति र एमसिसीलाई अन्तरसम्बन्धित भनेर अभिव्यक्ति दिएको पाइन्छ भने अमेरिकी विदेश मन्त्रालयका दक्षिण तथा केन्द्रीय मामलाका सार्वजनिक कुटनीतिक ब्युरोका उपसहायक मन्त्री जोनाथन हारिक र नेपालका लागि अमेरिकी राजदूत च्याण्डी बेरी लगायत अन्य कतिपय पदाधिकारीहरूले यी दुई विषय भिन्न हुन् भनेको पनि सार्वजनिक भएको छ । त्यसैले व्यक्ति व्यक्तिका टिप्पणीहरूलाई आधार बनाएर कुनै धारणा बनाउनुको साटो हामीले गरेको सम्झौतालाई आधार बनाएर निष्कर्षमा पुग्नु उचित हुने छ । यस सम्बन्धमा नेपाल स्थित अमेरिकी राजदूतावासले सार्वजनिक गरेको स्पष्टीकरणलाई ध्यान दिनु बाञ्छनीय हुने छ ।

६. एमसिए र अन्य सम्झौताहरू

एमसिसीसँग गरिएको सम्झौतामा भएको बहसमा एउटा विषय मुख्य सम्झौताका साथै अन्य धेरै उपसम्झौताहरू किन गरिएको हो भन्ने पनि रहेको छ । मूल सम्झौताहरूको कार्यान्वयनका लागि परियोजना वित्तीय सम्झौताका अतिरिक्त अन्य सहायक सम्झौताहरू हुने प्रचलन अन्य सम्झौताहरूको हकमा पनि रहँदै आएको छ । आयोजना कार्यान्वयनमा सङ्लग्न हुने पक्षहरूको जिम्मेवारी र विस्तृत कार्यान्वयन प्रक्रिया र विधि उल्लेख गरी विस्तारित स्वरूपमा कार्यान्वयन सम्झौता गर्ने सबै दातृ निकायको अभ्यास रहँदै आएको छ । यस्ता सम्झौता मूल सम्झौताको भाव र आशयसँग फरक नपर्ने गरी गरिने भएका कारणले यसले मूल सम्झौतालाई प्रभावित गर्न सक्दैन भन्ने कुरा स्पष्ट नै देखिन्छ ।

७. सम्झौता संसदबाट अनुमोदन नहुँदै कार्यक्रम अगाडि बढेको विषय

सम्झौता संसदबाट अनुमोदन नहुँदै किन कतिपय कार्यक्रमहरु अगाडि बढेको हो भन्ने प्रश्न पनि उठाइएको छ । एमसिसीको मुख्य विशेषता नै सम्पूर्ण पूर्व तयारी पूरा गरेर मात्र कार्यान्वयनमा जाने हो । निश्चित समयमा सुरु भएर निश्चित समयभित्रै सकिनु पर्ने वाध्यात्मक व्यवस्था रहेको एमसिसी परियोजनाको स्वरूप नेपालमा लागू अन्य परियोजनाभन्दा भिन्न छ । आम रूपमा नेपालमा कुनै पनि परियोजना समयमा सम्पन्न नहुने, यसले गर्दा परियोजनाको लागत बढ्ने, त्यसबाट प्राप्त हुने लाभ पर धकेलिँदै जाने, निर्माण व्यवसायीहरुले भेरिएसन अर्डर गराएर अनुचित लाभ लिने, नेपालको सार्वजनिक निर्माणको क्षमता कमजोर देखिने र राष्ट्रको छवि पनि प्रभावित हुने गरेको परिप्रेक्ष्यमा समयमा सुरु भएर समयमै सम्पन्न गर्ने प्रावधान सहितको यस व्यवस्थालाई अन्यथा ठान्नु गलत हुन जान्छ । सुरु हुँदाको दिनदेखि नै परियोजनाको 'काउण्ट डाउन' सुरु हुने भएकाले परियोजना सुरु हुनु पूर्व पूरा गर्नु पर्ने कतिपय व्यवस्थालाई स्वाभाविक रूपमै लिनु पर्छ ।

८. एमसिए नेपाल, सरकारको भूमिका र एमसिसी

वाह्य सहायतामा सञ्चालित परियोजनामा अत्यधिक प्रशासनिक हस्तक्षेप हुने गरेको, त्यहाँका सवारी साधन लगायतका स्रोतहरुको दुरुपयोग हुने गरेको, बीच-बीचमा परियोजना प्रमुख, कर्मचारी र नियम समेत परिवर्तन गरेर परियोजनाको कार्यान्वयन प्रक्रिया प्रभावित हुने गरेको तीतो अनुभव हामीसँग छ । यसले पनि परियोजनाको लागत बढाउन, निर्माणमा ढिलाइ हुन र नेपालको कार्यान्वयन क्षमतामाथि प्रश्नचिह्न उठ्ने स्थिति सिर्जना भएको छ । यस्ता कमीहरु दोहोरिन नदिन एमसिसी कम्प्याक्टमा एउटा छुट्टै संयन्त्र (नेपालको हकमा एमसिए नेपाल) गठन गरेर त्यसलाई सरकारले पूर्ण अख्तियारी सुम्पने र त्यसले स्वतन्त्र ढङ्गले काम गर्ने, बीचमा कुनै नियमहरु परिवर्तन गर्न नपाइने र कर्मचारी लगायतको छनोट स्वतन्त्र निकायबाट हुने व्यवस्था गरिएको छ । एमसिए नेपाल नेपाल सरकारको निर्णय (गठन आदेश) बाट गठित निकाय हो, जसमा अर्थसचिव सञ्चालक समितिको अध्यक्ष रहने व्यवस्था छ । आफ्नै विशिष्ट श्रेणीको कर्मचारीले नेतृत्व गर्ने र सरकारको आदेशद्वारा गठित संस्थालाई स्वायत्त ढङ्गले काम गर्न र सहयोग, परामर्श, सार्वजनिक खरिद जस्ता

करारजन्य सम्झौता गर्न दिइएको अधिकारलाई नेपाल सरकारलाई सबै भूमिकाबाट अलग गरेको भन्ने विश्लेषण गर्नु तथ्यसम्मत देखिँदैन ।

एमसिए नेपाल स्वयंले द्विपक्षीय सम्झौता गर्ने अधिकार राख्दैन । निर्णय प्रक्रियामा सङ्लग्न पदाधिकारीहरूले सार्वजनिक उत्तरदायित्वबाट उन्मुक्ति पाउने भन्ने पनि हुँदैन । ठाउँ-ठाउँमा उल्लेख गरिएको एमसिसीको पूर्व सहमति भन्ने प्रसङ्गलाई No Objection को अर्थमा प्रयोग र त्यतिमै सीमित गरिनु पर्छ । उदाहरणका लागि कार्यक्रम कार्यान्वयन सम्झौतामा रहेको 'कुनै आदेश, कानून, नियमावली जारी गर्दा, करार सम्झौता गर्दा एमसीए-नेपालको ढाँचा, तथा संरचना निर्माण गर्दा एमसीसीको पूर्वस्वीकृति लिनुपर्ने' प्रावधानका बारेमा स्पष्ट पार्दै Negotiation Minutes मा भनिएको छ- This provision (g) requires MCC prior approval on items that relate specifically to establishing, organizing, or governing MCA-Nepal and does not relate to laws of general application to all public institutions. Given the central role the MCA-Nepal plays in managing the compact program and MCC funding, any change to how MCA-Nepal is organized or run must be subject to MCC approval.

९. क्रस-बोर्डर ट्रान्समिशन लाइन र भारतको सहमति परियोजनामा भारत सरकारको सहमति लिनु पर्ने व्यवस्थालाई लिएर टिप्पणी भएको छ । कुनै पनि परियोजना छनोट र कार्यान्वयन गर्ने नेपाल सरकारको सार्वभौम अधिकारमाथि कतैबाट अड्कुश लाग्ने कुरा कल्पना पनि गर्न सकिँदैन । तर सीमा वारपार ट्रान्समिशन लाइन परियोजनाको छनोट नेपाल स्वयंले गरेको हो । ध्यान दिनु पर्ने विषय हो- यदि आर्थिक वृद्धिको मुख्य बाधक यातायात पूर्वाधारलाई मानेर नेपालले पूर्व-पश्चिम रेलमार्ग निर्माण, राजमार्ग विस्तार या मध्यपहाडी लोकमार्ग छनोट गरेको हुन्थ्यो भने त्यसमा अन्य देशको सहमति जुटाउनु पर्ने प्रावधान सम्झौतामा रहने थिएन । तर उर्जा सङ्कटलाई आर्थिक वृद्धिको बाधक ठहर्‍याएर उर्जाको विकास गरी आन्तरिक माग पूरा गर्ने र अधिक हुने उर्जाको वाह्य व्यापार मार्फत् आर्थिक वृद्धिलाई प्रोत्साहन गर्ने कुरालाई प्राथमिकता दिइएपछि र यसका लागि भारतसँग सीमा वारपार ट्रान्समिशन लाइन बनाउने परियोजना छनोट गरिए पछि यसमा भारतको सहमति जुटाउने विषय सम्मिलित हुनु स्वाभाविकै हो । यसलाई अन्यथा विश्लेषण गर्नु आवश्यक देखिँदैन । यस्तो सहमति यही

परियोजनामा सीमित हुने हो, अन्य विषयमा लागू हुने होइन । यसै निष्कर्षका आधारमा नेपालले भारतसँग विद्युत् व्यापार सम्झौता गरेको हो, त्यसपछि भारत सरकारका निर्देशिकाका कतिपय प्रावधानहरु सच्याउन पहल गरेको हो, बङ्गलादेशसँग उर्जा सहयोग समझदारी गरेको हो । यस अघि नै पनि, ढल्केबर-मुजफ्फरपुर सीमा वारपार ट्रान्समिशन लाइन निर्माण भएर हामीले आफूलाई अपुग विद्युत भारतबाट मगाइरहेको र पछिल्लो समय 'इनर्जी बैङ्किङ्' अवधारणा अनुरूप तिनै लाइनहरुबाट बर्खायाममा बढी भएको विद्युत् भारतमा निर्यात गर्न सुरु गरेको परिप्रेक्ष्यमा यस्ता परियोजनाको महत्वलाई बुझ्न सकिन्छ ।

१०. एमसिए, राष्ट्रिय कानून र अमेरिकी कानूनको प्रसङ्ग

दुई मुलुकहरुबीच हुने अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौता कार्यान्वयनमा सम्बन्धित मुलुकका कानूनहरु वाधक बन्न नहुने तथा बाभिएको हदसम्म सम्झौताकै प्रावधानहरु प्रभावी हुने व्यवस्था स्थापित अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन र अभ्यास नै हो । एमसिसी कम्प्याक्टको हकमा पनि यही व्यवस्था लागू हुन्छ । यसको व्याख्या यसै गरी नै गरिनु पर्छ । कहीं कतै स्पष्ट भए पत्राचारद्वारा स्पष्ट पार्न र यसको दायरा त्यही हदसम्म सीमित हो, यसले नेपालका अन्य कुनै कानुनी प्रवन्ध र कानूनको सर्वोच्चतालाई प्रभावित गर्न सक्दैन भन्ने कुरा स्थापित गर्न सकिन्छ ।

द्विपक्षीय सम्झौताहरुमा कतिपय प्रसङ्गमा अन्य देशको कानूनको प्रसङ्ग उल्लेख गर्ने गरिएका दृष्टान्त छन् । कानूनको व्याख्या या आर्बिटेशन लगायत कतिपय प्रश्नमा धेरै अभ्यास गरेका र अन्तर्राष्ट्रिय रुपमा स्थापित या स्वीकार्य भएका कानूनहरुको चर्चा यसै सन्दर्भमा गरिने गरिएको छ । नेपालकै कतिपय सम्झौताहरुमा पनि विदेशी कानूनहरुको उल्लेख गरेको देखिन्छ । उदाहरणका निम्ति General Terms and Conditions for Japanese ODA Loans, 2014 को दफा ९.०१ मा Applicable Laws शीर्षकमा 'The validity, interpretation and performance of the loan agreement and the guarantee, if any, shall be governed by the laws and regulations of Japan' उल्लेख गरिएको देखिन्छ । त्यसै गरी Assistance Agreement Between the Government of Nepal and The Government of the United States of America for USAID Foreign Assistance Programs, 2014 मा Grantee को सरहदभित्र प्रचलित कानून प्रभावी हुने उल्लेख छ । त्यसरी नै नेपाल र युरोपेली लगानी बैङ्कसँग

भएको सम्भौतामा द नेदरल्याण्ड्सको कानुन अनुसार हुने उल्लेख गरिएको छ भने अरुण तेस्रोसँग सम्बन्धित परियोजना विकास सम्भौतामा यस सम्भौताको कुनै पनि विषयको व्याख्या या विवाद निरुपण इङ्गल्याण्ड र वेल्सको कानुन अनुसार हुने उल्लेख गरिएको छ । तनहुँ जलविद्युत् आयोजनाका सम्बन्धमा नेपाल र युरोपेली लगानी बैङ्कबीच सन् २०१३मा भएको वित्तीय सम्भौतामा पनि इङ्गल्याण्ड र वेल्सको कानुनलाई Governing Laws का रूपमा उल्लेख गरिएको छ । यस्तो सन्दर्भ अदालतहरुको हकमा पनि देखिन्छ । कतिपय कानुनी सिद्धान्तहरुको व्याख्याका लागि अन्य मुलुकका अदालती व्याख्या या फैसलालाई सन्दर्भ सामग्री या नजीरका रूपमा लिएको पाइन्छ । सम्भौतामा उल्लेख भएका कानुनहरुको सन्दर्भ पनि यही हुनु पर्छ, यसभन्दा बढी हुन सक्दैन । यसलाई स्पष्ट पारेर जानु पर्छ ।

११. सर्भाइबल क्लजहरु

सम्भौताका केही 'सर्भाइबल क्लजहरु' का सन्दर्भमा पनि टिप्पणी हुने गरेको छ । परियोजना पूरा भएपछि या कथकदाचित कुनै कारणले परियोजना रद्द भएमा पनि त्यतिञ्जेल सिर्जित कतिपय दायित्वहरु फरफारक गर्न, लेखा परीक्षण गर्न, बरबुझारथ र हक हस्तान्तरण गर्न केही सङ्क्रमणकालीन व्यवस्थाहरु राखिएको देखिन्छ । यस व्यवस्थाले एमसिसी नेपालमा अनन्तकालसम्म रहन खोजेको अर्थ पनि लाग्दैन, त्यस्तो संभव पनि छैन । स्पष्ट छ, पाँच वर्षमा परियोजना सम्पन्न भएपछि एमसिए नेपालको पनि कार्यावधि सकिन्छ, परियोजना नेपालको स्वामित्वमा हस्तान्तरण हुन्छ र परियोजना कार्यान्वयनका लागि गरिएका सबै प्रबन्धहरु र यससँग जोडिएका कानुनी र अन्य व्यवस्थाहरु पनि स्वतः निष्प्रभावी या असान्दर्भिक हुन पुग्छन् । यस सम्बन्धी नेपालको बुझाइ यही हो र सम्भौताको आशय पनि ।

१२. वौद्धिक सम्पत्ति

नेपालले परियोजनामा १३ करोड डलर लगानी गरेको हुनाले त्यसबापत् सिर्जना हुने वौद्धिक सम्पत्तिमा नेपालको स्वतः हक सिर्जना हुने कुरामा नेपालले स्पष्ट पारेर जानु पर्छ ।

१३. अतिरञ्जित प्रचार

यसका अतिरिक्त, परियोजनामा नेपालले लेखा परीक्षण नै गर्न नपाउने, परियोजनाको सुरक्षाका नाममा अमेरिकी सेनाको प्रवेश हुने, शिविरहरु खडा हुने, यसले भूराजनीतिक द्वन्द्व सिर्जना हुने, यस परियोजनाले अन्य छिमेकी मुलुकहरूसँग नेपालले गरेका सम्झौताहरु अवरुद्ध हुने, सम्झौता अमुक सम्झौता भन्दा पनि बढी 'राष्ट्रघाती' भएको आदि भनेर गरिएका प्रचारहरु अतिरञ्जित, भ्रामक र दुई मुलुकबीचको सम्बन्धलाई तिक्त बनाउने गलत आशयबाट प्रेरित छन्। यथार्थ तथ्य नबुझी पार्टीका कतिपय नेताहरु यस्ता प्रचारमा सङ्लग्न हुनु विडम्बनाको विषय हो।

१४. पार्टीभित्रका बहस र विषयको संवेदनशीलता

पार्टीभित्र समय-समयमा विभिन्न विषयमा मतभिन्नता, अन्तरविरोध या असमझदारी उत्पन्न हुन सक्छन्। तर कुनै मित्र राष्ट्रसँगको सहयोग, कुटनीतिक सम्बन्ध या मुलुकको दीर्घकालीन छविसँग जोडिएका प्रश्नहरुलाई पार्टीभित्रको अन्तरविरोधका रूपमा उपयोग या प्रयोग गर्नु विडम्बनापूर्ण हुन जान्छ। वामपन्थी आन्दोलन आम रूपमा प्रतिरक्षात्मक रहेको अवस्था र जटिल भूराजनीति र विश्व सन्दर्भमा काम गरिरहेको हाम्रो जस्तो पार्टी यस्ता विषयमा अझ बढी संवेदनशील हुनु जरुरी हुन्छ। तर कतिपय नेताहरुका अभिव्यक्ति एमसिसी कम्प्याक्टका अन्तरवस्तुमा कम, पार्टीभित्र को चाहिँ राष्ट्रवादी र को चाहिँ अराष्ट्रवादी भन्ने किताकाट गर्ने प्रश्नमा बढी केन्द्रित हुनु दुर्भाग्यपूर्ण छ।

१५. थप प्रसङ्ग

धेरै प्रयाशहरु गर्दा पनि नेपाल र नेपाली जनताका लागि भनेर आएको अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था र निकायहरुको सहयोग पूर्ण रूपमा नेपालको राष्ट्रिय प्राथमिकता, बजेट प्रणाली र लेखा व्यवस्थामा समेटिन नसकेको यथार्थ हामीसँग छ। यसका लागि पछिल्ला समयमा गरिएका प्रयाशले केही सुधार भने पक्कै भएको छ। मुलुकको राष्ट्रिय बजेटमा समेटिन नमान्ने, राष्ट्रिय प्राथमिकतामा केन्द्रित हुन नचाहने र 'अफ बजेट' का माध्यमबाट मुलुकको सामाजिक संवेदनशीलताका क्षेत्रमा लगानी गर्न उद्यत् हुने सहयोगका बारेमा हामी बढी गंभीर हुनु पर्दछ, हाम्रो बहस त्यसमा केन्द्रित हुनु पर्दछ। यस्ता सहयोगका तुलनामा एमसिसी कम्प्याक्ट जस्ता पारदर्शी र समयबद्ध लगानीहरु सहज

हुन्छन् । सहयोग मात्र होइन, कतिपय एक्जिम बैङ्कहरुबाट लिइने ऋण सहायतामा लगानीकर्ताकै दुई तिहाईभन्दा बढी सामग्री र निर्माण व्यवसायी सङ्लग्न हुन पाउने जस्ता असमान शर्तहरु समेत देखिएको/स्वीकारिएको परिप्रेक्ष्यमा यस्तो सहयोग तुलनात्मक रूपमा अनुकूल भएको कुरा सहजै देख्न सकिन्छ ।

नेपालको जलविद्युत् क्षेत्रमा प्रसारण लाइनमा लगानी तुलनात्मक रूपमा कम छ । उत्पादनमा निजी क्षेत्र पनि सहभागी हुँदै गएकोले उर्जा उत्पादनमा राम्रो प्रगति भएको छ, तर ट्रान्समिशन लाइन जस्तो तत्काल मुनाफा नदिने क्षेत्रमा लगानीको कमीले गर्दा कतिपय ठाउँमा उत्पादित विजुली खेर गइरहेको या भविष्यमा पनि खेरा जान सक्ने यथार्थलाई पनि हामीले देखिरहेका छौं । यस्तो पृष्ठभूमिमा, नेपालका मुख्य उत्पादन करिडोरहरुलाई जोडेर प्रभावकारी राष्ट्रिय प्रसारण प्रणाली निर्माण हुने र विद्युत्को क्षेत्रीय व्यापारको पनि संभावनाको ढोका उघार्ने यस्ता परियोजनालाई सफल बनाउनै पर्छ । सरकारले १० वर्षमा १० हजार मेगावाटभन्दा बढी उर्जा उत्पादन गर्ने र भारत लगायत दक्षिण एसियाका विभिन्न मुलुकसँग विद्युत् व्यापार गर्ने राष्ट्रिय लक्ष्य राखेको छ । यसलाई सफल बनाउन अन्तरदेशीय ट्रान्समिशन लाइन अपरिहार्य छ । त्यसैले नै सरकारले यसलाई राष्ट्रिय गौरवको आयोजना घोषणा गरेको हो । ट्रान्समिशन लाइनलाई निजीकरण गर्ने या त्यसमा विदेशी कम्पनी भित्र्याउने सरकारको कुनै नीति छैन र हुन पनि सक्दैन ।

अन्त्यमा,

यस प्रसङ्गमा पार्टीमा जुन ढङ्गले विवाद सिर्जना भयो, यस क्रममा जस्ता अभिव्यक्तिहरु सार्वजनिक भए र यसले जस्तो अन्यौल सिर्जना गर्‍यो- हाम्रो जस्तो पार्टीका लागि निकै गंभीर र विचारणीय विषय हो । हामी जस्तो विश्व परिस्थिति र भूराजनीतिमा बाँचिरहेका छौं; हाम्रो पार्टीको नाम, कार्यदिशा र बाटोको विषयलाई लिएर समाजको एउटा तप्का र विश्वका कतिपय शक्तिहरुका जस्तो खालको आग्रहपूर्ण दृष्टि छ र हाम्रा अगाडि जस्ता खालका चुनौती र संभावनाहरु छन्- यस्तो पार्टीका लागि मित्र राष्ट्रहरूसँग सम्बन्ध नै प्रभावित हुने, हाम्रो परराष्ट्र नीतिका आधारभूत मान्यतामै प्रश्न उठ्ने र राष्ट्रले लिएका परिपक्व नीतिहरुको ठाउँमा व्यक्तिका अपरिपक्व अभिव्यक्तिका कारण भ्रम सिर्जना हुने स्थिति आउनु निश्चय नै राम्रो होइन । सम्भोगिता भएको साढे दुई वर्षपछि अध्ययनका लागि

कार्यदल बन्नु र सार्वजनिक बहस हुनुले हाम्रो कार्यशैलीमा रहेका गंभीर कमजोरीहरूलाई प्रदर्शित गर्छन् । यतिमात्र नभएर, हिजो सरकारमा हुँदा निर्णय गरेर हस्ताक्षर गर्ने, त्यसलाई ठूलो उपलब्धिका रूपमा चित्रित गर्ने र यतिबेला यसैलाई राष्ट्रियताको मापक जस्तो बनाएर धुवीकरणको शैलीको बहसमा उत्रिनु असङ्गति र अस्थिरताको अभिव्यक्ति हो । यस्ता व्यवहारले दातृ समुदायसमक्ष हाम्रो मुलुकको नीति, छवि र विश्वसनीयतामाथि नै प्रश्नचिह्न खडा गर्न सक्छ ।

त्यसैले अस्पष्ट भएका केही विषयलाई स्पष्ट पार्दै, प्रतिनिधिसभा मार्फत् नेपालका नीतिहरूका बारेमा स्पष्ट दृष्टिकोणको पुनर्पुष्टि गर्दै यसलाई छिटोभन्दा छिटो अनुमोदन गरेर जानु पर्छ भन्ने आफ्नो दृष्टिकोण दर्ज गर्न चाहन्छु ।

प्रदीपकुमार ज्ञवाली

नयाँ पत्रिका